

BİR SOSYAL SORUMLULUK PROJESİ: TUNA VİLAYETİ ISLAHHANELERİ*

MERAL BAYRAK FERLİBAŞ**

Balkan halkları özellikle de Bulgarlar arasında Rusya'nın faaliyetleri sonucu yayılan Panslavist ideolojiyi etkisiz hale getirmek ve Osmanlılık anlayışını egemen kılmak amacıyla 1861'de Niş'e, 1864'te de Niş, Vidin ve Silistre'nin birleştirilmesiyle oluşturulan Tuna Vilayeti'ne vali olarak atanan Midhat Paşa'nın eğitim alanındaki reformlarından olan ıslahhaneler, bu çalışmaya konu olmuştur. Bölgedeki kimsesiz ve muhtaç çocukların müslim-gayrimüslim ayırt etmeksizin devlet güvencesinde topluma kazandırılmak üzere yetiştirilmesini hedefleyen Midhat Paşa Niş'te bulunduğu sırada ilk ıslahhaneyi açmış, beklenen fayda sağlandığı için Tuna Vilayeti'nin kurulmasından sonra Rusçuk ile Sofya'da da benzer kurumları hayata geçirmiştir. Bu çalışmada, söz konusu kaza merkezlerinde faaliyet gösteren ıslahhaneler özellikle, ilk vilayet gazetesi olarak anılan *Tuna Gazetesi*'nde¹ yer alan makaleler ve haberler esas alınarak

* Bu çalışma, "Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu" tarafından desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Eskişehir/TÜRKİYE, mbyrak@ogu.edu.tr

¹ Midhat Paşa Tuna Vilayeti'nin kurulmasından beş ay kadar sonra, vilayet merkezi olan Rusçuk'ta kurduğu ilk vilayet matbaasında, söz konusu gazetenin yayın hayatına başlamasını sağlamıştır. İlk sayısı 16 Şevval 1281/15 Mart 1865 tarihinde Çarşamba günü yayımlanan gazete, ilk yıl haftada bir, ikinci yıldan itibaren ise Çarşamba ve Pazar günleri olmak üzere iki defa basılmıştır. 1867 yılı başlarına ait bir nüshasında 1.555 abonesi bulunduğundan söz edilen gazete (*Tuna*, nr.140, 10 Ramazan 1283/16 Ocak 1867) kesintisiz on iki yıldan fazla yayın hayatını sürdürmüştür, Osmanlı-Rus Savaşı sırasında matbaa zarar gördüğü için 1 Cemâziyelâhır 1294/13 Haziran 1877 tarihinde 1172. sayı ile son bulmuştur. Tuna Vilayet Matbaası ile Tuna Gazetesi hakkında daha fazla bilgi için bkz. İsmail Eren, "Tuna Vilâyeti Matbaası ve Neşriyatı (1864-1877)", *Türk Kültürü*, III, S.29 (Mart 1965), s. 311-318 (Yazar makalede, gazetenin ilk ve son sayılarına ait tarihleri Rumi Takvim'e göre vermiştir.); M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da 120 Yıllık Türk Gazeteciliği (1865-1985)*, İstanbul 1989, s. 49; İsmail Hakkı Tefvik Okday, *Bulgaristan'da Türk Basını*, Ankara tarihsiz, s. 2, 160; Uygur Kocabaşoğlu, "Tuna Vilayet Gazetesi", *OTAM*, S.2, Ankara 1991, s. 141-149 (Yine bu maka-

değerlendirilmiş², Tuna Vilayeti Salnameleri³ ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tespit edilebilen farklı defter ve belge tasniflerindeki bilgilere de yer verilmiştir.

Niş İslahhanesi

4 Şubat 1861 tarihinde vezaret rütbesiyle valiliğe getirildiği Niş'te asayiş sağlayarak huzur ve güven ortamı yaratmakla işe başlayan Midhat Paşa, Bulgarlar'ın Slav komitelerinin tahriklerine kapılmalarını önlemek ve devlete bağlılıklarını artırmak amacıyla bir dizi reform gerçekleştirmiş⁴, daha sonra açılacak sanayi okullarının temelini oluşturacak ıslahhaneyi de bu reformlar çerçevesinde hayata geçirmiştir. Paşa 1863 yılında Osmanlı

lede de gazetesinin ilk ve son sayılarının tarihleri Rumi Takvim esas alınarak verilmiştir.); M. Hüdaî Şentürk, *Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992, s. 178-179, 303-306; İsmail Selimoğlu, "Balkanlar'daki Türk İdare Sistemi (19. yy)", *Balkanlar'daki Türk Kültürü'nün Dünü-Bugünü-Yarın Uluslararası Sempozyum (26-28 Ekim 2001) Bildiri Kitabı*, Bursa 2002, s. 134-137.

² Bu çalışma için 1172 sayıdan oluşan *Tuna Gazetesi* koleksiyonunun yaklaşık olarak 850 sayısı taranmıştır.

³ Tuna Vilayet Matbaası'nda basılan salnamelerin ilki 1285 (24 Nisan 1868-12 Nisan 1869) yılına aittir. Bu yılı takiben yayınlanan ve tamamı 10 adet olan salnamelerin sonuncusu ise 1294 (16 Ocak 1877-4 Ocak 1878) senesine ait bilgiler içerir.

⁴ Paşa yukarıda belirtildiği gibi önce emniyeti artıracak tedbirler almıştır. Büyük çiftlik sahipleriyle Bulgar köylüleri arasındaki toprak davalarını adil olarak çözüme kavuşturmuş, halkın birikmiş vergi borçlarını iki yıl ertelemiştir. Bölgedeki eski yolların şose olarak yeniden yapılmasını sağlamış, köprüler inşa ettirmiştir. Ziraati geliştirecek ve ticareti artıracak önlemler almış, ekonomik yaşamın canlanmasına katkıda bulunmuştur. Sahipsiz toprakların işletilmesini ve ekonomiye katılmasını sağlayarak buradan elde edilen gelir ile Menâfi-i Umûmiyye Sandıkları'nı kurmuş, çiftçinin kredi ihtiyacını karşılamıştır. Posta ve yolcu taşıyacak araba şirketini kurarak ulaşımı kolaylaştırmaya çalışmıştır. Paşa'nın bu faaliyetleri refah seviyesini artırdığından Bulgarlar'ın Sırbistan'a göçü durmuş hatta daha önce göç etmiş olanlar geri dönmeye başlamıştır. Midhat Paşa'nın buradaki başarısı Prizren'in Niş'e bağlanmasını sağlamış böylece Prizren Eyaleti de paşanın idaresine verilmiştir. Midhat Paşa'nın Niş Valiliği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Midhat Paşa, *Hayât-ı Siyasiyesi, Hidemâh, Menfâ Hayâtı, (Tabsıra-i İbret)*, (Nâşiri Ali Haydar Midhat), Birinci Kitab, İstanbul 1325, s. 14-23; Bekir Sıtkı Baykal, *Midhat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, (Basım yeri yok), 1964, s. 15-16; Nejat Göyünç, "Midhat Paşa'nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, S.12 (1981-1982), s. 279-316; M. H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 166-168; *Midhat Paşa'nın Hatıraları:1, Hayatım İbret Olsun [Tabsıra-i İbret]*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1997, s. 29-39.

toprakları üzerinde ilk kez açılan böyle bir eğitim kurumunun hem fikir hem de isim babası olmuş, Kur'an'daki bir ayetten esinlenerek temel bilgilerin yanında mesleki eğitimin de verileceği bu okula ıslahhane adını vermiştir ki daha sonra kurulan aynı nitelikteki bütün eğitim kurumları bu isimle anılmıştır⁵.

Müslüman ve Hristiyan kimsesiz, yetim çocukların sokaklarda başıboş dolaşmalarını önlemek, onları mağduriyetten kurtarıp bir çatı altında toplayarak eğitilmelerini, temel bilgileri öğrenmelerini ve birer meslek edinmelerini sağlamak gayesiyle kurulan Niş İslahhanesi'ne 5-13 yaş arası çocuklar alınmıştır. İslahhane açıldıktan kısa bir süre sonra sayıları 41'e ulaşan bu çocukların her türlü ihtiyaçları karşılanmış, Müslüman çocuklar için Müslüman hocalar, Hristiyan çocuklara da kendi din ve mezheplerinden olanlar öğretmen olarak atanmıştır. Birer sanat dalında yetiştirilmeleri amacıyla ustalar da görevlendirilmiş, öğrencilerin altı-yedi ay gibi kısa sürede okur-yazar hale geldikleri, terzilik ve kunduracılık gibi mesleklerde ilerleme kaydettikleri gözlenmiştir. Kurumun istikrarlı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmesi kısa zamanda öğrenci sayısının artmasına yol açmış, mevcut binanın kapasitesi sayıları 50'yi aşan çocukları barındırmaya yetmez olmuştur. Bu nedenle daha büyük bir binaya ihtiyaç duyulmuş, 50.000 kuruş iane toplanarak 150 kadar çocuğun barınabileceği bir bina inşa edilmiştir. Buraya 120 çocuğu geçmeyecek şekilde fakir ve kimsesiz olanların kabul edileceği ayrıca kanunen suçlu olup cezalarını çekmek üzere hapse atılması gereken çocukların hapisane yerine kendileri için ayrılan özel bölüme

⁵ Bir hafız olan Midhat Paşa'ya 1279 yılı Ramazan ayında (9 Şubat-9 Mart 1863) Kur'an okuduğu sırada ilham veren ayet Bakara Suresi'nin 220. ayeti olup şöyledir: "Ve yeselüneke 'ani'l-yetâma kul islâhun lehüm hayr" (Sana yetimlerden soruyorlar de ki: Onları iyi yetiştirmek (yüzüstü bırakmaktan) daha hayırlıdır.) (*Kur'an Kelimelerinin Anahtarı Mu'cem'ül-Müfrehes Tercümesi*, (Mütercim Mahmud Çanga), İstanbul 1986; *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, (Haz. Ali Özek-Hayreddin Karaman-Ali Turgut ve diğerleri), Medine 2002). Paşanın Kur'an ayetinden esinlenmesiyle ilgili olarak bkz. Midhat Paşa, *a.g.e.*, Birinci Kitap, s. 19-20; Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, (Basım yeri yok), 1930, s. 121; *Midhat Paşa'nın Hatıraları:1*, s. 34-35; Faik Reşit Unat, "Niş İslahhanesi'nin Kuruluş Tarihini Aydınlatan Bir Belge", *Mesleki ve Teknik Öğretim*, S. 114 (Ağustos 1962), s. 5; Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2, İstanbul 1977, s. 633.

yerleştirileceği⁶, valilik tarafından belirtilmiştir. Bundan dolayı ıslahhane özelliği kazanmış olduğundan söz edilen kurumda, bu durumda olan çocuklara aldıkları cezanın bitimine kadar mesleki eğitim verileceği böylece onların da bir meslek sahibi olabileceği ifade edilmiştir. Islahhaneye alınacak üçüncü bir grubu, ailesi ve akrabası olduğu halde onlar tarafından korunması mümkün olmayanlar oluşturmuştur. Bu şekilde ıslahhanede eğitim alacakların her türlü masraflarının aileleri tarafından karşılanacağı, ailelerin bunu kabul etmeleri halinde çocuklarının ıslahhanedeki eğitimden faydalanabilecekleri yine valilik tarafından ilan edilmiştir⁷.

Başlangıçta terzilik ve kunduracılığın birer meslek olarak kazandırılması amaçlanan çocuklara Rumeli’de bulunan Osmanlı askerinin elbiseleriyle ayakkabılarının dikilmesi görevi verilmiş, çocuklar bir günde 30 adet asker elbisesi dikerek 25 çift ayakkabı üretir hale gelmiştir⁸.

⁶ 1864 yılı başlarında ıslahhanede biri cinayet, ikisi hırsızlıkla suçlanan 3 çocuğun bulunduğu o sırada Niş Valisi olarak görevini sürdüren Midhat Paşa tarafından merkeze bildirilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 502/22735). Islahhanedeki bu özel bölüme daha sonraki yıllarda tutuklu kadınların da alındığı tespit edilmiştir (*Tuna*, nr.342, 7 Şevval 1285/20 Ocak 1869).

⁷ BOA, Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM), 302/67. Ayrıca bkz. BOA, İ.MVL, 502/22735; M. H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 294-299.

⁸ Bunlar arasında 14 yaşında olan ve kunduracılık eğitimi alan Belgradlı Ahmed başarısıyla dikkat çekmiş, sekiz saat içinde 3 çift asker kundurasını biçip dikerek hazır hale getirmiştir. Çocuğun bu mahareti, dolayısıyla ıslahhanede verilen eğitimin niteliği *Tuna Gazetesi*’ne haber olmuş, zamanla hızını daha da artıran Ahmed’in kısa sürede ürettiği ayakkabılar takdire şayan bulunmuştur (*Tuna*, nr.13, 13 Muharrem 1282/7 Haziran 1865). Belirtilen gazetede Ahmed’in kunduraların bazı yerlerini makine ile diktiği için bu kadar hızlı olduğu yazılmışsa da başarısı takdir edilmiştir. Bu haber üzerine Ahmed matbaaya bir mektup göndermiş, mektupta; kendisinin bir günde 3 çift kundurayı üretebildiği bilgisinin Niş Kaymakamı Süleyman Paşa’ya ulaştığını, paşanın bunun doğru olup olmadığını tespit edebilmek için bir zaptiye nezaretinde kendisini denediğini, 3 çift ayakkabı dikmesi halinde bir altın vermeyi vaat ettiğini, istenileni yaptığından bu altını almaya hak kazandığını, bu haberin 13 numaralı gazetede kısmen yer aldığını ve ayakkabıların bazı dikişlerinin makine ile yapıldığı için çabuk hazırlandığı biçiminde yazıldığını oysa kesinlikle makine kullanılmayıp tamamen el işi olarak üretildiğini, bu durumun düzeltilmesini nitekim daha sonra ıslahhaneyi ziyaret eden Niş kaymakamı, kaymakam muavini ve vilayet meclisi idare başkâtibi huzurunda 5 çift kundurayı makinesiz olarak biçip dikebildiğini, hakkının teslim edilmesini, mümkün ise tüm bu bilgilerin gazetede yayınlamasını rica etmiştir. Mektup 17 numaralı gazetede yayınlanarak Ahmed’in isteği gerçekleşmiş, mektubun devamında çocuğun yeteneği övülmüş, ıslahhanenin bu başarıdaki rolüne ve verdiği hizmete de dikkat çekilmiştir. Bkz. *Tuna*, nr.17,

Islahhanede sonradan debbağlık sınıfı da oluşturulmuş, öğrencilerin bir kısmının bu sanat dalında yetiştirilmesine çalışılmıştır⁹. *Tuna Gazetesi*'ne yansıyan bir haberden Niş Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın, Şehirköy'de imal edilen kilimlerin örnek alınarak ıslahhanede dokuma işinin de öğretilmesini ve ev mefruşatında kullanılacak döşemelik kumaşın üretilmesini önerdiği anlaşılmaktadır¹⁰ ki Şehirköy'den bu işle uğraşan birkaç usta kadın getirilerek bazı numunelerin hazırlanması sağlanmıştır. Ancak mevcut sermaye yeterli olmadığından öncelikle ıslahhaneye gelir sağlayacak bir girişimde bulunulmasına ve bunun için bölgedeki askere satmak üzere kilim üretilmesine karar verilmiştir. Beylik denilen kilimler ölçüsünde imal edilen bir numune vilayet merkezine gönderilerek onay alınmış, ıslahhanede üretilcek olan bu kilimlerin her birinin 52,5 kuruştan satılması¹¹ kararlaştırılmıştır. Islahhane öğrencileri askeriye elbise, ayakkabı ve çizme üretmekle meşgul olduklarından ıslahhanenin tutukluların kaldığı bölümünde bulunan hüküm giymiş kadınlara bu işin öğretilmesi düşünülmüş hatta kilimlerin satılmasıyla elde edilen gelirden belli bir miktar kadınlar adına biriktirilmesi, çıkacakları zaman birikmiş olan meblağın ellerine verilmesi uygun görülmüştür¹².

11 Safer 1282/5 Temmuz 1865. Kısa bir süre sonra kendi rekorunu kıran Ahmed yine makinesiz olarak günlük 6 çift asker ayakkabısı dikerek takdir toplamıştır (*Tuna*, nr.25, 9 Rebi'ülâhır 1282/30 Ağustos 1865). Gazete bu çocuğun başarısı ile ilgili haberlere yer vermeyi sürdürmüş nitekim bir günlük mesai sonunda 7 çift kundura dikebilir hale gelen Ahmed'in Rusçuk Islahhanesi'nde kunduracı ustası olduğunu duyurmuştur. Bkz. *Tuna*, nr.69, 27 Zilhicce 1282/12 Mayıs 1866. Diğer öğrencilerin de daha fazla ayakkabı dikmelerini sağlamak için bir günde 4 çift kundura üretebilen çocuğa kaymakam tarafından bir altın verileceği vaat edilmiştir. Nitekim ödül alma arzusu çocukların üretimdeki hızlarının artmasına yol açmış, Çerkez göçmenlerinden 2 çocuk altın almaya hak kazanmıştır (*Tuna*, nr.69, 27 Zilhicce 1282/12 Mayıs 1866).

⁹ 1868 yılı Haziran ayında ıslahhane öğrencilerine uygulanan yıl sonu sınavına henüz muktedir olamayan 31 çocuk dışındaki 148 öğrenci katılmış, bunlar o dönemde eğitimi verilen terzilik, kunduracılık ve debbağlık alanında sınanmıştır (*Tuna*, nr.283, 29 Safer 1285/21 Haziran 1868).

¹⁰ *Tuna*, nr.319, 9 Receb 1285/25 Ekim 1868.

¹¹ Şehirköy'de üretilen aynı ölçüdeki kilimlerin piyasa değeri 55 kuruş olduğu halde (ıslahhanede imal edilen numunenin dokuması daha iyi ve dayanıklı olmasına rağmen) genellikle ıslahhane imalatının piyasanın %5 altında satılması uygulaması nedeniyle valilik tarafından bu fiyat takdir edilmiştir (*Tuna*, nr.342, 7 Şevval 1285/20 Ocak 1869).

¹² *Tuna*, nr.342, 7 Şevval 1285/20 Ocak 1869.

Kısa zamanda ıslahhane kuruluş amacına uygun bir kurum haline gelmiş, sahipsiz dolayısıyla suça meyilli çocuklar topluma yararlı bireyler haline getirilmiştir. Burada temel bilgilerle donatılan, dinlerine göre eğitim alan çocuklar hayata hazırlanırken aldıkları mesleki eğitim sayesinde hayatlarını da kazanabilecek duruma gelmiştir. Her milletin kendi dil ve dinlerine göre ayrı eğitim verilen ıslahhanede, yeteneğiyle dikkat çekenler çalışma hayatına daha erken başlamıştır. *Tuna* Gazetesi'nde yer alan bir haberde Niş mutasarrıfının ıslahhaneyi teftişi sırasında Müslüman çocuklar arasında Türkçe okuyup yazmada başarılı olan bir çocuğun teşvik maksadıyla Tahrirat Kalemî'ne alınmasından, bu özendirici davranışın etkisiyle ıslahhanedeki Hristiyan çocuklardan 3-4 tanesinin paşayı ziyaret edip Türkçe okuma ve yazma konusunda istekli olduklarını bildirmelerinden bahsedilmiştir. Kendilerine Türkçe öğretilmesi için izin verilmesi ricasında bulunan çocuklara ve arzu eden olursa başkalarına da herhangi bir zorlama olmaksızın kendi dilleri dışında Türkçe'yi öğrenmelerine müsaade edilmiştir¹³. Bölgede Panslavist akımın etkisini yok etmek amacıyla hayata geçirilen uygulamalar arasında bulunan ıslahhane örnekten anlaşılacağı üzere bu konuda da beklentileri karşılar hale gelmiştir.

Islahhanenin her türlü gideri için pek çok hayırsever bağışlarıyla katkı sağlamış¹⁴ ayrıca memleket malı denilen miriye ait olan 7 adet gayrimen-

¹³ *Tuna*, nr.227, 2 Şa'ban 1284/27 Kasım 1867.

¹⁴ Islahhanelerin önemli gelir kaynaklarından olan gerek Niş gerekse Rusçuk ve Sofya ıslahhanelerine yapılan bağışlar *Tuna* Gazetesi yayınlanmaya başladıktan sonra gazete sayfalarında geniş bir şekilde yer almış böylece bir yandan yardımda bulunanlar onurlandırılırken diğer taraftan da imkanı olanlar bağış yapmaya teşvik edilmiştir. Niş Islahhanesi'ne yapılmış olan gazeteye yansıyan ilk bağış haberi 3.000 kuruşluk yardımda bulunan İvranya Kazası'ndan Muhtar Ağa ile ilgili olup ağanın bu tutumundan övgüyle söz edilmiştir (*Tuna*, nr.9, 14 Zilhicce 1281/10 Mayıs 1865). (1869 yılında Rusçuk'ta ekmeğin kıyyesinin (1 kıyye 1,282 kg.dır.) 50 para (40 para 1 kuruşa eşittir. Bu durumda bir kıyye ekmek 1 kuruş 10 paradır.) olduğu (*Tuna*, nr.410, 20 Cemâziyelâhır 1286/26 Eylül 1869) göz önüne alındığında bağışlanan meblağın büyüklüğü daha iyi anlaşılır.) Benzer bir yardım haberi Niş'in ağnam rüsümü mültezimleri tarafından bağışlanan 1.100 kuruş ile ilgilidir (*Tuna*, nr.17, 11 Safer 1282/5 Temmuz 1865). Yine bir tımarlı sipahinin tımar gelirinden 6.558 kuruşu ıslahhaneye bağışladığına dair habere gazetede yer verilmiştir (*Tuna*, nr.21, 9 Rebi'ülevvel 1282/2 Ağustos 1865). Aynı tarz son bir örnek Yakovalı bir ağanın yaptığı 2.720 kuruşluk yardım ile ilgilidir ki bu da diğer bağışlar gibi Niş Islahhanesi Müdürlüğü tarafından matbaa yönetimine bildirildiğinden gazetede haber olarak yer almıştır (*Tuna*, nr.59, 19 Zilka'de 1282/4 Nisan 1866). 1869

kul o dönemde Tuna Valiliği görevini sürdüren Midhat Paşa tarafından 1866 yılı Ekim ayında ıslahhane idaresine devredilerek daimi gelir sağlanmış¹⁵. Bunların dışında hapishanede tutuklu bulunanların ürettikleri ayakkabıların satışından elde edilen kazancın bir miktarı ile mahkemeye davet tebligatlarının yani ihzariye tezkerelerinin¹⁶ her birinden alınması kararlaştırılan 20 paranın kâğıt ve basma masrafı çıktıktan sonra kalanı bu kuruma tahsis edilmiştir¹⁷. İslahhanede yukarıda söz edildiği gibi öğrenciler tarafından üretilenlerin satışından sağlanan gelir de yine

yılında ıslahhanenin tamiri için bir yardım kampanyası başlatılmış, başta müftü olmak üzere üst düzey devlet adamları, tüccar ve ileri gelenler toplam 3.163,5 kuruş bağışta bulunmuştur. *Tuna* Gazetesi'nde katkı sağlayanların isimleri ve bağışladıkları miktarlar ayrı ayrı açıklanmıştır. Bkz. *Tuna*, nr.356, 26 Zilka'de 1285/10 Mart 1869.

¹⁵ Bunlar Niş'te Defterdar Mahallesi'nde iç hendek üzerinde bulunan 21 kalem demirbaş eşyasıyla bir değirmen, değirmene yakın bir debbağhane, hapishane karşısında bir dükkan, biri ıslahhane yakınında olan iki bahçe, kargir büyük bir han ve 8 dönüm bağ olup kira gelirleri kuruma aktarılmıştır (BOA, *Ruşuk ve Niş İslahhanelerinin Emlak Defteri (T)*, nr.000082, s. 51-53 [Defterde sayfa numarası mevcut olmayıp tarafımızdan verilmiştir.]; BOA, A.MKT.MHM, 302/67; BOA, İ.MVL, 502/22735; M. H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 295). 1866 yılı sonlarından itibaren yürürlüğe girdiği tahmin edilen İslahhaneler Nizamnamesi'nin dibâcesinde, söz edilen gayrimenkullerden senelik 20.000 kuruş gelir sağlandığı belirtilmiştir (*Tuna*, nr.135, 23 Şa'ban 1283/30 Aralık 1866; Hans Jürgen Kornrumpf, "İslahhaneler", *Economie et Societes Dans L'empire Ottoman (Fin du XVIIIe-Debut du XXe siecle)*, Paris 1983, s. 155). Ancak gayrimenkullerin devir tarihinden önceki 29 aylık muhasebesinde kira gelirleri 34.466 kuruş 7 para olarak kaydedilmiştir. Hatta bu döneme ait muhasebe kayıtlarında değirmenin 21.636 kuruş 9 para borcu olduğu belirtilmiş, ileride akâratın gelirlerinden ödenmek üzere ıslahhane idaresi borcu da üstlenmiştir (BOA, *T*, nr.000082, s. 53).

¹⁶ Midhat Paşa 1863 yılı başlarında Niş valiliği sırasında Niş ve bağlı kazalarda matbu davet tezkeresiyle mahkemeye çağrı uygulamasını başlatmış, litoğrafyada bir veya iki paraya bastırılan bu celb kâğıtları için ilgili taraflardan alınacak olan tezkere harcının yıllık 5.000 ila 10.000 kuruş gelir sağlayacağını 24 Ocak 1864 tarihinde sadarete yazarak ifade etmiştir (BOA, İ.MVL, 502/22735).

¹⁷ BOA, A.MKT.MHM, 302/67; BOA, İ.MVL, 502/22735; M. H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 295. Tuna Vilayeti kurulduktan sonra vilayeti oluşturan yedi sancaktan Niş, Sofya ve Vidin olmak üzere üçünde sarf olunan tezkerelerden elde edilen gelir Niş İslahhanesi'ne tahsis edilmiştir (*Tuna*, nr.70, 1 Muharrem 1283/16 Mayıs 1866; nr.80, 7 Safer 1283/20 Haziran 1866). Kısa bir süre sonra alınacak harcın artırılması yoluna gidilmiş, İslahhaneler Nizamnamesi'nin dibâcesinde ihzariye tezkerelerinden alınacak harcın 40 para olduğundan söz edilmiştir. Niş İslahhanesi için buradan sağlanan yıllık gelirin yaklaşık 50.000 kuruş olduğu yine dibâcede belirtilmiştir. Bkz. *Tuna*, nr.135, 23 Şa'ban 1283/30 Aralık 1866; F. R. Unat, *a.g.m.*, s. 6; H. J. Kornrumpf, *a.g.m.*, s. 155, 156.

kurumun ihtiyaçları için kullanılmıştır¹⁸. Tüm bu gelir kalemlerinden sağlanan yıllık gelir 200.000 kuruşa ulaşmıştır¹⁹.

Ruşçuk Erkek İslahhanesi

Midhat Paşa'nın Bâbîâli tarafından takdirle karşılanan Niş'deki başarısı paşaya, kendisinin de katkısıyla hazırlanıp 13 Ekim 1864 tarihinde yürürlüğe giren Vilayet Nizamnamesi'nin ilk uygulayıcısı olma ünvanını kazandırmıştır. Balkan topraklarının sorunlu bölgelerinden olan Vidin ve Silistre eyaletleri Niş'i de kapsayacak şekilde nizamnamenin uygulanacağı pilot bölge olarak Tuna Vilayeti adıyla birleştirilmiş²⁰, paşa merkezi Rusçuk olan bu vilayetin valiliğine getirilmiştir. Burada nizamnamenin öngördüğü düzenlemeleri yaparken bir yandan da bölgenin refah düzeyini artıracak girişimlerde bulunmuş, Niş'teki uygulamalarını

¹⁸ *Tuna*, nr.135, 23 Şa'ban 1283/30 Aralık 1866; F. R. Unat, a.g.m., s. 6; H. J. Kornumpf, a.g.m., s. 154-155.

¹⁹ Midhat Paşa, *a.g.e.*, Birinci Kitab, s. 34; *Midhat Paşa'nın Hatıraları:1*, s. 53. İslahhane gelir sağlamak için ilginç bir faaliyet alanı da bulunmuş, Niş ve çevresinin dut fidanı yetiştirmeye uygun olması nedeniyle bölgede ipek böceği yetiştirilebileceği düşünülmüştür. Bu faaliyeti teşvik etmek için Niş halkından isteyenlere parasız olarak 3 ilâ 5 dirhem (kıyye veya okkanın 1/400'i olan dirhem'in gram cinsinden değeri bölge ve zamana göre farklılık göstermiş, 3,086 gr. ilâ 3,207 gr. arasında değişen oranlarda işlem görmüştür.) veya talep etmeleri halinde daha fazla böcek tohumu verilmesine karar verilmiştir. Elde edilecek ürünün her 10 kıyyesinden (12,82 kg.'dan) birer kıyyesinin (1,282 kg.'ının) ıslahhane idaresine verilmesi de şart olarak ileri sürülmüştür. Nitekim ilk mahsul elde edilmiş ve faaliyetin bölgede gelişebileceğine hükmedilmiştir (*Tuna*, nr.69, 27 Zilhicce 1282/12 Mayıs 1866).

²⁰ Slavka Draganova, *Tuna Vilayeti'nin Köy Nüfusu*, Ankara 2006, s. 1'de, 1867 yılından sonra Niş Sancağı'nın Tuna Vilayeti'nden ayrıldığı, s. 19'da da 1866 yılına kadar vilayet dahilinde olduğunu belirtmiştir. Oysa 1285/1868-1869 yılı Tuna Vilayeti Salnamesi'nde Niş Sancağı'na ait bilgilere yer verilmiş (*Sâlnâme-i Tuna*, Def'a 1, s. 66-73), 1286/1869-1870 yılı salnamesinde ise Niş'e ait veriler kaydedilmemiştir. Tuna Vilayeti'yle ilgili bilgiler içeren bu salnamelerde 1286 yılından itibaren Niş hakkında veri bulunmaması 1869-1870 döneminden itibaren sancağın vilayetten ayrılmış olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ancak bu durum pek uzun sürmemiş, 1292/1875-1876 yılı salnamesinde yine Niş'e ait bilgiler yer almıştır (*Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 8, s. 81-90) ki sancağın vilayete tekrar dahil edilmiş olduğu düşünülebilir. Nitekim sonraki yılın salnamesinde de sancağın bilgileri verilmiştir (*Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 9, Sene 1293, s. 87-95). Ek 1'de Vilayet salnamelerine göre Niş İslahhanesi'nin kadrosunun verildiği tabloda 1285/1868-1869, 1292/1875-1876 ve 1293/1876-1877 yıllarındaki verilerin aktarılması sadece bu yıllarda Niş'in kaydedilmesi nedeniyle.

bölgenin geneline yaymakla birlikte yeni kurumlarla pek çok ilke imza atmıştır²¹.

Midhat Paşa'nın kaderine terk edilmiş ve toplumun dışına itilmiş çocuklara yönelik Niş'te hayata geçirdiği islahane projesinin amacına ulaşmış olması onun Rusçuk'ta da benzer bir kurumun açılması için harekete geçmesini sağlamıştır. Hatta paşa Kırım Savaşı nedeniyle fazla göç alan Tulça, Dobruca, Köstence ve çevresinde sahipsiz pek çok çocuk bulunduğundan Köstence'de de bir islahhanenin açılması için uğraşmıştır²².

²¹ 91.624 km.²lik yüzölçüme sahip olan vilayette Midhat Paşa nizamnamenin uygulanmasına muhalif olan grupları etkisiz hale getirerek işe başlamış ve ilk altı ay içinde Tuna Vilayeti Meclis-i Umûmîsi'ne bağlı olan köylerde ihtiyar meclislerini, kazalarda ise idare ve deavi meclislerini oluşturmuştur. Nizamnameye uygun yeni makam ve memuriyetleri de hayata geçiren paşa düzenli jandarma teşkilatı kurarak emniyet ve asayîşi sağlamaya çalışmıştır. Tuna Nehri boyunca oluşturulan hudut karakollarında halkı belirli bir ücret karşılığında silahlandırarak görevlendirmiş böylece eşkıyanın sızmasını engellemek istemiştir. Burada da şose yolların yapımına öncelik vererek üç yıl içinde 3.000 km. yol ve 1.400'den fazla köprü yapılmasını sağlamıştır. Niş'te olduğu gibi Menâfi Sandıkları'nı açmış, vilayet geneline yaymıştır. Tuna üzerinde işletilecek olan Idâre-i nehriyye olarak anılan bir vapur şirketi kurmuş, idaresi için heyet oluşturmuştur. Yine Niş'te olduğu gibi kara ulaşımını sağlayabilmek amacıyla araba şirketini faaliyete geçirmiş, bu şirkete bağlı olarak araba yapımı için bir de fabrika açmıştır. İlk Vilayet Matbaası'nı Rusçuk'ta kuran, ilk vilayet gazetesinin yayın hayatına başlamasını sağlayan paşa hükümet daireleri, hastane ve hapishaneleri düzenleyerek daha iyi hizmet vermeleri gayesiyle önlemler almıştır. Bölgeye yerleştirilmiş olan muhacirlerle ilgili düzenlemelerde bulunmuş, geçim sıkıntısından kurtulmalarını ve aralarındaki esirlik usulünü bırakmalarını sağlamıştır. Bunların dışında vergi konusunda da iyileştirmeler yapan Midhat Paşa halka ağır gelenleri kaldırmış, tüm vergilerin ait olduğu yıl içinde toplanmasını sağlamıştır ki hazineye önceki dönemlere kıyasla daha fazla vergi geliri aktarılmıştır. Midhat Paşa'nın Tuna Valiliği hakkında daha fazla bilgi için bkz. Midhat Paşa, *a.g.e.*, Birinci Kitab, s. 23-61; B. S. Baykal, *a.g.e.*, s. 16-23; M. Tayyib Gökbilgin, "Midhat Paşa", *İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1971, s. 271-273; Ezel Kural Shaw, "Midhat Paşa", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1985, s. 1301-1302; İlber Ortaylı, "Midhat Paşa'nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası", *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar (Edirne, 8-10 Mayıs 1984)*, Ankara 1986, s. 227-233; M. H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 168-181; Roderic H. Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, (Türkçesi Osman Akınhay), 1, İstanbul 1997, s. 173-177; *Midhat Paşa'nın Hatıraları:1*, s. 43-78; İ. Selimoğlu, *a.g.m.*, s. 123-137; Bekir Koç, "Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği", *Kebikeç*, S. 18 (2004), s. 411-414; S. Draganova, *a.g.e.*, s. 1, 8-9. (S. Draganova, *a.g.e.*, s. 139-141'de vergi-i kadim olarak adlandırılan ve bir tür gelir vergisi olan temettuat vergisinin memnuniyetsizlik yaratması nedeniyle Midhat Paşa'nın bu konudaki düzenlemelerinden de ayrıntılı bir şekilde söz etmiş, bu amaca hizmet için hazırlanan defterler, vergi çeşitleri ve oranları hakkında bilgi vermiştir.)

²² *Tuna*, nr.4, 9 Zilka'de 1281/5 Nisan 1865.

Ancak vilayetin üçüncü ıslahhanesi olarak Köstence’de faaliyete geçen bu kurum uzun ömürlü olmamış, o bölgedeki pahalılık öne sürülerek kapatılmıştır²³.

Tuna Gazetesi’nin 4. sayısında “...Niş’de yapılan ıslahhane gibi merkez-i vilâyet olan Rusçuk’da dahi İslâm ve Hristiyan ve muhâcir eytâm ve etfâlinin infâk ve idâre-i terbiyesi için bir ıslahhâne ve bir de hastahâne te’sîs ve teşkîli mukarrer bulunmuştur...” denilerek haberin devamında başta padişah olmak üzere üst düzey devlet adamları tarafından yapılan bağışlarla ıslahhane inşasının tamamlanabileceğinden söz edilmiş, diğer masrafların hayırseverlerin yapacağı yardımlarla karşılanabileceği belirtilmiştir. Ayrıca sokaklardan toplanmış çocukların sayılarının 60’tan fazla olması dolayısıyla inşaat bitinceye kadar geçici kaydıyla bir binanın kullanılmaya başlandığından bahsedilmiştir²⁴. Açılış tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 1865 yılının ilk yarısında faaliyete geçtiği tahmin edilen ıslahhanede, Niş’teki gibi mesleki eğitime ağırlık verilmiştir.

Hayırlı bir girişim olarak algılanan ıslahhane projesi gazetede ifade edildiği gibi gerek devletin merkezinde gerekse vilayette bulunan memurlar ile halk nezdinde kabul görmüş, başta padişah ve devlet adamları tarafından yapılan yardımlarla başlatılan kampanya vilayet genelinde de büyük bir katılımla destek bulmuştur. Tuna Valisi sıfatıyla Midhat Paşa’nın 7.500 kuruş ile vilayette başlattığı kampanyaya üst düzey görevlilerin yanında tüccardan olanlar ve imkan sahibi hayırseverler katkıda

²³ Cemil Öztürk, “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: İslahhâneler”, *Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 431-432’de, Köstence’de bulunan Muhacirin Dairesi’nin ıslahhane olarak kullanılmasına karar verildiğini, gerekli memur ve hizmetlilerin atamalarının yapıldığını belirlemekle birlikte kurumun faaliyete geçirilemediğinden söz etmektedir. Bu bilgi doğru olmayıp ıslahhane yukarıda ifade edildiği gibi açılmasından kısa bir süre sonra kapatılmıştır. Öğrencileri Rusçuk İslahhanesi’ne nakledilmiş böylece Rusçuk’taki ıslahhanenin Türk, Çerkez, Tatar, Bulgar ve Ermeniler’den oluşan öğrenci sayısı 160’a ulaşmıştır. Bu dönemde Niş İslahhanesi’nin mevcudu da 200’ü aşmış, iki ıslahhanede eğitim görenlerin sayısı 400’e yaklaşmıştır (H. J. Kornrumpf, a.g.m., s. 155). Dokuz oda, bir hamam, bir camekan ve iki ahırdan oluşan Köstence’deki ıslahhane binası 1866 yılından itibaren kiraya verilmeye başlanmıştır. İlk yıl 8.500 kuruşa bir gayrimüslime kiralanan bina ikinci yıldan itibaren başka bir gayrimüslime bir yıllık kira bedelinde artış yapılarak 10.010 kuruşa verilmiştir. 1869 yılında ise üç yıllığına yine zamlı olarak 30.300 kuruş kira karşılığında başka bir gayrimüslim binayı kullanmaya başlamıştır (BOA, T, nr.000082, s. 23-24).

²⁴ *Tuna*, nr.4, 9 Zilka’de 1281/5 Nisan 1865.

bulunmuş, toplanan paralar islahhane sandığına teslim olunmuştur. *Tuna Gazetesi*'ne yansıyan yardımların toplamı Midhat Paşa'nın başışı da dahil olmak üzere 189.392 kuruşu bulmuş²⁵, bu meblağ dönemin padişahı Abdülaziz'in 80.000²⁶ kuruşluk katkısıyla 269.392 kuruş olmuştur. Daha sonraki dönemde araba şirketinden²⁷ aldıkları hisseleri bağışlayanlar da

²⁵ Müslim ve gayrimüslim tüm yardımseverlerin isimlerine ve bağışladıkları miktarlara vilayet gazetesinde yer verilmiş, katkıda bulunanlara bu şekilde teşekkür edilmiştir. (Bu dipnota kazalardan gelen toplam miktarlar kaydedilmiştir.) Rusçuk'tan 54.311,5, Vidin'den 13.760,5, Şumnu'dan ise 9.425 kuruş toplandığı bildirilmiştir. İane defterleri vilayet merkezine ulaştıkça yardımlara dair bilgilerin yayınlanmaya devam edeceği belirtilmiştir (*Tuna*, nr.12, 6 Muharrem 1282/31 Mayıs 1865; nr.19, 24 Safer 1282/19 Temmuz 1865). Nitekim sonradan yapılan yardımlar da bütün ayrıntısıyla gazete sayfalarında yer bulmuştur. Rusçuk ve Şumnu'dan 8.637, Plevne'den 4.425, Cuma-yı Atık Kazası'ndan 1.158, Sofya'dan 11.202, Köstendil'den 8.680, Samakov'dan 6.463, Dubnice'den 2.100, Radomir'den 2.185, İzladi'den 1.000, İhtiman'dan 400, Zıştovi'den 15.147, Lofça'dan 3.280, Varna'dan 5.975, Balçık'tan 5.438,5, Gabrova'dan 6.282 ve farklı yerlerdeki bazı kimselerden 1.000 kuruş bağışta bulunulduğu ifade edilmiştir (*Tuna*, nr.20, 2 Rebi'ülevvel 1282/26 Temmuz 1865; nr.23, 23 Rebi'ülevvel 1282/16 Ağustos 1865; nr.26, 16 Rebi'ülâhır 1282/6 Eylül 1865; nr.56, 9 Zilka'de 1282/25 Mart 1866). Daha sonraki dönemde bireysel düzeydeki bağışlar da gazeteye yansımış, Meclis-i İdare-i Vilayet azasından ve Rusçuk Ermenileri'nden olan Karabet Ağa'nın 5.622,5 kuruşluk yardımı takdirle karşılanmıştır (*Tuna*, nr.188, 12 Rebi'ülevvel 1284/14 Temmuz 1867). Yine Fazıl Mustafa Paşa'nın 10.000 kuruş tutarındaki bağış haberine gazetede yer verilmiş ve kendisinden övgüyle söz edilmiştir (*Tuna*, nr.276, 5 Safer 1285/27 Mayıs 1868). Sofya tüccarlarından bir gayrimüslimin 5.000 kuruşluk başışı ile Rusçuklu Halil Efendi'nin 400 kuruşluk yardımı da gazetede yer almıştır (*Tuna*, nr.313, 17 Cemâziyelâhır 1285/4 Ekim 1868; nr.511, 7 Receb 1287/2 Ekim 1870).

²⁶ BOA, A.MKT.MHM, 334/65; BOA, İrâde Dâhiliye (İ.DH), 37383. Abdülaziz daha sonraları da yaptığı bağışların öğrencilere dağıtılması arzusuyla yardımlarını sürdürmüştür (*Tuna*, nr.195, 6 Rebi'ülâhır 1284/7 Ağustos 1867; BOA, *Bâbüli Evrak Odası Ayniyat Defteri (Tuna) (BEO.Ayn.d (Tuna))*, nr.925, s. 54).

²⁷ Midhat Paşa Niş valiliği sırasında 50 hisseden oluşan her hissesi 2.000 kuruş olan 100.000 kuruş sermaye ile bir araba şirketi kurmuştur. Tuna Vilayeti kurulduktan sonra bir benzerini de Rusçuk-Varna arasında posta ve yolcu taşımak üzere 1865 yılı Nisan ayı başlarında Rusçuk'ta hayata geçirmiştir (*Tuna*, nr.8, 7 Zilhicce 1281/3 Mayıs 1865; nr.9, 14 Zilhicce 1281/10 Mayıs 1865; Necdet Hayta, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkar Gazetesi (1278/1862-1286/1869)*, Ankara 2002, s. 282. Niş araba şirketi için ayrıca bkz. N. Göyünç, a.g.m., s. 289-290). Bunun için gerekli olan araba ve faytonların üretilmesi amacıyla araba şirketine bağlı bir fabrika da inşa ettiren paşa Niş'te olduğu gibi her biri 2.000 kuruşluk 50 hisse ile şirketin faaliyetlerini sürdürmesini sağlamıştır. İlk etapta satışa çıkarılan 50 hisselerin satılmayıp kalan 13 hissesi 26.000 kuruş karşılığında padişaha aktarılmış böylece Abdülaziz de şirketin ortakları arasına alınmıştır (BOA, A.MKT.MHM, 334/65; 336/32; BOA, İ.DH, 37383). Bir süre sonra Niş'teki şirket ile birleştirilerek Vilayet Araba Kumpanyası adını alan işletme sermayesini artırma yoluna gitmiştir. 250 hisse ile 500.000 kuruşluk sermayeye ulaşmış

olmuş²⁸, yıllık getirisi 200 kuruş olan bu hisseler kuruma kaynak oluşturmuştur. Bunların dışında kira geliri olan gayrimenkullerini devredenlere rastlanmıştır, Silistrelî İbrahim Bey senelik kira geliri 600 kuruş olan bir bahçeyi ıslahhaneye bırakmıştır. İstanbullu Şerife Hatice Hanım ise Tuzcu İskelesi'nde bulunan bir fırın ile bir bakkal dükkanını ve yine aynı yerdeki yarı hissesine sahip olduğu başka bir fırının kendisine ait kısmını ıslahhane için vakfetmiştir²⁹. Ayrıca Tırnova'da bulunan fakir ve kimsesiz çocuklara her yıl Ramazan Bayramı'nda devlet tarafından dağıtılması âdet olan 5.590 kuruşluk ayakkabının gerçek ihtiyaç sahiplerine verilip verilmemesiyle ilgili olarak duyulan şüphe nedeniyle Tırnova'ya özel olan bu uygulamadan vazgeçilmiş, belirtilen bedel 1867 yılından itibaren ıslahhanelere tahsis edilmiştir³⁰.

Midhat Paşa kendi eseri olan, devlet-toplum işbirliğiyle ihtiyaçları karşılanmaya çalışılan ıslahhanelerin daha mükemmel kurumlar haline gelmesi ve bir nizamname dahilinde yönetilmesi için yürürlükte olan talimname ile tenbihnameleri, bunlara ilave edilen zeyilleri bir araya getirerek "Islahhanelere Dair Nizamname" adıyla hazırlayıp yayınlamıştır³¹. Nizamnamenin dibâcesinde

ve hisse sahiplerine yıllık ikişer lira (200 kuruş) kâr payı vermeye başlamıştır (*Tuna*, nr.70, 1 Muharrem 1283/16 Mayıs 1866; Midhat Paşa, *a.g.e.*, Birinci Kitab, s. 32; *Midhat Paşa'nın Hatıraları: 1*, s. 52; İ. Selimoğlu, *a.g.m.*, s. 128-129).

²⁸ Araba Şirketi hisselerini veya bu hisselerden elde ettikleri geliri bağışlayanlara dair haberlere de vilayet gazetesinde yer verilmiş ve yardımseverler övülerek yüceltilmiştir. Örneğin Aydos kaymakamı şirkete ait bir hissesini yani şirketten her yıl gelecek 200 kuruşu (*Tuna*, nr.228, 5 Şa'ban 1284/30 Kasım 1867), Plevne eşrafından olan bir başkası iki şirket hissesini dolayısıyla bu hisselerden her yıl gelecek kâr payını ıslahhaneye bağışlamıştır (*Tuna*, nr.608, 5 Receb 1288/20 Eylül 1871). Başka bir hayırsever kendisine ait dört şirket hissesinin 1284/1867-1868 yılı geliri olan 800 kuruşu yine ıslahhaneye aktarmıştır (*Tuna*, nr.353, 16 Zilka'de 1285/28 Şubat 1869).

²⁹ BOA, *T*, nr.000082, s. 33, 47, 48.

³⁰ BOA, *T*, nr.000082, s. 25, 49; *Tuna*, nr.167, 26 Zilhicce 1283/1 Mayıs 1867.

³¹ Midhat Paşa, *a.g.e.*, Birinci Kitab, s. 33; *Midhat Paşa'nın Hatıraları: 1*, s. 52. Tuna Vilayeti ıslahhaneleri için hazırlanmış olan sonradan bütün vilayet ıslahhanelerinde de uygulanan kurumsal işleyişe dair esasların belirlendiği nizamnamenin yayın tarihi bilinmemektedir. 52 maddeden oluşan mufassal nizamname Tuna Vilayet Matbaası'nda basılmış, *Tuna Gazetesi*'nde dibâce ve mukaddimesi yayınlanmıştır (*Tuna*, nr.135, 23 Şa'ban 1283/30 Aralık 1866). Dibâce için ayrıca bkz. F. R. Ünat, *a.g.m.*, s. 5-6; H. J. Kornrumpf, *a.g.m.*, s. 154-155. *Düstur*'da yer alan tarih içermeyen tam metin halindeki nizamnamenin, gazetedeki ya-

... peder ve vâlidesi ve yahud veli ve akrabâsı olmayan aceze-i eytâm bîkes ve bîvâye kalıb ekserisi telef olduğu ve kimisi gayet fenâ' bir hâl içinde yaşayıp iktisâb eylediği sû-i ahlâk kendilerini bir netice-i vahîmeye îsâl eylediği görüldüğünden...her milletin etfâl ve sıbyânından o makule bîkes ve bîvâye hâl-i zillet ve sefâletde kalmış olan eytâmın telefden muhâfazasıyla mümkün mertebe tahsîl-i ilim ve sanat etdirilerek fezâil ve hasâis-i insâniyyeden hissedâr edilmek niyet-i hâlisıyla...bazı vilâyetlerde terbiyet-i etfâl için birer mahâl tahsîs olunmuş...

denilerek ıslahhanelerin açılma gerekçesi hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca kimsesiz çocuklara sahip çıkmanın medeniyet gereği ve insanlık vazifesi olduğundan söz edilen dîbâcede, suç işleyen çocukların büyükle- rin hapishanelerinde cezalarını çekmeleri uygun görülmediğinden çocuk mahkumların bu kurumlara alınmasından bundan dolayı buralara ıslahhane denildiğinden de bahsedilmiştir. Devamında Niş ve Rusçuk ıslahhanelerinin mevcudu ve öğretilen mesleklerle ilgili bilgi verilmiş, Niş İslahhanesi'nde eğitimi sürdürülen mesleklerle ilave olarak bez, şayak ve aba dokuma işinin öğretilmesine karar verildiği belirtilmiştir. Son olarak ıslahhanelerin gelir kaynakları sayılmış, yıllık gelir ve giderleri anlatılmıştır³².

Üç ana bölümden oluşan nizamname oldukça ayrıntılı olarak hazırlanmış, ilk bölümde bu kurumlara alınacak çocuklarla ilgili şartlar yer almıştır. Birinci maddede; ıslahhanelere yerli veya yabancı din ve mezhebi ne olursa olsun ayırım gözetmeksizin annesi, babası olmayan 12-13 yaşından küçük çocukların alınacağı ya da bunlardan birisi olmasına rağmen fakir veya çalışamaz durumda olanların çocuklarının kabul edileceği belirtilmiştir. Maddenin devamında, çocuğun eğitim süresi bitmeden veli veya akrabaları tarafından kurumdan çıkarılmak istenmesi

yın tarihi dolayısıyla 1866 yılının Aralık ayından veya 1867 yılı başından itibaren uygulandığı tahmin edilmektedir. C. Öztürk, a.g.m., s. 433'te, nizamnamenin 1871 yılında yayınlanarak yürürlüğe girdiğini belirtmiştir ki yukarıda verilen bilgilere göre yazarın söz ettiği yıl doğru görünmemektedir. Nizamnamenin tam metni için bkz. *Düstur, I. Tertib*, II, İstanbul 1289, s. 277-295.

³² *Tuna*, nr.135, 23 Şa'ban 1283/30 Aralık 1866; F. R. Unat, a.g.m., s. 6; H. J. Kornumpf, a.g.m., s. 154-155.

durumunda burada bulunduğu süre boyunca çocuğa yapılan harcamaların ödenmesi halinde bırakılabileceği³³ bildirilmiştir. İkinci maddede; bakacak kimsesi olduğu halde ailesi tarafından bu kurumlarda yetiştirilmesi talep edilen 13 yaşın altında olan çocuklarla ilgili bir düzenlemeden söz edilmiş, sene başında masraflarına karşılık olarak yıllık 500 kuruş ödenmesi koşuluyla bu çocukların da ıslahhanelere alınabileceği ifade edilmiştir. Üçüncü maddede; yine 13 yaşından küçük olup herhangi bir suçtan dolayı bir yıl veya daha fazla süreyle hüküm giymiş çocukların hükümet kararıyla ıslahhaneye alınmasıyla ilgili bilgiye yer verilmiş, bunların tutuklu oldukları süre boyunca kurumdan dışarı çıkamayacakları belirtilmiştir. İlk bölümde ayrıca çocuklara verilecek yiyecek³⁴, giyecek³⁵ ve bazı temel ihtiyaç maddeleri³⁶ hakkında bilgi verilerek çocukların kuruma geldikleri andan itibaren bir hafta içinde okuyup yazmadaki

³³ Söz konusu ilkenin henüz eğitimini tamamlamayan çocuğun ıslahhaneden alınmasını önlemek için alınan bir tedbir olduğu vilayet gazetesinde belirtilmiştir. Bkz. *Tuna*, nr.140, 10 Ramazan 1283/16 Ocak 1867.

³⁴ Çocukların her birine günlük 300 dirhem ekmek, sabahları çorba, akşamları icabına göre et, haftada bir kere aşure veya başka bir tatlı verileceği ayrıca mevsimine göre bazı meyvelerin de ilave edilebileceği belirtilmiştir (*Düstur, I. Tertib*, s.278). 1869 yılında Rusçuk İslahhanesi'nin bir yıllık ihtiyacı olan erzağın temini için *Tuna Gazetesi*'ne verilen ilanda miktarlarıyla birlikte talep edilen ürünler fikir vermesi açısından buraya nakledilmiştir. Buna göre bir yıl için; 36.000 kıyve (diğerlerinde (k.) biçiminde gösterilmiştir) (46.152 kg.) ekmek, 1.600 k. (2.051,2 kg.) pirinç, 195 k. (249,99 kg.) sade (muhtemelen yağ), 300 k. (384,6 kg.) tuz, 91 k. (116,662 kg.) şeker, 300 k. (384,6 kg.) sabun, 50 k. (64,1 kg.) zeytinyağı, 720 k. (923,04 kg.) soğan, 3.000 k. (3.846 kg.) sığır eti, 1.200 k. (1.538,4 kg.) fasulye, 540 k. (692,28 kg.) gaz (muhtemelen yağ) gereklidir (*Tuna*, nr.407, 9 Cemâziyelâhır 1286/15 Eylül 1869).

³⁵ Her çocuğa her yıl olmak üzere yağmurluk, setri, potur veya pantolon, fes, bel kayışı, iki takım çamaşır, iki yecek veya nimten, iki çift çorap, iki çift kundura verileceği, ıslahhanede buldukları sırada giymeleri ve iş elbisesi olarak kullanmaları için de senede bir veya iki defa olarak biri yazlık olan iki kat elbise ile bir serpuş dağıtılacağı bildirilmiştir (*Düstur, I. Tertib*, s. 278-279).

³⁶ Çocukların her birine birer tane olmak üzere kilim, kerevet, ot ile doldurulmuş minder ve yastık verileceği kaydedilmiş ayrıca şamdan, kandil, mum, yağ, hasır, süpürge, kâğıt, kalem, testi, sabun, odun, kömür gibi maddelerin de her koğuşa veya odaya ihtiyaca göre dağıtılacağı belirtilmiştir (*Düstur, I. Tertib*, s. 278-279). İslahhaneler Nizamnamesi'nin dibâcesinde öğrencilerden her birine yapılan yıllık harcamanın Niş İslahhanesi'nde 750, Rusçuk İslahhanesi'nde ise 1.000 kuruş kadar olduğundan söz edilmiştir (*Tuna*, nr.135, 23 Şa'ban 1283/30 Aralık 1866; F. R. Unat, a.g.m., s. 6; H. J. Kornrumpf, a.g.m., s. 155).

durumları ile yetenekli oldukları meslek dalının³⁷ saptanacağı ve buna göre eğitime tâbi tutulacakları bildirilmiştir. Eğitimin beş yıl olduğu, günümüzdeki uygulamanın tersine ilk yılın beşinci, son yılın da birinci sınıf olarak değerlendirildiği ıslahhanede çocukların sabahları iki saat mektep odalarında dinlerine göre ayrı hocalardan okuma-yazma, basit matematik gibi teorik dersler³⁸ alacakları, sonra mensup oldukları sanat dalında eğitim görmek üzere akşam saat 10.30 veya 11.00'e kadar atölyelerde çalıştırılacakları³⁹ nizamnamenin son bölümünde ifade edilmiştir. Çocukların her yıl yapılacak sınavlarda⁴⁰ başarılı olmaları durumunda bir

³⁷ Nizamnamede o dönemde ıslahhanelerde eğitimi verilen meslek dallarının terzilik, kunduracılık, debbağlık, Rusçuk'taki vilayet matbaasında mürettiblik, çuha ve bez dokuması ile iplik yapmaktan ibaret olduğu belirtilmiştir (*Düstur, I. Tertib, s.280*).

³⁸ Eğitimi verilecek dersler temel bilgileri öğretme esasına dayalı olup nizamnamenin 8. maddesinde şu şekilde sıralanmıştır: Elifbâ, Amme ve Tebâreke Cüzleri, icabına göre Kur'an-ı Kerim, İlm-i hâl, Risâle-i ahlâk, Edebiyat (bazı edebî metinler), Yazı (bir miktar Sülüs hattı ile Rik'a meşkleri) ve Matematik (rakam bilgisi, dört işlem ve defter usulü). Müslüman çocuklara verilecek bu derslerin benzerinin gayrimüslim öğrencilere (daha önce Niş'te uygulandığı gibi) kendi dinlerinden olan hocalar tarafından öğretileceği yine aynı maddede özellikle belirtilmiştir (*Düstur, I. Tertib, s. 279*).

³⁹ Çocukların yaz mevsiminde saat 10.30'a, kışın ise 11.00 veya 11.30'a kadar çalıştırılacaklarından, hava uygunsa akşam yemeği ve yoklamasından sonra dışarı çıkarılıp gezdirileceklerinden söz edilmiştir. Akrabası olan Müslüman çocuklara Cuma, gayrimüslimlere de Pazar gecelerini akrabaları yanında geçirmeleri için izin verileceğinden bahsedilmiştir (*Düstur, I. Tertib, s. 280, 287*). Nizamnamede belirtilen saatler, "Gurûbî veya Alaturka Saat" de denilen Ezânî Saat'e göredir. Bu saat güneşin battığı anı tam 12.00 olarak kabul eder ve aynı anda yeni gün başlamış olur. Bir sonraki güneş batımına değin iki kez 12 saat tamamlanır. Bu durumda yaz aylarında gündüzler uzun olduğundan ıslahhane öğrencilerinin mesaiyi bırakması güneş batımından bir buçuk saat öncesine, kısa kış günlerinde ise yine güneş batımından yani 12.00'den yarım veya bir saat öncesine göre ayarlanmıştır. Yaz günlerinde çocukların daha fazla süreyi çalışarak geçirdikleri anlaşılmaktadır. Ezânî Saat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şinasi Acar, *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri*, İstanbul 2011, s. 418-419, 452.

⁴⁰ Öğrencilerin hem teorik derslerden hem de eğitimini aldıkları meslek dalından sınanacakları bildirilmiş, sınıflara göre kazanmaları gereken bilgi ve beceriler de nizamnamede belirtilmiştir. Buna göre beşinci sınıf denilen ilk sınıf öğrencisinin birinci yılın sonunda gireceği sınavda alfabeden gösterilen harfleri tanıyıp okuması, kendi dinine ait duaları ezberlemiş olması ve mesleki alanda çıraklık seviyesinde bulunması gerekirdi. Dördüncü sınıf öğrencisinin mümkün mertebe okur-yazar hale gelmesi, yine çıraklık düzeyinde iş görmesi beklenirdi. Üçüncü sınıfta bulunan öğrencinin okuma ve yazmayı başarması, okuduğunu anlaması, ilgili olduğu sanatta kalfalık düzeyinde bilgi ve beceriye sahip olması gerekirdi. İkinci sınıf öğrencisinden okuma-yazma ve anlamada olabildiğince iyi durumda olması, temel matematik konularını bilmesi beklenirdi. Mensubu olduğu sanat dalında kalfalık seviyesinde

üst sınıfa geçebilecekleri, aksi halde buldukları sınıfı tekrar edecekleri, birkaç sene başarısız olmaları halinde ise bir alt sınıfa indirilecekleri belirtilmiştir. Buna karşın alt sınıflarda olan bir öğrencinin üst sınıflara uygulanan sınavlara katılıp başarılı olması durumunda aradaki birkaç sınıfı atlayarak üst sınıflara yükselmesine imkan tanınmış, böylece beş yıllık eğitimi kısa sürede tamamlaması için fırsat yaratılmıştır. Çocukları teşvik amacıyla dördüncü sınıfa geçenlere birer, üçüncü sınıfa geçenlere ikişer, ikinci sınıfa geçenlere üçer kırmızı şerit, birinci yani son sınıfta bulunanlara ise yalnız birer sırtma şerit verileceği bildirilmiş ayrıca birinci, ikinci ve üçüncü sınıfta olan öğrencilere yaptıkları işlere yani ürettiklerine karşılık olmak üzere bir miktar para ödeneceği vaat edilmiştir. Birinci sınıfta olup bu sınıfa ait sınavlardan geçenlerin şهادetname olarak mezun olacakları, isterlerse ıslahhanede ücret karşılığında çalışabilecekleri, istemedikleri takdirde kendilerine ıslahhaneden ödünç olarak verilen sermaye ile dükkan açıp mesleklerini icra edebilecekleri nizamnamenin son maddesinde ifade edilmiştir. Mezuniyet sonrasında da bu şekilde korunup kullanılan çocukların iş hayatlarında takip edileceği, iş yeri açıp başarısız olanların durumlarını düzeltmeleri için destek verileceği ayrıca belirtilmiştir⁴¹.

Nizamnamenin ikinci bölümünde ıslahhanelerin idaresi ve görevlendirilecek personel ile ilgili düzenlemelere yer verilmiş, istihdam edilecek olanların sorumluluk alanları ile görev tanımları yapılmıştır. ıslahhanelerde hem çocukların eğitimi ile ihtiyaçlarının karşılanmasından hem de imalat ve buna dair işlerden sorumlu olacak bir umum müdür bulunacağı, güvenlikten sorumlu olmak üzere bir zabıta müdürü atanacağı, üretim faaliyetiyle ilgilenen bir imalat müdürünün tayin edileceği ayrıca eğitim ve imalat daireleri için birer başkâtip ile maiyyet kâtipi görevlendirileceği bildirilmiştir. Bunlardan başka biri Türkçe diğeri

mesleğini icra eder hale gelmeliydi. Örneğin; debbağ ise derileri tanzim edip işlemek, mürettib ise bir sayfayı dizmek durumundaydı. Kunduracılık eğitimi almışsa adi zaptiye kundurasını dikmek, terzi ise biçilmiş elbiseyi dikerek bitirmek zorundaydı. Son yani birinci sınıf öğrencisinin de okuma- yazma, okuduğunu anlama ve öğretilen matematik bilgisi konusunda problemsiz olması, mesleğini kendi başına icra edebilecek düzeye gelmesi gerekirdi. Örneğin; Kunduracı olarak yetiştirilmişse kundura, potin ve çizmeyi biçip dikerek giyilecek duruma getirmeliydi (*Düstur, I. Tertib*, s. 292-293).

⁴¹ *Düstur, I. Tertib*, s. 277-280, 292-295.

Bulgarca olmak üzere çocuklara ders verecek iki lisan hocası, terzi ve kunduracı olarak iki usta, bir vekilharç, bir aşçı, iki veya üç çamaşırcı, güvenlik için birkaç zaptıye çalıştırılacağı, Niş'te bir de debbağ ustası bulunacağı ifade edilmiştir. Tüm ıslahhane çalışanlarının vilayet merkezinde bulunan bir nazır ile muavin, kâtip ve sandık emininden oluşan bir heyet tarafından atanacağı, ıslahhaneye ait bütün işlerin ve hesapların vilayet matbaası ile araba şirketi idaresinden de sorumlu olan bu heyetin nezaretinde olacağı belirtilmiştir⁴².

⁴² *Düstur, I. Tertib*, s.280-282. ıslahhaneler ile matbaa ve araba şirketine ait işlerin heyetten ziyade tek bir kişinin sorumluluğuna bırakıldığı 18 Ağustos 1869 tarihli gazete nüshasından anlaşılmaktadır. Bir kişinin farklı üç alana yetişmesinin mümkün olamayacağı belirtilen haberde ıslahhanelerin idaresinin bulunduğu yerdeki idare meclislerine bırakılacağı, her ay başında mutasarrıf ile idare meclisi üyeleri tarafından kontrol edilip onaylanan defterinin vilayet merkezine gönderileceği, vilayet idare meclisinde inceleneceği ve herhangi bir problem olmaması halinde onaylanacağı ifade edilmiştir. ıslahhanelerin teftişinden sorumlu olmak, ıslahhanelerle ilgili her türlü eksiklik veya gelişmeyi liva ve vilayet idare meclislerine bildirerek gereğinin yapılmasını sağlamak üzere vilayet idare meclisi kararıyla müfettişlik makamı oluşturulmuş, o dönemde ıslahhaneler Nazırı olan Şerif Efendi münasip maaşla bu göreve getirilmiştir (*Tuna*, nr.400, 10 Cemâziyelevvel 1286/18 Ağustos 1869; nr.424, 13 Şa'ban 1286/17 Kasım 1869). (Şerif Efendi görevde uzun süre kalmamış, müfettişlik görevi Ahmet Bey'e verilmiştir (BOA, *BEO.Ayn.d (Tuna)*, nr.921, s.180). 1872 yılı Eylül ayında Ahmet Bey'in vefatı üzerine Vidin Sancağı Aşâr Müdürü Mahmud Bey tayin edilmiştir (*Tuna*, nr.712, 30 Receb 1289/2 Ekim 1872). Ancak bu makamda kısa süre bulunan ve 1873 yılı Mayıs ayı başlarında istifa ederek görevi bırakan Mahmud Bey'in yerine eski Vulçitrın Kaymakamı Ali Nazım Efendi atanmıştır (*Tuna*, nr.772, 21 Rebi'ülevvel 1290/18 Mayıs 1873). Ali Nazım Efendi'nin ne zamana kadar bu görevi sürdürdüğü tespit edilememiştir. 1875 yılı Mayıs ayında Halil Nahif Efendi'nin müfettiş olarak görev yaptığı, 1294/1877-1878 yılında da görevine devam ettiği bilinmektedir. Bkz. *Tuna*, nr.967, 6 Rebi'ülâhır 1292/12 Mayıs 1875; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 10, s. 47.) Diğer kurumların (matbaa ve araba şirketinin) idaresi ile ilgili düzenlemeler de yapılmış, yönetimlerini ayırmak yoluna gidilmiştir (*Tuna*, nr.400, 10 Cemâziyelevvel 1286/18 Ağustos 1869; nr.424, 13 Şa'ban 1286/17 Kasım 1869). Kısa bir süre sonra liva idare meclislerine bağlı olmak üzere ıslahhanelerle ilgili bütün işlerden sorumlu olacak daimi bir komisyonun kurulmasına karar verilmiştir. İki Müslüman, bir Bulgar ve bir Ermeni üyeden oluşan komisyona ıslahhane hocalarıyla memurlarının daimi üye sıfatıyla katılması, kurumun kâtibinin her türlü yazı işini görmesi, müdürünün de komisyona başkanlık etmesi planlanmıştır. (Ancak 1288/1871-1872 ve 1289/1872-1873 yılları salnamelerinde Rusçuk'ta ıslahhane müfettişi sıfatıyla görev yapan şahsın aynı zamanda komisyon reisi olduğu tespit edilmiştir. Bkz. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 4, s.40; Def'a 5, s.44.) Haftada iki kez, gerekirse daha fazla sabahları dersten sonra toplanması kararlaştırılan komisyon, satın alınması gereken yiyecek, giyecek gibi her türlü ihtiyaç maddesini tedarik edip pazarlığını yapacak, bu bilgileri liva idare meclisine aktaracak ve meclisin kararı uygulamaya konulacaktır ki bu şekilde ıslahhanelere ait gelirlerin daha isabetli harcanacağı, kurumların daha iyi yönetileceği umulmuştur (*Tuna*, nr.412, 27 Cemâziyelâhır 1286/3 Ekim 1869; nr.424, 13

Nizamnamede çocukların uymakla yükümlü oldukları kurallara, uymamaları durumunda ve suç işlemleri halinde uygulanacak cezalara⁴³ da yer verilmiş, sıkı bir disiplinin var olduğu anlaşılan ıslahhanelerde edepli, terbiyeli, vasıflı insan yetiştirme gayesiyle hareket edilmiştir.

Niş'te kazanılan tecrübe, Rusçuk'ta yeni açılmış olan ıslahhane burada kısaca değerlendirilmeye çalışılan nizamnamenin oluşmasını ve yürürlüğe girmesini sağlamış, söz konusu kurumların bu esaslara uygun olarak yönetilmesi planlanmıştır. Ancak uygulamada farklılıklar yaşanmış, örneğin öngörülen idari kadronun istihdam edilemediği saptanmıştır⁴⁴. Bu çalışmada nizamname ile belirlenen ilkelerden çok, tespit edilebilen veriler ışığında ıslahhanelerin işleyişi ve fiili durum ele alındığından yönetmeliğe dair esaslar üzerinde daha fazla durulmamıştır. Islahhanelerle ilgili her konu *Tuna Gazetesi*'ne haber olmuş, kurumlar hakkındaki tüm bilgiler gazete sayfalarında yer bulmuştur. Söz konusu kurumların

Şa'ban 1286/17 Kasım 1869). Sonuçta Vilayet İdare Meclisi'nin nezaretinde bulunan ıslahhanelerin ve vilayetteki diğer kurumların gelir giderlerini içeren muhasebe defterlerini incelemek amacıyla 1873 yılı başlarında müfettişlik görevini de yerine getirecek Vilayet Devâir Muhasebesi olarak adlandırılan bir kalem oluşturulmuş (*Tuna*, nr.744, 30 Zilka'de 1289/29 Ocak 1873), 1877 yılı başlarına kadar faaliyetine devam eden bu kalem aynı yılın muhtemelen Nisan ayında lağvedilmiştir. Bu nedenle ıslahhanelerin Ticaret Nezareti'ne bağlanacağı vilayet gazetesinde ifade edilmiştir (*Tuna*, nr.1161, 22 Rebi'ülâhür 1294/6 Mayıs 1877).

⁴³ Nizamnamede işlenen suçun durumuna göre çocuklara verilecek cezaların üç çeşit olduğundan söz edilmiştir. Birincisi ıslahhane hapisanesinde belirli bir süre hapsedilmek, ikincisi riyâzât cezası yani ekmek hariç herhangi bir yiyecek verilmeyerek cezalandırmak, üçüncüsü de belirlenmiş olan süreyle ıslahhane dışına çıkarılmamaktır (*Düstur, I. Tertib*, s.286). Hangi suçlara ne tür cezaların verileceği hakkında bkz. *Düstur, I. Tertib*, s. 288-292. Burada belirtilen cezalandırma yöntemleri bazen yeterli olmamış, yanlış davranışlar sergilemeye devam edenler kurumdan uzaklaştırılmıştır (*Tuna*, nr.367, 9 Muharrem 1286/21 Nisan 1869).

⁴⁴ 1285/1868-1869 yılı salnamesinde Niş Islahhanesi'nin yönetiminden sorumlu olmak üzere biri zabıta müdürü olan iki müdür ile bir kâtipten söz edilmiş, Türkçe ve Bulgarca hocaları dışında gerektiği kadar hademesi olduğu belirtilmiştir. Yine aynı yıla ait salnamede Rusçuk Islahhanesi yönetiminde imalat ve zabıta müdürleri ile sandık emini ve kâtip bulunduğu bahsedilmiş, bir vekilharç ile eğitim kadrosunu oluşturan Türkçe, Fransızca ve Bulgarca hocalarının var olduğu kaydedilmiştir. Salnamenin ait olduğu yılda faal durumda olan Sofya Islahhanesi'nde de sadece bir müdürün varlığından söz edilmiştir. Bkz. *Sâlnâme-i Tuna*, Def'a 1, Sene 1285, s. 31, 68, 76. Daha sonraki yıllara ait salnamelerde Sofya Islahhanesi'ndeki görevli sayılarının arttığı, Rusçuk'taki kurumda ise hocaların çeşitlendiği dolayısıyla nizamnamede yer almayan farklı derslerin verildiği tespit edilmiştir. Tuna Vilayeti'nde bulunan ıslahhanelerin idari ve öğretime dair tüm kadroları tablolar halinde Ek I'de gösterilmiştir.

uygulamalarının yansıdığı bu haberler işleyişe dair önemli ve çeşitli farklılıklar sunmuştur. İslahhanelere alınan çocukların eğitimleriyle ilgili bilgiler de verilen gazetede ilginç haberlerin yanı sıra haber değeri olmayan sıradan olaylar ve ıslahhaneler tarafından yayınlanması istenilen ilanlar da mevcuttur. Genellikle gazete verileri üzerine kurgulanan bu çalışmada Midhat Paşa'nın mimarı olduğu kurumların icraatları örneklerle çeşitlendirilerek sunulmuştur.

Yukarıda belirtildiği üzere Niş, Rusçuk ve Köstence'de faaliyete geçen ıslahhanelere kimsesiz ve çaresiz durumda olan çocuklar yerleştirildikleri halde hâlâ sokaklarda, dilencilik yaparak yaşamlarını sürdüren 12 yaşından küçüklerin bulunması yöneticileri harekete geçirmiş, bu durumda olanların “*infâk ve terbiyesi maksadıyla yapıldığı*” belirtilen kurumlara gönderilmesi gerektiği *Tuna Gazetesi* aracılığıyla ilan edilmiştir⁴⁵. Hatta yine sokaklarda dilenen görme özürlü olanların da Rusçuk İslahhanesi'ne alınacağı ve kendilerine özel olarak hasır örme işinin öğretileceği vilayet gazetesinde haber olarak verilmiştir⁴⁶. Böylece Rusçuk İslahhanesi'nde Niş'ten farklı olarak hasır örme eğitimine başlanmış, kimsesiz ve suçlu çocuklardan başka gözleri görmeyenlerin de buradaki eğitim olanaklarından yararlanması sağlanmıştır. İslahhanelere alınacak çocukların yaşlarıyla ilgili alt ve üst sınırlar nizamnamede öngörülmesine ve bu kurala göre hareket edilmesine rağmen Rusçuklu bir ailenin yeni doğmuş bebeklerine bakamayıp bebeği cami kapısına bırakması yaşla ilgili düzenlemenin de değişmesine yol açmış, sahipsiz kalan bebek ıslahhaneye alınarak bir sütanne bulunup bakımı sağlanmıştır. Bu olaydan sonra aileleri tarafından bakılamayacak olan bebeklerin ıslahhaneye kabul edilip bakımlarının üstlenileceği yine gazete sayfalarında yer almıştır⁴⁷.

Niş'te olduğu gibi Rusçuk İslahhanesi'nde de öğrenci sayısı hızla artmış, başlangıçta terzilik, kunduracılık, debbâğlık meslekleri öğretilmeye

⁴⁵ *Tuna*, nr.21, 9 Rebi'ülevvel 1282/2 Ağustos 1865.

⁴⁶ *Tuna*, nr.14, 20 Muharrem 1282/14 Haziran 1865. Ayrıca bkz. S. Simeonov, *Ruse V Minaloto İ Dnes İstorçeski, Geografski İ Statistiçeski Belejki S Plan Na Grada* [*Ruse in the Past and Today Historical, Geographical and Statistical Notes with a City Map*], Ruse 1929, p. 29.

⁴⁷ *Tuna*, nr.63, 3 Zilhicce 1282/18 Nisan 1866.

çalışılmıştır⁴⁸. Terzilik ve kunduracılık eğitimi alanlar ıslahhanede yetiştirilmiş, debbağlık ile sonradan çeşitlenen diğer mesleklere ilişkin eğitim ilgili kurumlarda verilmiştir⁴⁹. En işe yarayan ve revaçta olan mesleklerden biri olarak kabul edilen debbağlık sanatını layığıyla öğretebilecek ustaların bulunmaması Niş ve Rusçuk ıslahhanelerinden bu alanda yetiştirilmek üzere seçilen 10 öğrencinin bu işin oldukça ileri düzeyde yapıldığı İstanbul'daki Debbağhâne-i Âmire'ye gönderilmesine neden olmuştur⁵⁰. Bu çocuklara sanayi taburlarında bulunanlara verildiği gibi Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin kararıyla devlet tarafından tayinat ödenmesi uygun görülmüştür⁵¹. Burada üç yıl eğitim gören ve öğrenimlerini tamamlayıp başarılı olanlar geldikleri ıslahhanelerde çalışmak üzere geri dönmüştür⁵².

Şehrin merkezinde iki katlı olarak inşa edilmiş ve sarıya boyanmış kendi binasında 1866 yılının sonunda hizmet vermeye başlayan Rusçuk ıslahhanesi'nde⁵³ Niş ıslahhanesi'nden farklı olarak yukarıda ifade edildiği gibi sonradan kâtiplik, kondüktörlük, demircilik, makinistlik ve mürettüplük gibi sanat dallarında da eğitim verilmiştir. Bu sanat dallarına mensup çocuklar meslekleriyle ilgili kurumda bizzat uygulama yapma imkanı bulmuşlar, kitabet tahsil edenler vilayet kalemlerine, kondüktör olarak yetiştirilenler Rusçuk Belediyesi'ne, demircilik mesleğini öğrenmek isteyenler araba şirketi demirhanesine, makinistlik eğitimi alan öğrenciler de İdâre-i nehriyye⁵⁴ Tersanesi'ne devam ederek mesleği öğrenmeye

⁴⁸ *Tuna*, nr.58, 16 Zilka'de 1282/1 Nisan 1866.

⁴⁹ *Tuna*, nr.402, 17 Cemâziyelevvel 1286/25 Ağustos 1869.

⁵⁰ *Tuna*, nr.56, 9 Zilka'de 1282/25 Mart 1866; nr.58, 16 Zilka'de 1282/1 Nisan 1866.

⁵¹ *Tuna*, nr.68, 24 Zilhicce 1282/9 Mayıs 1866.

⁵² Bulgaristan Milli Kütüphanesi, Oryantal Bölümü (NBKM), F, 112/325. Belirtilen belgede Beykoz Debbağhanesi de denilen miri kurumda *Tuna Gazetesi*'nde yer alan haberlerin aksine 10 değil 8 çocuğun eğitim gördüğünden söz edilmektedir. Ayrıca bunlardan birinin başarısız olduğundan, bu nedenle onun eğitiminin devam edeceğinden, başarılı olanların her birine İstanbul'dan Varna iskelesine deniz yoluyla, Varna'dan Rusçuk'a üçüncü mevkide tren ile ulaşım bedeli olmak üzere hazineден 114 kuruş harcırah verildiğinden ve geldikleri yerlere gönderildiklerinden bahsedilmektedir.

⁵³ Teodora Bakardjieva-Stoyan Yordanov, *Ruse. Prostranstvo i İstoriya* [*Ruse. Region and History*], Ruse, 2001, p. 162.

⁵⁴ Nehir ticaretini tekelinde bulunduran Avusturya'nın yanında Osmanlı Devleti'nin de buradaki ticarettен faydalanmasını sağlamak amacıyla birkaç vapur satın alınarak 1867

çalışmışlardır. Vilayet matbaasına teknik eleman yetiştirmek amacıyla Türkçe ve Bulgarca hatta Fransızca mürettiblik eğitimi verilenler ise matbaada pratik yaparak mesleği öğrenmişlerdir⁵⁵. Kısa zamanda matbaada gösterdikleri gayretin sonucunu gören 13 yaşlarındaki 6 Türk çocuk *Tuna Gazetesi*'nin Türkçe nüshasını, yine 12-13 yaşlarında olan 4 Bulgar çocuk da Bulgarca basılacak nüshayı kendileri dize hale gelmiştir. Emek verdikleri gazetede kimlikleri açıklanarak onurlandırılan bu çocukların gayret ve yeteneklerinden övgüyle söz edilmiştir⁵⁶. Bir süre sonra bu işi meslek edinen ıslahhane öğrencileri gazete nüshalarını tamamen kendileri hazırlar duruma gelmiştir⁵⁷. Bu alanda kısa sürede bir gazete çıkartıp matbaa idare edebilecek bilgi ve donanımına sahip ihtiyaçtan fazla eleman yetiştiği için vilayet matbaasında istihdam edilemeyen⁵⁸ ve açıkta kalan çocuklara iş bulmak amacıyla gazeteye ilan verilmiş, bu çocukların İstanbul veya diğer vilayet matbaalarında Türkçe ve Bulgarca mürettib olarak çalışabilecekleri, talep olması halinde münasip maaşla gönderilebilecekleri bildirilmiştir⁵⁹. Eğitimini aldıkları meslekler sayesinde hayatlarını kazanmaya başlayan bu çocuklardan başka yine Rusçuk İslahhanesi'nde

yılında işletilmeye başlamıştır ki Midhat Paşa'nın projesi olarak hayata geçirilen bu faaliyet İdâre-i nehriyye adıyla anılan kurumun nezaretinde gerçekleştirilmiştir (Midhat Paşa, *a.g.e.*, Birinci Kitap, s. 31-32; *Midhat Paşa'nın Hatıraları:1*, s. 50-52; İ. Selimoğlu, *a.g.m.*, s. 129-130).

⁵⁵ *Tuna*, nr.402, 17 Cemâziyelevvel 1286/25 Ağustos 1869.

⁵⁶ *Tuna*, nr.97, 8 Rebi'ülâhır 1283/19 Ağustos 1866.

⁵⁷ *Tuna*, nr.140, 10 Ramazan 1283/16 Ocak 1867.

⁵⁸ Salnamelerde yer alan bilgilerden matbaada istihdam edilen ıslahhane öğrencilerinin 10'dan fazla olmadığı anlaşılmaktadır. Bu meslek dalında yetişen ıslahhane öğrencileri için matbaada 10 kişilik kontenjan ayrıldığı tahmin edilmektedir. 1291/1874-1875, 1292/1875-1876 yıllarına ait salnamelerde Türkçe ve Bulgarca mürettiblik yapan 8, mücellid olarak çalışan 2 öğrencinin bulunduğu belirtilmiştir (*Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 7, s. 41; Def'a 8, s. 44). 1293/1876-1877 yılı salnamesinde yine 8 ıslahhane öğrencisinin Türkçe ve Bulgarca mürettib, bir çocuğun mücellid, birinin de litoğrafyacı olarak çalıştığından bahsedilmiştir (*Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 9, s. 45). 1294/1877-1878 yılına ait son salnamede ise matbaada sadece 8 çocuğun Türkçe ve Bulgarca mürettib olarak hizmet verdiğinden söz edilmiştir (*Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 10, s. 46).

⁵⁹ *Tuna*, nr.402, 17 Cemâziyelevvel 1286/25 Ağustos 1869; nr.750, 28 Zilhicce 1289/26 Şubat 1873. Nitekim vilayet gazetesinde kendilerinden hüner sahibi ve işe yarar kimseler olarak söz edilen mezun durumdaki mürettiblerden biri Bağdat, ikisi de Makedonya matbaasına uygun maaşla gönderilmiştir (*Tuna*, nr.402, 17 Cemâziyelevvel 1286/25 Ağustos 1869).

yetişmiş olan hesap işlerinde yani matematik alanında iyi oldukları için işe yerleştirilenler de olmuştur. Bu özellikte olan 4 Müslüman çocuktan ikisi Şumnu, biri Lom, diğeri de Tırnova taraflarında inşası devam eden yol yapımında 300'er kuruş maaş karşılığında kondüktör olarak çalışmak üzere görevlendirilmiştir⁶⁰. İslahhane eğitim vermekle kalmayıp yetiştirdiği öğrencisine karşı sorumluluğunu nizamnamede belirtildiği gibi mezuniyet sonrasında da sürdürmüş ancak kurumun, yönetmelikte yer alan “ücret karşılığı ıslahhanede çalıştırılmak veya dışarıda dükkan açmasına yardımında bulunmak” biçimindeki iki seçeneğin dışında iş olanakları sunmaya çalıştığı da görülmüştür.

Yukarıda değinildiği gibi mesleki eğitimin önemsendiği ıslahhanede 1868-1873 yılları arasında, nizamnamede biraz matematik bilgisiyle dini eğitim ağırlıklı okuma-yazmaya yönelik teorik dersler öngörüldüğü halde sadece Türkçe, Bulgarca ve Fransızca⁶¹ dersleri verilmiş, sonradan Fransızca'nın yerine Arapça tercih edilmiştir. 1873 yılından itibaren öğretilmeye başlanan Arapça ile birlikte Coğrafya dersi de müfredata eklenmiş⁶², buna rağmen birkaç sene sonra çocukların eğitim düzeylerinin istenilen seviyede olmadığı anlaşıldığından rüştiyelerde okutulan derslerden verebilecek bir öğretmen arayışına girilmiştir. Hanya Rüştiyesi'nde öğretmenlik yapmış olan Mehmed Raşid Efendi Maarif Nezareti tarafından bu göreve getirilmiş⁶³, 1876 yılından itibaren 600 kuruş aylıkla Matematik dersi ile birlikte Coğrafya ve Arapça derslerini vermekle görevlendirilmiştir⁶⁴. O dönemde faaliyette olan kız ıslahhanesinde de Arapça derslerine giren Raşid Efendi aldığı ücretin artırılmaması nedeniyle bir süre sonra buradaki görevinden çekilmiştir.

⁶⁰ *Tuna*, nr.371, 27 Muharrem 1286/9 Mayıs 1869.

⁶¹ Rusçuk İslahhane İdaresi Fransızca ve Bulgarca derslerini verebilecek bir öğretmen bulmak amacıyla 1868 yılı ortalarında *Tuna* Gazetesi'ne bir ilan vermiş, ilanda iki lisans öğretmeye muktedir öğretmene yıllık 6.000 kuruş olmak üzere aylık 500 kuruş maaş ödeneceğini, ikamet etmesi için bir oda tahsis edileceğini ve ıslahhaneden günlük bir kap yemek verileceğini bildirmiştir (*Tuna*, nr.297, 20 Rebi'ülâhır 1285/9 Ağustos 1868).

⁶² *Sâlnâme-i Tuna*, Def'a 1, Sene 1285, s. 31; *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 2, Sene 1286, s. 31; Def'a 3, Sene 1287, s. 36; Def'a 4, Sene 1288, s. 40; Def'a 5, Sene 1289, s. 44; Def'a 6, Sene 1290, s. 48.

⁶³ *Tuna*, nr.1025, 10 Zilka'de 1292/8 Aralık 1875.

⁶⁴ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 9, Sene 1293, s. 46.

Kendisi gibi her iki ıslahhanede birden görev yapan Bulgarca Hocası Daskal Nikola Efendi'ye 600 kuruştan başka kız ıslahhanesindeki görevine karşılık 150 kuruş verildiğini, kendisine de aynı ödemenin yapılması halinde göreve devam edebileceğini bildirmiştir. Talebinde haklı bulunan Raşid Efendi'ye ıslahhane gelirinden emsali gibi ödeme yapılmasına karar verilmiş, kız ıslahhanesindeki görevini sürdürmesi istenmiştir. Ancak aradan üç-dört ay geçtiği halde belirtilen zammın yapılmaması üzerine yeni bir dilekçe ile durumunu arz eden Raşid Efendi⁶⁵ muhtemelen umduğunu bulamadığı için görevinden ayrılmış, bir sonraki yıl her iki ıslahhane kadrosunda da yer almamıştır⁶⁶.

Teorik derslerin kalitesini artırma çabasının ne derece etkili olduğu bilinmemekle beraber mesleki eğitim açısından önemli bir ilerlemenin kaydedildiği kesindir. Nitekim sanayinin gelişmesi, üretimin artırılması ve ıslahhanedeki öğrencilerin mensucat imaline alıştırılması amacıyla 1877 yılı başlarında kuruma Avrupa'dan iplik makinesi, çuha, fanila ve çorap imaline yarayan tezgah ile çeşitli alet-edevat getirtilmiş, çocukların bu araç-gereçle üretim faaliyetlerini sürdürmesi sağlanmıştır⁶⁷. Bölgede prestijli eğitim kurumları haline geldiği için rağbet gören ıslahhaneler⁶⁸ nizamnamede belirtildiği gibi para karşılığında eğitim alınan okul niteliğine kavuşmuştur. Özellikle vilayet merkezinde bulunan kız ıslahhanesi az sayıda da olsa paralı öğrencilerin devam ettiği bir kurum olmuştur⁶⁹.

Tuna Gazetesi Rusçuk ıslahhanesi öğrencilerinin nizamnamede öngörüldüğü gibi her yıl yapılan sınavlarına geniş yer vermiş, çocukların hem teorik hem de meslek derslerinde kaydettikleri gelişmeleri uzun uzun

⁶⁵ BOA, Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT), 40/43; 44/42.

⁶⁶ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 10, Sene 1294, s. 47.

⁶⁷ BOA, *BEO.Ayn.d (Tuna)*, nr.927, s. 87.

⁶⁸ Müslüman ve Hristiyan çocukların yanında 1873-1874 yılından itibaren az sayıda olmakla birlikte Yahudi öğrencilerin de yetiştirildiği Rusçuk ıslahhanesi'nde (*Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 6, s. 48, 69.) 1875 yılında boş yer kalmadığı, liva ve kazalardan çocuk gönderilmemesi gerektiği ıslahhane idaresi tarafından vilayet gazetesi aracılığıyla ilan edilmiştir (*Tuna*, nr.1001, 7 Şa'ban 1292/8 Eylül 1875). Salnamelere göre Rusçuk Erkek ıslahhanesi'nde bulunan öğrenci mevcudu Ek II'de yer alan tabloda verilmiştir.

⁶⁹ Kız ıslahhanesinde paralı ve parasız eğitim alan öğrenci mevcudu için bkz. *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 7, Sene 1291, s. 55; Def'a 8, Sene 1292, s. 57; Def'a 9, Sene 1293, s. 46; Def'a 10, Sene 1294, s. 47. Ayrıca Ek II'de verilen tabloya bakınız.

değerlendirmiştir. Gazeteden edinilen bilgilere göre öğrenciler Tuna valisi, Rusçuk'ta bulunan devlet erkânı, vilayet memurları, meclis azaları ve halk ile esnafın ileri gelenleri huzurunda sınanmış, bilgi ve becerileri ölçülmüştür. 1868 yılı Haziran ayında yapılan sınava ıslahhanede mevcut olan 187 öğrenciden henüz muktedir olamayan 45 çocuk dışındakiler dahil edilmiş, kondüktörlük, mürettiblik, terzilik, kunduracılık, demircilik, marangozluk, boyacılık, sarracılık ve litoğrafya dallarında yapılan sınavlarda başarılı bulunarak sınıf geçmiştir⁷⁰. Tümünün okur-yazar durumunda olduğu gözlenen bu yıl sonu sınavında 14 çocuk da eğitimini tamamlayarak mezun olmuş ve mesleklerini icra etmek üzere ustalık şahadetnamelerini almıştır⁷¹. Bir sonraki yıl 22 Ağustos 1869 tarihinde yapılan sınava 155 öğrenci katılmış, kâtiplik, kondüktörlük, demircilik, makinistlik, mürettiblik, kunduracılık ve terzilik dallarında sınanan çocuklar hem teorik derslerde hem de ilgili oldukları meslekte başarılı bulunmuştur. Sınav komisyonunda bulunanlar çocuklar tarafından üretilenleri oldukça beğenmiş ve çocukların maharetlerini takdir etmişlerdir. 17 öğrencinin mezun olduğu sınavda 10 çocuk mürettib olarak şahadetname almaya hak kazanmış, bunların mürettib talep eden matbaalara gönderilmesi planlanmıştır. Sınavlar hakkında bilgi veren vilayet gazetesi çocukların başarısı üzerine "...ıslahhânelerin âcize-i etfâl için bir mekteb-i feyz-mekseb olduğu işte bu kere dahî zuhûr-ı âsâr-ı aleniyyesiyle meydân-ı perveze çıkmış..." diyerek ıslahhanelerin birer okul halini aldığına ve verilen emeğin karşılıksız kalmadığına dikkat çekmiştir. Haberin devamında sınavın ertesi günü 27 ıslahhane öğrencisi için sünnet töreninin yapıldığından ve vali tarafından kurumdaki bütün çocuklara ziyafet verildiğinden de söz edilmiştir⁷².

1870 yılı sınavı yine Ağustos ayında yapılmış, bu defa 25 öğrenci mezun edilmiştir⁷³. Rüştiyelerdeki gibi yılda bir kez yapılmaya devam edilen

⁷⁰ Sınav sonunda 17 öğrenci birinci, 16 çocuk ikinci, 24 öğrenci üçüncü, 25'i de dördüncü sınıfa geçmeye hak kazanmıştır. 46 öğrenci ise beşinci sınıfa devam edecektir. Her birine ilgili oldukları sınıfa göre nizamnamede belirtilen şartlarının verileceği gazete haberinden öğrenilmektedir (*Tuna*, nr.282, 26 Safer 1285/18 Haziran 1868).

⁷¹ *Tuna*, nr.282, 26 Safer 1285/17 Haziran 1868.

⁷² *Tuna*, nr.402, 17 Cemâziyelevvel 1286/25 Ağustos 1869.

⁷³ *Tuna*, nr.501, 1 Cemâziyelâhır 1287/28 Ağustos 1870; nr.505, 15 Cemâziyelâhır 1287/11 Eylül 1870.

sınavın vilayet gazetesinde yer alan haberlerden belli bir tarihte uygulanmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1871 yılı imtihanının Eylül ayı sonlarında yapıldığı görülmektedir⁷⁴. 1872 yılında Ağustos ayı ortalarına doğru uygulandığı tespit edilen sınav⁷⁵, bir yıl sonra Eylül ayı ortalarında yapılmıştır. 1873 yılı sınav döneminde gerek erkek gerekse 1872 yılı sonundan itibaren faaliyete geçmiş olan kız ıslahhanesindeki çocuklar tarafından üretilenler ilk kez sergilenmiş, gazete aracılığıyla serginin gezilebileceği ilan edilmiştir. Hanımların da ertesi gün sergiyi görebileceği yine aynı ilanda bildirilmiştir⁷⁶. Maarif Nezaretî'nin çocuklar tarafından üretilenlerden birer numunenin, her yıl sonunda Sanayi Mektebi'nde⁷⁷ muhafaza edilmek üzere gönderilmesini talep etmesi nedeniyle on beş parça ürün İstanbul'a gönderilmiştir⁷⁸. Kız ve erkek öğrenciler tarafından hazırlanan birer çift terlik ile birer adet kanaviçe işleme yastık ve örme masa örtüsü gibi ürünler de başta sadrazam olmak üzere ıslahhanelerin kurucusu Midhat Paşa'ya, Maarif Nazırını Cevdet Paşa ile Maliye Nazırını Hamdi Paşa'ya hediye olarak takdim edilmiştir⁷⁹. Ağustos ayında

⁷⁴ *Tuna*, nr.610, 12 Receb 1288/27 Eylül 1871; nr.612, 20 Receb 1288/5 Ekim 1871.

⁷⁵ *Tuna*, nr.697, 7 Cemâziyelâhır 1289/11 Ağustos 1872; nr.699, 14 Cemâziyelâhır 1289/18 Ağustos 1872.

⁷⁶ *Tuna*, nr.806, 22 Receb 1290/14 Eylül 1873.

⁷⁷ 1868 yılı ortalarında Sultanahmet'te Tuna Vilayeti'ndeki ıslahhaneler gibi kimsesiz ve muhtaç durumdaki çocuklar için bir ıslahhane açılmış, sonradan Sanayi Mektebi olarak adlandırılmıştır (*Tuna*, nr.275, 2 Safer 1285/24 Mayıs 1868; nr.284, 3 Rebi'ülevvel 1285/24 Haziran 1868). Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. O. Ergin, *a.g.e.*, 1-2, s.632-637. Tanzimat dönemi sanayi mektepleri hakkında ayrıca bkz. Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadar Sanayi Mektepleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980, s. 287-296.

⁷⁸ *Tuna*, nr.811, 9 Şa'ban 1290/1 Ekim 1873.

⁷⁹ *Tuna*, nr.814, 20 Şa'ban 1290/12 Ekim 1873. Öğrencilerin maharetini gösterdiği belirtilen bu hediyelerin merkez tarafından şükranla karşılanması hakkında bkz. BOA, MF.MKT, 15/124. Zamanla kız ıslahhanesi öğrencileri daha güzel ürünler hazırladıklarından çok beğenilen bu el işlerinden padişaha da takdim etme cesaretini göstermişler, 1875 yılı sonlarında iki adet seccade ile bir diz ve masa örtüsünü Abdülaziz'e hediye olarak göndermişlerdir. ıslahhanedeki kızlar tarafından hazırlanan bu ürünler karşılığında padişah öğrencilere dağıtılmak üzere önemli miktarda bağışta bulunmuş, beğenisini ve takdirini de ifade etmiştir (*Tuna*, nr.1033, 8 Zilhicce 1292/5 Ocak 1876). Ancak bağışlanan meblağ öğrencilerin öğrenimleri devam ettiği için paylaşılmamış, hisselerine düşen miktar eğitimlerini tamamladıklarında ıslahhaneden ayrılacakları zaman ya kendilerine vermek ya

yapıldığı anlaşılan 1874 yılı sınavında öğrencilerin kaydettikleri ilerlemenin anlaşılması nedeniyle Bâbîâli tarafından Rusçuk, Niş ve o dönemde faal olan Sofya ıslahhanelerinin gelirlerinin artması için sancaklarda bulunan zabtiye askerinin elbiselerinin ıslahhanelerde yaptırılması istenmiştir⁸⁰. Yine Ağustos ayı ortalarında yapılan 1875 yılı imtihanında hem kız hem de erkek ıslahhanesindeki öğrenciler önceki yıllara göre daha başarılı bulunmuş, çocuklar ve onları yetiştiren öğretmenler ile ustalar övgüyle anılmıştır⁸¹. Sınavlarla ilgili tespit edilebilen son kayıt 1876 yılına ait olup burada belirtilen yılın sınavlarının yapıldığından ve kız-erkek ıslahhaneleri öğrencilerinin imtihan cetvellerinin Ticaret Nezareti'ne gönderildiğinden söz edilmektedir⁸² ki daha önceki yıllarda da aynı uygulamanın yapılmış olduğu tahmin edilebilir.

Sınav döneminde çocukların önce bazı öğretmenler ve memurlar tarafından birkaç gün ile bir hafta zarfında sıvandığı, bu sınavdan geçenlerin vali, vilayet ileri gelenleri, hükümet memurları ile halkın önde gelenleri huzurunda umumi imtihana alındıkları anlaşılmaktadır. 1872 ve 1873 yılı sınavlarına aileleriyle birlikte bazı devletlerin konsoloslarının da katıldıkları tespit edilmiştir. Vilayet gazetesinde genellikle sınava giren bu öğrencilerden ve ürettiklerinden övgüyle bahsedilmiştir. Sınava nezaret edenlerin de çocukların ürettiklerini gördükçe sonuçtan memnuniyet duydukları, güzel sözlerle onları taltif ettikleri her defasında yine gazetede belirtilmiştir⁸³.

Islahhanede 1877 yılında Osmanlı-Rus Savaşı başlayıncaya kadar düzenli olarak eğitim-öğretim faaliyetleri sürdürülmüştür. Savaş ile birlikte öğrencilerin güvenliği nedeniyle bina boşaltılmış dolayısıyla eğitime

da çeyizlerine sarf edilmek üzere ıslahhane kasasında emaneten muhafaza edilmiştir (*Tuna*, nr.1035, 15 Zilhicce 1292/12 Ocak 1876; BOA, İ.DH, 50047).

⁸⁰ BOA, *BEO.Ayn.d (Tuna)*, nr.923, s. 163.

⁸¹ *Tuna*, nr.995, 16 Receb 1292/18 Ağustos 1875.

⁸² BOA, MF.MKT, 44/56.

⁸³ *Tuna*, nr.501, 1 Cemâziyelâhır 1287/28 Ağustos 1870; nr.505, 15 Cemâziyelâhır 1287/11 Eylül 1870; nr.610, 12 Receb 1288/27 Eylül 1871; nr.612, 20 Receb 1288/5 Ekim 1871; nr.697, 7 Cemâziyelâhır 1289/11 Ağustos 1872; nr.699, 14 Cemâziyelâhır 1289/18 Ağustos 1872; nr.807, 25 Receb 1290/17 Eylül 1873.

ara verilmiştir. Söz konusu bina askeri hastane olarak kullanılmaya başlamıştır. 1877 yılı yaz aylarındaki Rus saldırıları sırasında da ne yazık ki tamamen yıkılıp kullanılamaz hale gelmiştir⁸⁴.

Diğer ıslahhanelere göre daha fazla gelire sahip olan Rusçuk İslahhanesi'nin Tuna Vilayeti'nin merkezinde bulunması nedeniyle imkanlarının diğerlerine oranla fazla olmasına dikkat çeken Midhat Paşa kurumun yıllık gelirinin 300.000 kuruşu geçtiğini belirtmiştir. Paşa bu meblağın sadece 1/3'nin Varna demiryolunun inşaatı sırasında Hezargrad (İnebekçi) ve Işıklar⁸⁵ istasyonları civarında ıslahhaneye gelir sağlaması amacıyla 200.000 kuruş harcanarak yaptırılan kargir zahire ambarlarının kirasından sağlandığını ifade etmiştir⁸⁶. Hayırseverlerin yaptığı yardımlar sayesinde ıslahhaneye gelir getirecek akar edinilmeye sonraları da devam edilmiştir. İslahhane için otel, gazino, han, çeşitli bina ve dükkan gibi emlak inşa ettirilmiş⁸⁷, böylece kurumun yıllık geliri artarak 500.000 kuruşa erişmiştir⁸⁸. İslahhaneye kira geliri sağlayan gayrimenkullerin dışında Niş'te olduğu gibi ihzariye tezkerelerinden de gelir aktarılmıştır⁸⁹. Ayrıca öğrenci üretiminden elde edilen kazanç kurumun diğer gelirleri arasında küçümsenmeyecek düzeye ulaşmıştır⁹⁰.

⁸⁴ T. Bakardjieva-S. Yordanov, *a.g.e.*, p. 162.

⁸⁵ Hezargrad'a bağlı bir köy olan söz konusu yer Âşıklar olarak da anılmıştır. Bkz. M. Türker Acaroğlu, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 2006, s. 65.

⁸⁶ Midhat Paşa, *a.g.e.*, Birinci Kitab, s. 34; *Midhat Paşa'nın Hatıraları:1*, s.53. Söz edilen yerlerdeki ambarların kiraya verileceğini bildiren ilanlara sık sık *Tuna Gazetesi*'nde yer verilmiştir. Bkz. *Tuna*, nr.602, 14 Cemâziyelâhır 1288/30 Ağustos 1871; nr.604, 21 Cemâziyelâhır 1288/6 Eylül 1871; nr.605, 25 Cemâziyelâhır 1288/10 Eylül 1871; nr.794, 9 Cemâziyelâhır 1290/3 Ağustos 1873; nr.998, 27 Receb 1292/29 Ağustos 1875. 1873 yılı itibariyle İnebekçi ve Işıklar/Âşıklar istasyonlarına tüccar tarafından da zahire ambarları inşa edildiğinden ıslahhaneye ait olanlar tercih edilmez olup boş kalmış, giderek tamire muhtaç hale gelmiştir. Bunların bakımı yapılarak bir an önce toptan veya göz göz olarak kiraya verilmesi Hezargrad Kaymakamlığı'ndan istenmiştir (NBKM, F, 112/327).

⁸⁷ *Tuna*, nr.135, 23 Şa'ban 1283/30 Aralık 1866; F. R. Unat, *a.g.m.*, s. 6; H. J. Kornumpf, *a.g.m.*, s. 155.

⁸⁸ *Tuna*, nr.699, 14 Cemâziyelâhır 1289/18 Ağustos 1872.

⁸⁹ Vilayetin Rusçuk, Tulça, Varna ve Tırnova sancaklarında sarf olunan tezkerelerden elde edilen gelir Rusçuk İslahhanesi için ayrılmıştır (*Tuna*, nr.70, 1 Muharrem 1283/16 Mayıs 1866; nr.80, 7 Safer 1283/20 Haziran 1866). İslahhaneler Nizamnamesi'nin dibâcesinde söz konusu davet tezkerelerinden sağlanan yıllık gelirin 50.000 kuruş olduğu belirtilmiştir. Bkz.

Ruşçuk İslahhanesi'nin gayrimenkulleri arasında; Nisbiye Köyü'nde han, Niğbolu'da hamam, Silistre'de iki bina, Varna'da buzhane, Köstence'de ıslahhane binası, Kaspiçan ve Kayalıdere köylerinde 52,5 dönüm arazi, yine Kaspiçan'da bahçe ve bina, Hezargrad'da İnebekçi İstasyonu karşısında tüm müstemilatıyla birlikte bina, İnebekçi İstasyonu'nda 14 göz ambar, Işıklar/Âşıklar İstasyonu'nda 11 göz ambar, bir dükkan, üç oda ve bir baraka, Rusçuk'ta Avusturya Konsolosluğu tarafından kullanılan bir bina ile ona bitişik arsa, otel ve gazino, otel civarında 7.000 ilâ 8.000 zirâ⁹¹ kadar arsa ve dört odalı bir ev, Tuzcu İskelesi'nde dükkan ve biri yarım hisse olan iki fırın, kız ıslahhanesi altında üç mağaza, hükümet dairesi civarında kiraathane ile dört ev ve Tuna sahilinde bulunan bir vapur değirmeni⁹² sayılabilir⁹³. Görüleceği üzere diğer ıslahhanelere göre epeyce fazla akara sahip olan Rusçuk İslahhanesi ihtiyaçlarını karşılamakta herhangi bir darlığa düşmemiştir. Hatta gelir fazlasının binası tamamlandığı halde kaynak yetersizliği nedeniyle açılmayan kız ıslahhanesine aktarılması uygun görülmüştür⁹⁴.

İslahhane emlakı arasında bulunan Avrupalı tarzda üç katlı olarak taştan yapılmış olan otel Rusçuk'un sosyal yaşamına renk katmıştır. Tuna'ya nazır olan ve karşı kıyadaki Yergöğü'ne bakan otelde genellikle üst düzey memurlar, yabancılar⁹⁵ ve Rusçuk'tan geçen diplomatlar⁹⁶

Tuna, nr.135, 23 Şa'ban 1283/30 Aralık 1866; F. R. Unat, a.g.m., s. 6; H. J. Kornrumpf, a.g.m., s. 155, 156.

⁹⁰ 1866 yılı sonları itibariyle Niş ve Rusçuk ıslahhaneleri öğrencilerinin ürettiklerinden sağlanan yıllık gelir 70.000 ilâ 80.000 kuruş kadardır (*Tuna*, nr.135, 23 Şa'ban 1283/30 Aralık 1866; F. R. Unat, a.g.m., s. 6; H. J. Kornrumpf, a.g.m., s. 155, 156).

⁹¹ Orta parmak ucuyla dirsek arasındaki uzunluğu ifade eden sözcük arşın'ın Arapçası olup 75,7738 cm.ye eşittir (M. Ş. Acar, a.g.e., s. 29-30, 43, 51). Yukarıda belirtilen 7.000-8.000 zirâ' yaklaşık olarak 5.304 m.-6.061 m. demektir.

⁹² Buhar gücünün uygulandığı buharlı un fabrikası olup buhar değirmeni olarak da anılır (Zeki Arkan-Abdullah Martal, "İzmir'de İlk Buharlı Un Fabrikası", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12 (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı), İstanbul 1998, s. 11).

⁹³ Söz edilen taşınmazlara ait tablo Ek III'te verilmiştir.

⁹⁴ *Tuna*, nr.706, 8 Receb 1289/11 Eylül 1872.

⁹⁵ Örneğin; 1866 yılının Eylül ayında fotoğrafçı olan Fransız bir hanım Rusçuk'a gelip İslahhane Otelinde kalmış, *Tuna* Gazetesi'ne ilan vererek isteyenlerin aile fotoğraflarını çekebileceğini duyurmuştur (*Tuna*, nr.105, 6 Cemâziyelevvel 1283/16 Eylül 1866).

konaklamıştır. İlk katta 8, diğer iki katta da 24 olmak üzere 32 oda bulunan binada, büyük bir salon, Viyana'dan alınmış mobilyalarla donatılmış bir gazino ve eski bir Macar göçmeni tarafından düzenlenmiş geniş bahçe mevcuttur. Otelin giriş katında yer alan restoranda tabldot ve alakart servis için konulan masaların yanında Macar ve Fransız şaraplarının sunulduğu, Yunan, Fransız ve Bulgar gazetelerinin bulunduğu bir büfe-nin mevcudiyeti bilinmektedir. Bu gösterişli bina Rusçuk'ta geçici bulunanlara konaklama mekanı olmasının yanında çeşitli eğlencelere⁹⁷, balo-lara⁹⁸, tiyatro gösterileri⁹⁹ ile sergilere de ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca kura usulü ile satışına karar verilen gayrimenkullerin piyango çekilişleri¹⁰⁰

⁹⁶ Örneğin; 1871 yılı Kasım ayında İtalya'nın İstanbul elçisi bir gece Islahhane Otelinde kalmış, ertesi gün İstanbul'a gitmek üzere trenle Rusçuk'tan ayrılmıştır (*Tuna*, nr.623, 29 Şa'ban 1288/12 Kasım 1871).

⁹⁷ Örneğin; 1866 yılının Ekim ayında Rusçuk'ta bulunan Hokkabaz İranlı Mehmed İsmail Efendi'nin Islahhane Otelinin salonunda bir gösteri yapacağı ve izlemek isteyenlerin (alaturka) saat 02.00'de otelde bulunmaları *Tuna* Gazetesi aracılığıyla bildirilmiştir. Bkz. *Tuna*, nr.110, 23 Cemâziyelevvel 1283/3 Ekim 1866.

⁹⁸ Örneğin; Tuna Vilayeti Valisi olan Akif Paşa'nın buradaki görevinden alınıp Bosna Valiliği'ne atanması üzerine gerek halk gerekse askeri ve mülki erkan paşadan gördükleri iyi muamele karşılık teşekkürlerini sunmak amacıyla 1871 yılı Ocak ayında Islahhane Otelinde bir balo düzenlemişlerdir (*Tuna*, nr.541, 1 Zilka'de 1287/22 Ocak 1871). Tuna Valisi aracılığıyla geliri kız islahhanesine ait olmak üzere tertip edilen balolar da burada gerçekleştirilmiştir. 25 Ocak 1874 tarihinde düzenlenen balo için bkz. *Tuna*, nr.843, 17 Zilhicce 1290/4 Şubat 1874. Ayrıca 22 Ocak 1876 tarihinde düzenlenmesi planlanan benzer bir balo ilanı için bkz. *Tuna*, nr.1035, 15 Zilhicce 1292/12 Ocak 1876.

⁹⁹ Örneğin; Rusçuk'ta bulunan Bulgar Kilisesi Şâkirdâmı adıyla anılan cemiyet tarafından "Medeniyetin Yanlış Manası" adında bir tiyatro oyunu 7 Kasım 1871 tarihinde Islahhane Otelinde sahnelenmiştir. Birinci mevki biletleri 15, ikinci mevki 10, üçüncü mevki ise 7 kuruştan satışa sunulmuştur (*Tuna*, nr.620, 18 Şa'ban 1288/1 Kasım 1871). 1872 yılı sonlarından itibaren de Rusçuk'a dışarıdan gelen oyuncular tarafından her Salı, Perşembe, Cumartesi ve Pazar geceleri pandomim gösterilerinin sergilenmesine karar verilmiştir. İzlemek isteyenlerin 5 kuruş karşılığında otele girebilecekleri yine vilayet gazetesinde belirtilmiştir. Bkz. *Tuna*, nr.734, 21 Şevval 1289/22 Aralık 1872.

¹⁰⁰ Örneğin; 1866 yılı Ağustos ayında Rusçuk'taki Rusya konsolosu tarafından tüm müstemilatıyla birlikte 10 odalı bir konak piyangoya konulmuştur. Her birinin değeri bir Macar altını yani 53 kuruş olan 1.200 biletin satışından sonra çekilişin Islahhane Otelinde yapılacağı vilayet gazetesi aracılığıyla duyurulmuştur (*Tuna*, nr.98, 11 Rebi'ülâhır 1283/22 Ağustos 1866). Tirmova civarında bulunan söz konusu binanın piyangosunun 24 Şubat 1867 tarihinde Islahhane Otelinde çekileceği, hissedar olanların katılması gerektiği yine gazetede ilan olunmuştur (*Tuna*, nr.148, 13 Şevval 1283/17 Şubat 1867; nr.149, 16 Şevval 1283/20 Şubat 1867; nr.150, 20 Şevval 1283/24 Şubat 1867).

yine otelde yapılmıştır¹⁰¹. XX. yüzyıl başlarında şehrin en lüks otellerinden biri olarak kullanılmaya devam eden bina aynı yüzyılın ikinci çeyreğinde Rusçuk Belediyesi'nin merkez binası haline getirilmiştir¹⁰².

Sofya İslahhanesi

Sofya tarafında erzak ile zahirenin ucuzluğu, ıslahhane öğrencilerine öğretilen aba ve şayak dokuma işi için bölgenin daha uygun olduğu düşüncesiyle 1866 yılı sonlarında Sofya'da da bir erkek ıslahhanesi açılmıştır. Buraya dokumacılık alanında eğitim almak üzere Niş ve Rusçuk ıslahhanelerinden ayrılarak gönderilen öğrenciler ile diğer ıslahhanelerde olduğu gibi acz içinde olan, muhtaç durumda bulunan çocuklar kabul edilmiştir. Bölge halkı böyle bir kurumun faaliyete geçirilmesinden memnun olmuş, bazı hayırseverler 100.000 kıyye (128.200 kg.) kadar buğday bağışlayarak katkıda bulunmuştur. Tuna Vilayeti askerinin elbiseleri için gerekli olan şayak, çuha ve astar gibi kumaşların buradaki ıslahhane öğrencileri tarafından üretilmesine karar verilmiş, bu nedenle bir de fabrika açılmıştır¹⁰³. Viyana'dan getirtilen makineler ve ustalarla ilk deneme 1867 yılı başlarında yapılmış, 2 arşın (yaklaşık 1,5 m.) genişliğinde dokunan Moskov çuhası denilen numune asker elbisesi için yine Viyana'dan gelen kumaştan daha sağlam olup ucuza mâl

¹⁰¹ Dobrina Jeleva-Martins Viana, "Gradoustroystvena Evolütsiya Na Grad Ruse/Ot Viznikvaneto Mu Do Sredata Na XX V.", *Almanah* ["Urban Evolution of the City of Ruse /From Its Emergence to Mid-Tewenth Century", *Almanac*], II, Ruse 1997, p. 337; Tsveta Todorova, "Ot Stariya Rusçuk Kim Noviya Ruse", *Almanah* ["From the Old Ruschuk to the New Ruse", *Almanac*], II, Ruse 1997, p. 373; *Podbrani İzvori Za İstoriyata Na Grad Ruse İ Rusenskiya Kray (II-XIX V.)* [*Selected Sources About the History of Ruse and Its Region (Second Through Nineteenth Centuries)*], (Sistaviteli [Ed.], Stoyan Yordanov-Teodora Bakırdjıeva), Ruse 1999, p. 83-84; T. Bakırdjıeva-S. Yordanov, *a.g.e.*, p. 189.

¹⁰² Nikola Georgiev Popov, *Opisanie Na Rusçuk Za Vreme Ot 1860 Do 1879 Godina* [*Description of Ruschuk During the Period of 1860-1879*], Rusçuk 1928, p.22; S. Simeonov, *a.g.e.*, p. 29; Simeon P. Parmakov, *Ruse Vçera İ Dnes Kulturno-İstoriçeski Oçerak Za Grada Ot Osnovavaneto Mu Do Naşi Dni* [*Ruse Yesterday and Today Cultural and Historical Narration about the City from Its Foundation until Nowadays*], Ruse 1936, p. 12.

¹⁰³ *Tuna*, nr.136, 26 Şa'ban 1283/2 Ocak 1867. Sofya'da açılan fabrika ve asker elbisesi için gerekli kumaşın ıslahhane öğrencileri tarafından üretilmesi hakkında ayrıca bkz. *Tuna*, nr.215, 18 Cemâziyelâhır 1284/16 Ekim 1867; nr.216, 22 Cemâziyelâhır 1284/20 Ekim 1867.

olacağından bu işin geliştirilmesine çalışılmıştır. Nitekim iki yıl içinde bu sanat dalında çocuklardan çoğu ustalık seviyesine ulaşmıştır¹⁰⁴.

Sofya İslahhanesi öğrencilerine zamanla kenevir bezi dokuması da öğretilmiş, çoğu günde 20 ilâ 25 arşın (yaklaşık 15 m.-19 m.) kadar bez dokur hale gelmiştir. Bunların arasında bulunan 13 yaşındaki Bekir isimli çocuk bir günde 35 zirâ‘ (yaklaşık 26,5 m.) kadar bez dokuduğu için fabrikaya alınması düşünülmüş ancak tezgahın oldukça büyük çocuğun ise küçük olması nedeniyle büyüdüğünde alınmak üzere bundan vazgeçilmiştir. İslahhane öğrencilerini haber yapmaya devam eden, bu çocukların başarılarına sıkça yer veren vilayet gazetesi çocuğu ve kurumu övmüş, eğitimin önemine dikkat çekerek halkın kendi çocuklarının eğitimi konusunda da duyarlı olmaları gerektiğini vurgulamıştır¹⁰⁵. Birkaç yıl sonra bu defa da Amerika’dan getirilen makine aracılığıyla dokuma işinde yetiştirilen İslahhane öğrencilerinin çorap numuneleri hazırladığını, bunların gayet güzel olduğunu yazan gazete Rusçuk ve Sofya İslahhanelerindeki öğrencilerin bu dalda yetiştirilmesi için aynı makineden altı veya yedi, fanila ile gömlek dokuyan türünden ise birkaç tane satın alınacağını duyurmuştur¹⁰⁶. Nitekim fabrikada çorap ve fanila makineleriyle de üretim yapılmaya başlamış ancak Sofya’daki İslahhanede dokuma eğitimi yanında terzilik ve kunduracılık öğretimi de devam ettiği için öğrenci mevcudu yeterli olmadığı için Rusçuk İslahhanesi’nden 30 kadar çocuğun Sofya’ya nakli istenmiştir¹⁰⁷.

1291/1874-1875 yılına kadar 3.000’den fazla vilayet askerinin elbisesi için gerekli olan çuha Sofya İslahhanesi’ne ait fabrikada öğrenciler tarafından üretilmeye, elbiseler ise üç İslahhanenin öğrencileri tarafından dikilmeye devam etmiştir¹⁰⁸. Ancak Zabtiye Nezareti tarafından,

¹⁰⁴ *Tuna*, nr.139, 7 Ramazan 1283/13 Ocak 1867; Midhat Paşa, *a.g.e.*, Birinci Kitap, s. 33; *Midhat Paşa’nın Hatıraları:1*, s. 53.

¹⁰⁵ *Tuna*, nr.358, 3 Zilhicce 1285, 17 Mart 1869.

¹⁰⁶ *Tuna*, nr.706, 8 Receb 1289/11 Eylül 1872. Kısa bir süre sonra birkaç tane daha çorap makinesi alınmış, sayıları 10’a ulaşan makinelerin sonradan yine artırılması yoluna gidilmiştir (*Tuna*, nr.751, 3 Muharrem 1290/2 Mart 1873).

¹⁰⁷ *Tuna*, nr.798, 23 Cemâziyelâhır 1290/17 Ağustos 1873.

¹⁰⁸ *Tuna*, nr.751, 3 Muharrem 1290/2 Mart 1873; nr.975, 5 Cemâziyelâhır 1292/9 Haziran 1875.

1291/1874-1875 yılı için Niş, Rusçuk ve Sofya ıslahhanelerinde hazırlanacak elbiselerin Sofya'daki fabrikanın ürettiği Moskov çuhası yerine fiyatının daha uygun olduğu gerekçesiyle Feshane çuhasından dikilmesine karar verilmiştir. Birkaç seneden beri ihyasına çalışılan Sofya'daki fabrika bu şekilde kayba uğramış, Feshane çuhası kalitesinde üretim yapması için birtakım iyileştirme çalışmaları da başlamıştır¹⁰⁹.

Salnamelerden mesleki eğitimin dışında sadece Türkçe ve Bulgarca derslerinin verildiği anlaşılan ıslahhanede genellikle 100'ün üzerinde öğrenci barındırılmıştır¹¹⁰. Burada Rusçuk İslahhanesi'ndeki ders çeşitliliğine rastlanmamakla birlikte okur-yazar hale gelen çocukların diğer ıslahhanelerde de olduğu gibi ilgili oldukları sanat dallarındaki eğitimlerine önem verilmiş ve bir meslek erbabı olmaları için çalışılmıştır.

Gelirleri hakkında fazla bilgi edinilemeyen kurum hakkında Midhat Paşa, *Tabsra-i İbret*'te yıllık gelirinin istenilen düzeye getirilemediğinden söz ederek ıslahhane fabrikasında yılda 30.000 metre kadar kaba çuha imal edildiğini ve bunun epeyce kâr bıraktığını ifade etmiştir¹¹¹. Fabrikadaki üretimden sağlanan gelire ihtiyaçların önemli bir kısmının karşılandığı anlaşılan kuruma hayırseverler de bağışlarıyla katkıda bulunmuştur.

Rusçuk Kız İslahhanesi

Kimsesiz ve çaresiz erkek çocukların içinde buldukları durumdan ıslahhaneler sayesinde kurtarıldıkları, sahipsiz olan kızların ise benzer bir kurumda barındırılarak yetiştirilmeleri gerektiği düşüncesiyle Rusçuk'ta erkek ıslahhanesinin yanında yukarıda ilgili yerlerde belirtildiği gibi bir de kız ıslahhanesi açılmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Meclis-i Umumi tarafından hazırlanan 28 Ekim 1867 tarihli mazbatada kimsesiz ve muhtaç olan kız çocukların bir kısmının bazı hayır sahiplerinin yanına verildiğinden, özürlü olanların sahipsiz kalmaları üzerine böyle bir kuruma ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmiştir. Devamında vilayet genelinde

¹⁰⁹ *Tuna*, nr.975, 5 Cemâziyelâhır 1292/9 Haziran 1875.

¹¹⁰ Salnamelere göre Sofya İslahhanesi'nde bulunan öğrenci sayıları Ek II'de verilen tabloda gösterilmiştir.

¹¹¹ Midhat Paşa, *a.g.e.*, Birinci Kitab, s. 34; *Midhat Paşa'nın Hatıraları:1*, s. 53.

islahhanelere tahsis edilen gelirin daimi olarak 500 kadar çocuğun ihtiyaçlarını karşılayacak düzeye ulaştığından ancak kız islahhanesinin inşası ve giderleri için yeni kaynaklara gereksinim olduğundan söz edilmiş, bu kurumda erkek islahhanelerinde olduğu gibi çoğunlukla göçmen kızların yaşayacağı belirtilerek binanın yapımına muhacir aşârî¹¹² fazlasından 150.000 kuruş ayrılması önerilmiştir¹¹³. Tuna Vilayeti Meclis-i Umumi kararı merkez tarafından uygun bulunmuş¹¹⁴, tıpkı diğer islahhanelerin yapımı sırasında olduğu gibi halkın desteğine de başvurulmuştur. 1867 yılı Kasım ayında Midhat Paşa ile üst düzey memurların katıldığı bir ziyafet sırasında açılması planlanan kız islahhanesi için Vilayet Defterdarı Edib Efendi 1.000 Frank bağışlayarak kampanyayı başlatmış¹¹⁵, daha sonraki dönemde gerek vilayet yöneticileri gerekse halkın yaptığı bağışlarla toplanan para 83.234 kuruşa ulaşmıştır¹¹⁶. Bunlardan başka sahip oldukları araba şirketi hisselerini

¹¹² Vilayet dahilinde bulunan 350.000 civarındaki Çerkez ve Tatar göçmen yeni yerleşim yerlerinde on yıl süreyle aşâr vergisinden muaf tutulmuş, bu sürenin bitiminden birkaç yıl sonra ziraatla uğraşmaya başlayanlar vergiye tâbi olmuştur. İlk yıl göçmenlerden alınan vergi öncelikle yine kendi aralarında bulunan muhtaçlara yevmiye olarak tahsis edilmiş, kalan miktar ile köylere cami ve okul yaptırılmıştır. İkinci yıl verginin miktarı arttığı için dağıtılan yevmiye de artırılmış, vilayette yapılan yedi hastane ile islahhanelerde bulunan bir kısmı muhacir olan çocukların ihtiyaçları yine bu gelirden karşılanmıştır (Midhat Paşa, *a.g.e.*, Birinci Kitap, s. 34-35; *Midhat Paşa'nın Hatıraları:1*, s. 53-54). Kız islahhanesinin inşası için de söz konusu vergi kaynak sağlamıştır.

¹¹³ BOA, İ.MVL, 584/26270 (İradenin transkripsiyonu için bkz. M. H. Şentürk, *a.g.e.*, s. 313-317); BOA, *BEO.Ayn.d (Tuna)*, nr.920, s.76; BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 1074/62.

¹¹⁴ BOA, A.MKT.MHM, 401/14.

¹¹⁵ *Tuna*, nr.223, 17 Receb 1284/13 Kasım 1867.

¹¹⁶ Bağışta bulunanların isimleri, toplumdaki statüleri ve bağışladıkları miktarlar *Tuna Gazetesi*'nde yer almış, katkıları takdirle karşılanmıştır. Bireysel olarak; Meclis-i İdâre-i Liva azasından Hacı Mehmed Ali Ağa ve Bulgar ileri gelenlerinden Petraki Efendi 1.000'er, Zıştovili tüccar Nikolaki Ağa 5.000, Silistre hanedanından İbrahim Paşa 2.000, Viyana tüccarından Tırnovalı Hacı Dimitri 4.800 kuruş ile kampanyaya destek vermişler (*Tuna*, nr.228, 5 Şa'ban 1284/30 Kasım 1867; nr.229, 8 Şa'ban 1284/3 Aralık 1867; nr.242, 24 Ramazan 1284/18 Ocak 1868; nr.269, 10 Muharrem 1285/3 Mayıs 1868; nr.318, 5 Receb 1285/21 Ekim 1868), başka bazı yardımseverler ise 11.508 kuruş tutarında bağışta bulunmuşlardır. Bunların dışında Tırnova, Rusçuk, Hezargrad, Lofça, Servi, Osmanpazarı, Mankalya ve Balçık'daki müslim ve gayrimüslim üst düzey memurlarla eşleri tarafından yapılan bağışlar da gazeteye yansımış, Tırnova'dan 12.401, Rusçuk'tan 19.385, Hezargrad'dan 9.069, Lofça'dan 1.541, Servi'den 650, Osmanpazarı'ndan 1.432, Gabrova'dan 2.464, Travna'dan 511, Kazgan'dan 402, Mankalya'dan 1.080,5, Şumnu'dan 4.361,5, Yeni

inşası devam eden ıslahhaneye bağışlayanlar da olmuş, yukarıda söz edildiği gibi yıllık getirisi 200 kuruş olan bu hisseler ıslahhane için düzenli gelir oluşturmuştur¹¹⁷.

Toplanan yardımlarla binanın inşaatı tamamlandığı halde Midhat Paşa'nın valilikten alınması ve ıslahhanenin masraflarını karşılayacak kaynak olmaması nedeniyle kurum kısa sürede faaliyete geçirilememiştir. Erkek ıslahhanesinin giderlerine tahsis edilen gelirden artan meblağın kızlara kullanılabilceği görüşü üzerine 1872 yılında, gerekli personelin oluşturulması ve "...öksüz kızların toplanarak terbiye ve nakış gibi ta'lim-i sanâyi'-i lâzime edilmesi için..." kurumun bir an önce açılması emredilmiştir. Öncelikle inşaata harcanan paradan artan ve erkek ıslahhanesi sandığında bulunan yaklaşık 22.000 kuruş ile yatak ve karyola gibi temel ihtiyaç maddelerinin alımı sağlanmıştır. Aynı yılın Eylül ayı itibariyle kurumun yakında resmen açılacağı açıklanmıştır¹¹⁸. ıslahhaneye 10 yaşından küçük öksüz ve yetim olanların veya anne-babasından biri hayatta olmakla birlikte muhtaç durumda bulunanların alınacağı ilan edilerek bu durumdaki kız çocukların kaydına başlanmıştır¹¹⁹. Nitekim aynı yılın sonlarına doğru ıslahhane faaliyete geçmiş, erkek ıslahhanelerinde olduğu gibi buradaki kızlara dinlerine göre Türkçe veya Bulgarca dersleri yanında yabancı bir hanım tarafından Fransızca, dikiş ve piyano eğitimi verilmiştir. Böylece sahipsiz ve çaresiz erkek çocuklar-

pazar'dan 2.309 ve Balçık'tan 2.320 kuruş toplandığı yazılmıştır (*Tuna*, nr.232, 19 Şa'ban 1284/15 Aralık 1867; nr.236, 3 Ramazan 1284/28 Aralık 1867; nr.238, 10 Ramazan 1284/4 Ocak 1868; nr.242, 24 Ramazan 1284/18 Ocak 1868; nr.269, 10 Muharrem 1285/3 Mayıs 1868; nr.270, 13 Muharrem 1285/6 Mayıs 1868; nr.278, 12 Safer 1285/3 Haziran 1868; nr.334, 2 Ramazan 1285/16 Aralık 1868).

¹¹⁷ Kız ıslahhanesi için vilayet genelinde müslim ve gayrimüslimler tarafından yaklaşık olarak 21,5 şirket hissesi bağışlanmıştır. Bunlar arasında 19 hayırsever birer hisselerini, bir kişi iki, biri de yarı hissesini yani yıllık 200 kuruş olan kâr payının 100 kuruşunu ıslahhaneye devretmiştir. 21,5 hissenin her yıl sağlayacağı 4.300 kuruş böylece kız ıslahhanesine aktarılmıştır. Bağışta bulunan hisse sahipleri için bkz. BOA, *T*, nr.000082, s.45; *Tuna*, nr.242, 24 Ramazan 1284/18 Ocak 1868; nr.270, 13 Muharrem 1285/6 Mayıs 1868; nr.275, 2 Safer 1285/24 Mayıs 1868; nr.291, 28 Rebi'ülevvel 1285, 19 Temmuz 1868; nr.315, 24 Cemâziyelâhır 1285/11 Ekim 1868; nr.334, 2 Ramazan 1285/16 Aralık 1868; nr.411, 23 Cemâziyelâhır 1286/29 Eylül 1869.

¹¹⁸ *Tuna*, nr.650, 16 Zilhicce 1288/25 Şubat 1872; nr.706, 8 Receb 1289/11 Eylül 1872.

¹¹⁹ BOA, Cevdet Maarif (C.MF), 131/6542.

dan sonra aynı durumdaki kızlar da devlet koruması altına alınmış, hayata hazırlanmaya çalışılmıştır. İslahhane açıldığı ikinci yıldan itibaren kimsesiz ve muhtaç kızların dışında belirlenen yıllık bedeli ödeyerek eğitim alan küçük kızların devam ettiği bir kurum haline de gelmiş¹²⁰, paralı öğrencilerden alınan meblağ islahhaneye gelir kaydedilmiştir¹²¹. *Tuna Gazetesi*'nde yer alan haberlerde öğrencilere uygulanan yıl sonu sınavında küçük kızlar tarafından hazırlanan ürünlerin sergiye konulması ve görenlerin oldukça beğenmesi¹²² üzerine kendi kızlarının da okuyazar hale gelmesi, dikiş ve el işleri öğrenebilmesi arzusuyla ailelerin ücret karşılığında çocuklarını kuruma gönderdiklerinden söz edilmektedir. İslahhaneye sabah gelip akşam evlerine dönecek olan bu kızlar için aylık 25 kuruş alındığı ayrıca piyano eğitimi almayı da istemeleri halinde yine aylık olmak üzere 50 kuruş ücret ödemeleri gerektiği haberin devamında belirtilmiştir¹²³.

Nitelikli Eleman Yetiştirme Gayretleri

Sahipsiz çocukların barındırılarak eğitim verildiği islahhaneler meslek edindirme ve nitelikli eleman yetiştirme gayesiyle hizmet vermişlerdir. Bu nedenle gerek islahhanede gerekse öğretilmesi hedeflenen sanat dalıyla ilgili kuruluşlarda verilen eğitimin dışında 1867 yılından itibaren yurt dışına öğrenci gönderilerek yetiştirilmesi yoluna gidilmiştir. Bu konuyla ilgili *Tuna Gazetesi*'nde

¹²⁰ Salnamelere göre Rusçuk Kız İslahhanesi'nde bulunan öğrenci sayılarını gösteren tablo Ek II'de verilmiştir.

¹²¹ İslahhane faaliyete geçtikten sonra çeşitli kaynaklardan gelir sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin; Bu amaçla yani hasılatı kız islahhanesine ait olmak üzere (muhtemelen her yıl) İslahhane Otelinde balo düzenlenmiştir. 25 Ocak 1874 tarihinde tertip edilen baloda kız öğrenciler tarafından üretilen 16 parça eşya piyango usulüyle satışa sunulmuştur. Bu satıştan 6.957 kuruş elde edilmiş, masraflar çıkartıldıktan sonra kalan 4.504 kuruş islahhaneye gelir olarak aktarılmıştır (*Tuna*, nr.843, 17 Zilhicce 1290/4 Şubat 1874). Mutâd olduğu üzere 22 Ocak 1876 tarihinde düzenlenmesi planlanan benzer bir balo için ayrıca bkz. *Tuna*, nr.1035, 15 Zilhicce 1292/12 Ocak 1876.

¹²² Gazetede Müslüman kızların âdet gereği imtihan meydanına çıkamadıkları için ürünlerin teşhir edilerek değerlendirilmesi yoluna gidildiğinden, yedi-sekiz ay kadar zaman zarfında hazırlanan el işlerinin yerli ve yabancı hanımların beğenisini kazandığından bahsedilmiştir. Bkz. *Tuna*, nr.807, 25 Receb 1290/17 Eylül 1873.

¹²³ *Tuna*, nr.1002, 11 Şa'ban 1292/12 Eylül 1875.

İslahhânelerin te'sîs ve güşâdından beri görülen fevâid ve muhassenât-ı mâddiye ve ma'nevîyesi müstağnî-i tavzih ve tekrardır ıslahhânelerde bulunan etfâl ve eytâm bilâfark ta'lîm-i ulûm ve tahsîl-i sanâyi'e çalışdırılmakda olmasıyla şimdiye kadar derûn-ı vilâyetde güşâd olunan Niş ve Rusçuk ve Sofya ıslahhânelerinde dört yüz nefere bâliğ olan şâkirdânın ekserisi okuyub yazmakla beraber terbiyet-i insâniyyede ve sanâyi'-i muhtelifede dahi teveccühle ilerledikleri âşikârdır bunların yalnız mülkümüzde bulunan sanâyi'in dâire-i mahdûdesiyle iktifâ' ettirilmeyib Avrupaca dahi bazı sanâyi'-i mu'tebere tahsîliyle ilerde vatan ve memleket için o yoldan dahi menfaat ve fâideleri istihsâl edilmek niyet ve arzusuyla...

denilerek dışarıda eğitim gören öğrenciler aracılığıyla Avrupa'daki bilgi ve teknolojinin ülkeye taşınmasına çalışıldığı belirtilmiştir. Bu amaçla gönderilecek öğrenciler için beş yıl eğitimden sonra geri dönmeleri ve belirli bir süre ıslahhanede çalışmaları koşulu getirilmiş böylece öğrendiklerini öğretmeleri hedeflenmiştir. Nitekim Rusçuk İslahhanesi'nden masrafları karşılanmak üzere bir Türk, iki Bulgar, bir Çerkez, bir Tatar ve bir Ermeni olmak üzere 6 öğrenci beş yıllığına Fransa'ya gönderilmiştir. Bundan sonra da ülkede rağbet gören ve ihtiyaç duyulan sanat dallarında yetiştirilmek üzere her yıl 6 öğrencinin gönderileceği gazete aracılığıyla ilan edilmiştir¹²⁴.

İlk giden gruptan bir buçuk yıl kadar sonra yeni bir grup daha gönderilmiş¹²⁵, öncekilerle birlikte Paris'te bulunan 12 çocuğun Fransızca'yı öğrendikleri ve eğitimini aldıkları meslek dalında epeyce ilerledikleri vilayet gazetesinde haber olarak verilmiştir. Bu durumun memnuniyet yarattığı ayrıca belirtilmiştir¹²⁶. Bir süre sonra bu çocuklardan biri ne yazık ki ölmüş, biri de kötü davranışlarından dolayı geri iade edilmiştir. Geriye kalan 10 çocuktan İvranyalı Abbas ile Çerkez Nesib mimarlık, Rusçuklu Mıgırdiç debbağlık, Şehirköylü Dore (?) fağfuri, Samakovlu Vasil litoğrafya, Vidinli İbrahim marangozluk, ressamlık,

¹²⁴ *Tuna*, nr.202, 2 Cemâziyelevvel 1284/1 Eylül 1867; nr.215, 18 Cemâziyelâhur 1284/16 Ekim 1867.

¹²⁵ Fransa'ya yine Rusçuk İslahhanesi'nden gönderilen 6 kişiden oluşan ikinci grup için bkz. *Tuna*, nr.372, 30 Muharrem 1286/12 Mayıs 1869.

¹²⁶ *Tuna*, nr.440, 17 Şevval 1286/19 Ocak 1870.

mühendislik ve ziraat, Zekeriya ve Nişli Yovan ziraat, Rusçuklu Panayot Fransızca, Nişli Ahmed Emin de geometri, matematik ve ressamlık eğitimi almıştır. İslahhane gelirlerinin her yıl gönderilmesi planlanan 6 kişinin masraflarını karşılayacak düzeyde olmaması nedeniyle bu iki gruptan başka öğrenci gönderilememiş, Paris'tekiler döndükten sonra yenilerin gönderilmesine karar verilmiştir¹²⁷. Nitekim ikinci grup gideli beş yıl olmadığı halde 1872 yılı Ağustos ayında Paris'te bulunan 10 öğrencinin geri dönmesi istenmiş, yerlerine gönderilecek çocuklar ıslahhane idaresi tarafından belirlenmiştir¹²⁸. Aynı yılın sonbaharında ülkeye dönen bu çocuklardan İbrahim, Mıgırdıç, Vasil ve Dore (?) geçici olarak İstanbul'daki Sanayi Mektebi'nde istihdam edilmiş, eğitimi aldıkları meslekleri buradaki öğrencilere öğretmekle görevlendirilmiştir¹²⁹. Gelenlerin yerine bu defa İstanbul'daki Sanayi Mektebi'nden seçilen 10 çocuk ile Rusçuk, Niş ve Sofya ıslahhanelerindeki yetenekli öğrencilerden 10 kişi olmak üzere toplam 20 çocuk gönderilmiştir¹³⁰. Bir yıl sonra vilayet ıslahhanelerinden seçilen 5 öğrenci daha diğerlerinin yanına gitmiştir¹³¹.

1873 sonbaharında gönderilen bu çocuklardan başka bir grubun gidip gitmediği ve Paris'te eğitim alanların da yeterince faydalı olup olmadığı tespit edilememiştir. Sadece yukarıda belirtildiği gibi gelenlerden 4'ünün İstanbul'daki okulda değerlendirildiği ve yine bunlardan biri olan İbrahim'in Rusçuk'a döndükten sonra bir dükkan açıp marangoz olarak mesleğini icra ettiği bilinmektedir. İbrahim'in Paris'te yetiştiğini belirten *Tuna Gazetesi*, Rusçuk'ta Kız İslahhanesi altında açtığı dükkanda masa, kanepeler, karyola gibi ev eşyası yaptığını, bu tarz mobilyaya ihtiyacı olanların kendisine müracaat etmeleri gerektiğini duyurmuştur¹³². Kalifiye eleman yetiştirmek düşüncesiyle dışarıda eğitim aldırılan, kendilerine yatırım yapılan dolayısıyla ıslahhane'deki diğer çocuklardan daha şanslı

¹²⁷ *Tuna*, nr.699, 14 Cemâziyelâhır 1289/18 Ağustos 1872.

¹²⁸ *Tuna*, nr.701, 21 Cemâziyelâhır 1289/25 Ağustos 1872; BOA, *BEO.Ayn.d (Tuna)*, nr.920, s. 257.

¹²⁹ *Tuna*, nr.713, 2 Şa'ban 1289/6 Ekim 1872; BOA, *BEO.Ayn.d (Tuna)*, nr.920, s. 257; nr.923, s. 20, 65.

¹³⁰ *Tuna*, nr.719, 24 Şa'ban 1289/27 Ekim 1872.

¹³¹ *Tuna*, nr.812, 13 Şa'ban 1290/5 Ekim 1873.

¹³² *Tuna*, nr.797, 19 Cemâziyelâhır 1290/13 Ağustos 1873.

olan bu gençlerin iyi bir üretici haline gelen İbrahim gibi hayatlarını kazanıp hizmet sundukları tahmin edilmektedir.

İslahhanelerin İktisadi Faaliyetleri

Yukarıda ilgili yerlerde belirtildiği gibi Tuna vilayetinde bulunan 3.246 askerin elbiseleri ile ayakkabı ve çizmeleri ıslahhanelerdeki öğrenciler tarafından üretilmiş¹³³ hatta elbise için gereken kumaş dahi belli bir dönem Sofya İslahhanesi'ne ait fabrikada imal edilmiştir. Bu gelişme bir ara imparatorluk genelindeki Osmanlı askerinin elbise ve kunduralarından bir miktarının da ıslahhanelerde üretilmesi görüşünü ortaya çıkarmıştır. Bu düşüncenin hayata geçirilip geçirilmediği bilinmemekle beraber vilayetteki askerin ihtiyacı olan giyeceklerin ıslahhaneler tarafından imali kesintisiz devam etmiş, 1873 yılında ıslahhane öğrencilerinin çalıştırıldığı Sofya'daki fabrikada askeriyeye satılmak üzere yıllık 60.000 arşın (yaklaşık 45.464 m.) aba ile 100.000 çift çorap üretilebileceği *Tuna Gazetesi*'nde haber olarak verilmiştir¹³⁴. İslahhanelerin devamlı müşterisi durumunda olan askeriye ıslahhane üretimiyle ilgili tespit edilen son örnek 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na rastlamaktadır ki bu dönemde cephedeki askerin ihtiyaçları için başlatılan kampanyada halktan istenilen hırkaların tanesi 12 kuruştan Rusçuk İslahhanesi'nde üretilmesine karar verilmiştir. Bunun için 4.846 kuruşu Bulgar halktan gerisi de Müslümanlar'dan olmak üzere 22.056 kuruş toplanmış ve 1.838 hırkanın ıslahhanede üretilmesi sağlanmıştır¹³⁵.

Sofya'da imal edilen kumaş dışında Rusçuk İslahhanesi zaman zaman gerekli olan kumaşı ihale yoluyla tüccardan temin etmiştir. Bunun için ıslahhane idaresi ihtiyaç duyduğu kumaşı vilayet gazetesine ilan verecek uygun fiyat verecek tüccardan satın alma yoluna gitmiştir. Örneğin; 1873 yılında Moskov bezi olarak tanımlanan, çuha olduğu tahmin edilen 4.000 arşın'lık (yaklaşık 3.030 m.) kumaşı ihaleyle satın almayı tercih

¹³³ BOA, MVL, 1074/66.

¹³⁴ Sofya'daki fabrikada o dönemde 10 adet olan çorap makinesinin yıllık vaat edilen miktarı üretmeye yeterli olmaması nedeniyle artırılması yoluna gidilmiş, ileride gelirden kesilmek şartıyla yeni makine bedeli olmak üzere 3.000 kese akçe verilmiştir (*Tuna*, nr.751, 3 Muharrem 1290/2 Mart 1873).

¹³⁵ *Tuna*, nr.1165, 7 Cemâziyelevvel 1294/20 Mayıs 1877.

etmiş, bunu da gazete ilanıyla bildirmiştir¹³⁶. İslahhaneler Müfettişliği tarafından yine gazeteye verilen bir ilanda 5.000 arşın (yaklaşık 3.788 m.) Kazan Abası denilen kumaşa ihtiyaç olduğundan söz edilmiş, temini için verilen tekliflerin Vilayet İdare Meclisi'nde değerlendirilip sonuçlandırılacağından bahsedilmiştir¹³⁷. Aynı tarz başka bir ilan da 100 top Amerikan bezi için verilmiş, ıslahhanedeki numuneye uygun olmak şartıyla temini, ilgilenenlere bildirilmiştir¹³⁸. Kumaşın yanında Tuna'daki asker için hazırlanacak olan kundura ile çizmelere gerekli malzemenin sağlanması da aynı yöntemle olmuş, ıslahhane idaresi ihaleye katılmak isteyenlere gazete aracılığıyla çağrıda bulunmuştur¹³⁹. Görüleceği gibi en düşük teklifi veren tüccardan sağlanan malzeme ile Tuna ordusunun elbise ve ayakkabı ihtiyacı karşılanmaya çalışılmış, çocukların küçük birer üretici olarak buldukları kurumun gelir elde etmesine bu şekilde katkısı sağlanmıştır.

Askeri kuruma yönelik öğrenci üretimine dayalı bu faaliyetin dışında ıslahhanelerde çocukları çeşitli meslek dallarında yetiştiren ustalar da kurumda gerek siparişe dayalı bireysel talepleri karşılayarak gerekse doğrudan satışa yönelik seri üretim yaparak ıslahhaneye gelir akışına katkıda bulunmuştur. Yine *Tuna Gazetesi*'ne verilen ilanlar ile bu faaliyet duyurulmuş, halkın dikkati çekilmeye çalışılmıştır. 19 numaralı *Tuna Gazetesi*'nde Rusçuk İslahhanesi kundura atölyesinde sipariş kundura ve potin ile her cins ayakkabı yapılmakta olduğu, bunların %5 oranında piyasanın altında satıldığı belirtilerek isteyenlerin buradaki ustaya ölçü verip beş gün sonra bedelini peşin ödemek kaydıyla ayakkabılarını alabilecekleri bildirilmiştir. Kişiyeye özel üretilen kunduranın ölçüye uygun yapılmaması halinde bu durumun telafi edileceği, yeni bir tane hazırlanarak verileceği de ilana eklenmiştir¹⁴⁰. Başka bir sipariş yöntemiyle ayakkabı imali duyurusuna daha sonraki yıllara ait bir gazete nüshasında da rastlanmıştır, potin ile birlikte bir çift kundura sipariş edenlerin 100 kuruş, sadece potin isteyenlerin ise bir çift için 57,5 kuruş ödeyerek istediklerini

¹³⁶ *Tuna*, nr.810, 6 Şa'ban 1290/28 Eylül 1873; nr.811, 9 Şa'ban 1290/1 Ekim 1873.

¹³⁷ *Tuna*, nr.823, 21 Ramazan 1290/12 Kasım 1873.

¹³⁸ *Tuna*, nr.830, 20 Şevval 1290/10 Aralık 1873.

¹³⁹ *Tuna*, nr.749, 25 Zilhicce 1289/23 Şubat 1873; nr.750, 28 Zilhicce 1289/26 Şubat 1873. Gazetenin 751. sayısında da ihalenin 3 Mart 1873 tarihinde sonuçlanacağı duyurulmuştur. Bkz. *Tuna*, nr.751, 3 Muharrem 1290/2 Mart 1873.

¹⁴⁰ *Tuna*, nr.19, 24 Safer 1282/19 Temmuz 1865.

yaptırabilecekleri belirtilmiştir¹⁴¹. Sipariş dışı üretilen ayakkabılar Rusçuk'ta Said Paşa Camii karşısında bulunan ve kapısının üzerinde “*İslahhane Kundurası Fîrûhtuna Mahsus Dükkandır*” yazan yerde satışa sunulmuştur. 1867 yılı ortalarında bu dükkanda farklı modellerde 400 ilâ 500'den fazla ayakkabı bulunduğu kaydedilmiş, bunlar yine %5 indirimli olarak alıcı beklemiştir¹⁴². 1870 yılı Ocak ayının 27. Perşembe ve 28. Cuma günlerinde Rusçuk İslahhanesi'nde üretilmiş olan kundura, çizme ve potinlerin müzayede yöntemiyle satılacağı ıslahhane idaresi tarafından yine gazete aracılığıyla ilan edilmiş, toptan ve perakende olarak verilebileceği belirtilen bu ayakkabılarla ilgilenenlerin belirtilen günlerde idareye müracaat etmeleri istenmiştir¹⁴³. Çeşitli yollarla satışı yapılan ayakkabılardan başka ıslahhanede görevli terziler tarafından sipariş üzerine dikilen giyeceklerle de kuruma gelir sağlanmaya çalışılmıştır. Örneğin; 1870 yılı Mart ayında vilayet gazetesinde yer alan bir ilanda Rusçuklu meşhur bir gayrimüslim terzinin kalfalarıyla birlikte ıslahhaneye alındığından parası peşin ödemek koşuluyla çarşıdaki terzilerden daha uygun fiyata elbise diktirilebileceğinden söz edilmiş, ilgilenenler ıslahhaneye davet edilmiştir¹⁴⁴. Yukarıdaki örneklerden ıslahhanedeki kundura ve dikim atölyelerinin çocuklara meslek öğretilen yerler olmaktan başka birer imalathane halini aldığı anlaşılan kurumda yapılan üretim, ıslahhane giderlerinin karşılanmasında kullanılmıştır. İslahhanelerin gelir kalemlerinden birini oluşturan bu faaliyet sonucu Niş İslahhanesi'nde üretilenler de çarşı ve pazarda satılmak üzere alıcıya sunulmuştur¹⁴⁵.

İslahhanelerde üretilen ve kazanç elde etmek için ticareti yapılan giyecek ve ayakkabılar nedeniyle 1867 yılından itibaren ıslahhanelerin mamul mal imali için gerek dışarıdan gerekse ülke sınırları dahilindeki herhangi bir yerden satın aldıkları hammaddeden¹⁴⁶ gümrük vergisi

¹⁴¹ *Tuna*, nr.713, 2 Şa'ban 1289/6 Ekim 1872.

¹⁴² BOA, MVL, 1074/27.

¹⁴³ *Tuna*, nr.442, 24 Şevval 1286/26 Ocak 1870.

¹⁴⁴ *Tuna*, nr.459, 27 Zilhicce 1286/30 Mart 1870.

¹⁴⁵ BOA, MVL, 1074/27.

¹⁴⁶ Tuna Vilayeti askeri için üretilecek elbise ve ayakkabılara gerekli olan çuha, gön ve kösele gibi maddeler önceleri Viyana'dan getirilirken sonradan bazılarının Niş İslahhanesi'nde ve Sofya'daki ıslahhaneye ait fabrikada imaline karar verilmiş, bunun için Niş, Vidin ve Sofya sancaklarındaki bazı yerlerden yapıta, çeşitli deri ve kendir satın alınması yoluna gidilmiştir (BOA, MVL, 1074/27).

alınmasına karar verilmiş hatta Rusçuk Rûsumat Nezareti tarafından önceki iki yıla ait Tuna askerine hazırlanmış olan elbise ve ayakkabılar için getirilen malzemenin vergilerinin de ödenmesi istenmiştir¹⁴⁷. O dönemde Tuna Valisi olan Midhat Paşa bu taleple ilgili olarak yaptığı açıklamada Niş ve Rusçuk islahhanelerinde üretilip çarşıda satışı yapılan ayakkabılar için iki sene zarfında dışarıdan alınan malzemenin 7.000 (küsür) kuruş kadar olduğunu ifade ederek bunun gümrük vergisinin ödeneceğini belirtmiştir. Paşa askeriyenin siparişi olan elbise ve ayakkabılar için dışarıdan alınan malzemenin de %8 oranındaki gümrük vergisinin ödenmesi halinde bu durumun elbise fiyatlarına yansıtacağını, 150 kuruşa verilen bir kat elbisenin fiyatının artacağını ifade etmiştir. Moskov çuhasıyla üretilen elbisenin kullanılan astar ve iplik ile birlikte her bir takım için maliyetinin 120 ilâ 130 kuruş arasında olduğundan söz eden paşa, takım başına 10 kuruş vergi ödeneceğini böylece satış fiyatının 160 kuruşa çıkacağını belirtmiştir. Paşa ayrıca aynı durumun asker ayakkabıları için de geçerli olduğundan bahsederek bundan böyle istenen verginin ödeneceğini, bunun fiyatları artıracığını, önceki iki yıla ait hesapların vilayet tarafından kapatılıp defterlerin hazineye gönderildiğini dolayısıyla geçmiş yıllara ait verginin ödenmesinin mümkün olmadığını bildirmiştir. Islahhanelerde üretilen ayakkabıların piyasanın %5 altında satılmasını %8'lik verginin ödenmemesine ve bundan dolayı ucuza verilmesine bağlayan Rûsumat Emaneti'ne verdiği cevapta da paşa, çocukların yaptığı üretimin kalitesinin dışarıda kunduracılar tarafından üretilenlere göre düşük olduğunu belirtmiş, bu nedenle indirimli satış yapılmasına mecbur kaldığını ifade etmiştir. Paşa ayrıca ayakkabı imalinde çalışan öğrencilere emeklerinin karşılığı olarak "*üstadiye*" verilmesinin de fiyatın düşürülmesinde etkili olduğundan bahsetmiştir. Midhat Paşa yaptığı açıklamayla tatminkar olabilmemiş midir, bilinmemekle birlikte önceki iki yıla ait talep edilen verginin alınmasından vazgeçildiği tespit edilmiştir¹⁴⁸.

¹⁴⁷ BOA, MVL, 1074/27; 1074/66.

¹⁴⁸ BOA, MVL, 1074/66.

Sonuç

Merkezileşme hedefi güden ve Slavist etkiyi ortadan kaldırarak özellikle Bulgar toplumunun devlete bağlılığını artırmak, aidiyet duygusunu yaratmak dolayısıyla Osmanlılık anlayışını hakim kılmak isteyen Midhat Paşa önce Niş valiliği sırasında, Tuna Vilayeti'nin kurulmasından sonra da buranın ilk valisi olarak bölgenin genelinde bir dizi reform gerçekleştirmiş, ıslahhane adı verilen kurumlar bu süreçte hayata geçirilmiştir. Sanayi mekteplerinin temelini oluşturacak ıslahhanelerin ilki Niş'te açılmış, savaşlar ve göçler nedeniyle kimsesiz durumda kalmış olan çocuklara devlet kontrolünde barınma imkanı tanınmıştır. Kısa bir süre sonra vilayet merkezi olan Rusçuk'ta, daha sonra da Sofya'da faaliyete geçirilen ıslahhanelere Niş'te olduğu gibi öncelikle sokaklardaki bakıma ve yardıma muhtaç sähipsiz erkek çocuklar alınmıştır. Anne veya babasından biri olduğu halde geçim sıkıntısı nedeniyle bakılamayacak durumda bulunanlar ile işledikleri suçlar nedeniyle hüküm giymiş çocuklar da ıslahhanelere yerleştirilmiş, suçlu olanlar hükümet kararıyla tutukluluk sürelerini bu kurumlarda geçirmiştir.

Sosyal devlet uygulamalarının ilk örneklerinden olan ıslahhaneler, çocukları topluma yararlı, düzgün insanlar olarak yetiştirmek, *tetris-i ulüm ve tälim-i sanayi* etmelerini sağlamak amacıyla oluşturulmuştur¹⁴⁹. Dolayısıyla ıslahhaneler, dini ve etnik bakımından herhangi bir ayırım gözetilmeksizin buralara alınan çocuklar için güvenli bir yaşam alanı olması ve ihtiyaçlarının karşılanması yanında temel bilgilerin öğretildiği, mesleki eğitim verildiği bir okul görevini yerine getirmiştir. İyi birer meslek erbabı olarak yetişmeleri ve hayatlarını kazanabilecek duruma gelmeleri hedeflenen çocukların yerli üretimin gelişmesine de katkıda bulunacakları düşünülmüştür. Nitekim daha eğitimleri döneminde dokumacı olarak yetiştirilenler Tuna bölgesinde bulunan askerin ihtiyacı olan elbiselerin kumaşını dokumaya, terzi olmak üzere eğitilenler elbiseleri dikmeye, kunduracı olanlar ise asker ayakkabılarını üretmeye başlamıştır. Bu şekilde elde edilen gelir ile içinde yaşadıkları kuruma katkıda bulunan çocuklar bir yandan pratik yapma imkanı bulmuş, diğer taraftan ise aktif birer üretici olma vasfına kavuşmuştur. Beş yıllık eğitim

¹⁴⁹ BOA, İ.MVL, 584/26270.

sonunda başarılı bulunarak mezun olan çocuklardan bir kısmına ıslahhanelerde çalışma fırsatı sunulmuş, bir kısmına da ıslahhanelerin yetkilileri tarafından iş bulunmuştur. Kalifiye eleman olarak kolaylıkla istihdam edilebilen mezun durumdaki çocuklardan bazıları da kendi adlarına dükkan açmayı ve mesleklerini burada icra etmeyi istediklerinden ıslahhane idareleri tarafından borç kaydıyla sermaye verilmiş, düzenlerini kurmalarına başka bir deyişle hayatlarını kazanmalarına olanak sağlanmıştır. İş yaşamlarında da korunup kollanmaya devam edilen çocukların herhangi bir olumsuzluk yaşamaları önlenmeye çalışılmıştır.

Yukarıda söz edilen üç merkezde açılan erkek ıslahhanelerinin kuruluş amacına uygun olarak işleyişini sürdürmesi üzerine Rusçuk'ta kızlar için de bir ıslahhane açılması uygun görülmüş ancak bu proje gecikmeli olarak hayata geçirilmiştir. Diğer ıslahhanelerde olduğu gibi devlet-toplum işbirliğiyle açılan kurum küçük kızlar için umut kapısı olmuştur.

Islahhaneler toplumda büyük ölçüde kabul görmüş, başta devlet adamları olmak üzere müslim ve gayrimüslim halkın yaptığı bağışlar ihtiyaçların karşılanmasında kullanılmıştır. Kurumlara ait gayrimenkullerin kira gelirleri, ihzariye tezkerelerinden alınan harçlar ve ıslahhanelerdeki üretimden elde edilen kazanç da giderler için kaynak oluşturmuştur. Hizmetlerini bu şekilde devam ettirme imkanı bulan ıslahhaneler çoğu Müslüman olmak üzere Hristiyan ve az sayıdaki Yahudi çocuğa¹⁵⁰ eğitim sunmuş, nitelikli eleman yetişmesini sağladığından refah seviyesinin yükseltilmesine dolayısıyla toplumun kalkınmasına katkıda bulunmuştur.

Midhat Paşa tarafından daha çok siyasi ve sosyal nedenlerle açılmış olan ıslahhaneler yine paşa sayesinde yaygınlaşmıştır. Tuna Vilayeti valiliğinden alındıktan sonra İstanbul'da bir ıslahhanenin açılmasını sağlayan Midhat Paşa, sonraki dönemde vali olarak görev yaptığı vilayetlerde de aynı projeyi hayata geçirmeyi başarmıştır.

¹⁵⁰ S. Draganova'ya göre Tuna Vilayeti'nin nüfusu yaklaşık 2,5 milyon kadardı. Bu nüfusun % 60'ını Hristiyanlar, % 40'ını da Müslümanlar oluşturmakta, küçük bir oranda da Yahudi bulunmaktaydı (S. Draganova, *a.g.e.*, s. 31, 177) ki ıslahhanelere devam eden Yahudi öğrencilerin sayıca az olmasının nedeni bu olsa gerekir.

Ek I

Vilayet Salnamelerine Göre Niş İslahhanesi'nin Kadrosu

<i>Salname- nin Ait Olduğu Yıl</i>	<i>Müdür</i>	<i>Zabita Müdürü</i>	<i>Memur</i>	<i>Kâtip</i>	<i>Öğretmenler</i>	<i>Diğer</i>
1285 ¹⁵¹ (24.4.1868- 12.4.1869)	Hüseyin Efendi	Ahmed Ağa	-	Ali Efendi	Türkçe, Bul- garca için birek kişi (isim verilmemiş)	Hademe (Birkaç kişi)
1292 ¹⁵² (7.2.1875- 26.1.1876)	-	(İsim belirtilme miş)	Emin Efendi	-	Ömer Efendi, Daskal Miha- laki Efendi	-
1293 ¹⁵³ (27.1.1876- 15.1.1877)	-	(İsim belirtilme miş)	Emin Efendi	-	Ömer Efendi, Daskal Miha- laki Efendi	-

Vilayet Salnamelerine Göre Rusçuk Erkek İslahhanesi'nin Kadrosu

<i>Salname- nin Ait Olduğu Yıl</i>	<i>Müdür (İmalat/ İdare/Zabita)</i>	<i>Sandık Emini</i>	<i>Kâtip</i>	<i>Öğretmenler</i>	<i>Diğer</i>
1285 ¹⁵⁴ (24.4.1868- 12.4.1869)	Ahmed Efendi (İmalat), İbrahim Efendi (Zabita)	Mehmed Efendi	Hacı Bekir Ef.	Türkçe, Bulgarca, Fransızca için birek kişi (isim verilmemiş)	Vekilharç
1286 ¹⁵⁵ (13.4.1869- 1.4.1870)	Ahmed Efendi (İmalat), Hasib Efendi (Zabita)	Hasan Efendi	İbrahim Efendi	Türkçe, Bulgarca, Fransızca için birek kişi (isim verilmemiş)	Vekilharç

¹⁵¹ *Sâlnâme-i Tuna*, Def'a 1, s. 68.¹⁵² *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 8, s. 83.¹⁵³ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 9, s. 89.¹⁵⁴ *Sâlnâme-i Tuna*, Def'a 1, s. 31.¹⁵⁵ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 2, s. 31.

1287 ¹⁵⁶ (3.4.1870- 22.3.1871)	İbrahim Ef. (İdare), Hasan Ef. (İmalat), Hasib Efendi (Zabita)	Hasan Efendi	-	Türkçe, Bulgarca, Fransızca için birek kişi (isim verilmemiş)	Vekilharç
1288 ¹⁵⁷ (23.3.1871- 10.3.1872)	İbrahim Efendi (İdare), Mustafa Efendi (Zabita)	Hasan Efendi	-	Türkçe, Bulgarca, Fransızca için birek kişi (isim verilmemiş)	Vekilharç, Komisyon Reisi Müfettiş (Müf.) Ahmed Bey
1289 ¹⁵⁸ (11.3.1872- 27.2.1873)	Mustafa Efendi (Zabita)	-	İzzet Efendi	Türkçe, Bulgarca, Fransızca için birek kişi (isim verilmemiş)	Komisyon Reisi Nazır Ahmed Bey
1290 ¹⁵⁹ (1.3.1873- 17.2.1874)	Nuri Efendi (İdare), Mustafa Efendi (Zabita)	Hafız Mehmed Ef. ¹⁶⁰	Tevfik Efendi	Mustafa Ef. (Türkçe), Osman Ef. (Arapça, Coğrafya), Nikola Ef. (Bulgarca)	Müf. Mah- mud Bey, Terzi Ust. Ohannes, Kunduracı Ust. Mihal
1291 ¹⁶¹ (18.2.1874- 6.2.1875)	Nuri Efendi (İdare), Mustafa Efendi (Zabita)	(İsim verilme- miş)	Tevfik Efendi	Mustafa Ef. (Türkçe), Osman Ef. (Arapça, Coğrafya), Nikola Ef. (Bulgarca)	Müf. Ali Nazım Ef., Terzi Ust. Ohannes, Kunduracı Ust. Mihal, Zabtiye, Aşçı, Birkaç Hademe

¹⁵⁶ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 3, s. 36.

¹⁵⁷ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 4, s. 40.

¹⁵⁸ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 5, s. 44.

¹⁵⁹ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 6, s. 48.

¹⁶⁰ Hacı Hafız Mehmed Efendi'nin zimmetinde ıslahhaneye ait 11.744 kuruş bulunduğunun anlaşılması üzerine söz konusu şahsa ait olan 200 Hezargrad kilesi arpa haczedilmiş ve Vilayet İdare Meclisi kararıyla müzayede yoluyla satılacağı vilayet gazetesinde ilan edilmiştir. Bkz. *Tuna*, nr.954, 13 Safer 1292/21 Mart 1875. O günün koşullarında satışa çıkarılan arpanın Mehmed Efendi'nin borcunu karşılayıp karşılamadığı tespit edilememiştir.

¹⁶¹ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 7, s. 55.

1292 ¹⁶² (7.2.1875- 26.1.1876)	Nuri Efendi (İdare), Mustafa Efendi (Zabita)	Abdi Efendi	Lütfü Efendi	Mustafa Ef. (Türkçe), Ali Ef. (Arapça), Osman Ef. (Coğrafya), Nikola Ef. (Bul- garca)	Terzi Ust. Ohannes, Kunduracı Ust. Mihal, Vekilharç Abdi Ef., Zabtiye, Aşçı, Birkaç Hademe
1293 ¹⁶³ (27.1.1876- 15.1.1877)	Nuri Efendi (İdare), Mustafa Efendi (Zabita)	Abdi Efendi	Ahmed Efendi	Hafız Raşid Ef. (Matematik, Coğrafya, Arapça), Mustafa Ef. (Türkçe, Sülüs ve Rik'a), Nikola Ef. (Bulgarca)	Terzi Ust. Ohannes, Kunduracı Ust. Mihal, Vekilharç Abdi Ef., Zabtiye, Aşçı, Birkaç Hademe
1294 ¹⁶⁴ (16.1.1877- 4.1.1878)	Mustafa Efendi (Zabita)	Abdi Efendi	Ahmed Efendi	Osman Ef. (Ma- tematik, Coğrafya, Arapça), Mustafa Ef. (Yazı), Nikola Ef. (Bulgarca)	Müf. Halil Nahif Ef., Muhasebeci Nuri Ef., Terzi Ust. Ohannes, Kunduracı Ust. Mihal, Vekilharç Abdi Ef., Zabtiye, Aşçı, Birkaç Hademe

¹⁶² *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 8, s. 57.

¹⁶³ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 9, s. 46.

¹⁶⁴ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 10, s. 47.

Vilayet Salnamelerine Göre Sofya İslahhanesi'nin Kadrosu

<i>Salname- nin Ait Olduğu Yıl</i>	<i>Müdür</i>	<i>Zabta Müdürü</i>	<i>Sandık Emini</i>	<i>Kâtip</i>	<i>Öğretmenler</i>	<i>Makine Memuru</i>	<i>Fabrika Kâtibi</i>
1285 ¹⁶⁵ (24.4.1868- 12.4.1869)	İsmail Efendi	-	-	-	-	-	-
1286 ¹⁶⁶ (13.4.1869- 1.4.1870)	İsmail Efendi	Esad Efendi	-	Osman Efendi	-	-	-
1287 ¹⁶⁷ (3.4.1870- 22.3.1871)	İsmail Efendi	Esad Efendi	-	Raşid Efendi	Türkçe, Bul- garca için birek kişi (isim verilmemiş)	Mehmed Ağa	-
1288 ¹⁶⁸ (23.3.1871- 10.3.1872)	İlya Efendi	Esad Ağa	-	Raşid Efendi	Türkçe, Bul- garca için birek kişi (isim verilmemiş)	Mehmed Ağa	-
1289 ¹⁶⁹ (11.3.1872- 27.2.1873)	İlya Efendi	Esad Ağa	-	Raşid Efendi	Türkçe, Bul- garca için birek kişi (isim verilmemiş)	Mehmed Ağa	-
1290 ¹⁷⁰ (1.3.1873- 17.2.1874)	İlya Efendi	Esad Ağa	-	Raşid Efendi	Türkçe, Bul- garca için birek kişi (isim verilmemiş)	Mehmed Ağa	-

¹⁶⁵ *Sâlnâme-i Tuna*, Def'a 1, s. 76.

¹⁶⁶ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 2, s. 49.

¹⁶⁷ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 3, s. 65.

¹⁶⁸ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 4, s. 68.

¹⁶⁹ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 5, s. 69.

¹⁷⁰ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 6, s. 69.

1291 ¹⁷¹ (18.2.1874- 6.2.1875)	İlya Efendi	Esad Ağa	Hasan Şükrü Efendi	Raşid Efendi	Türkçe, Bul- garca için birek kişi (isim verilmemiş)	Mehmed Ağa	Mustafa Efendi
1292 ¹⁷² (7.2.1875- 26.1.1876)	İlya Efendi	Esad Ağa	(İsim belirtil- memiş)	Raşid Efendi	Türkçe, Bul- garca için birek kişi (isim verilmemiş)	Mehmed Ağa	Mustafa Efendi
1293 ¹⁷³ (27.1.1876- 15.1.1877)	İlya Efendi	Musta- fa Kalbi Efendi	Neşet Efendi	Raşid Efendi	Türkçe, Bul- garca için birek kişi (isim verilmemiş)	Mehmed Ağa	Mustafa Efendi

Vilayet Salnamelerine Göre Rusçuk Kız İslahhanesi'nin Kadrosu

<i>Salnamenin Ait Olduğu Yıl</i>	<i>Zabıta Müdürü</i>	<i>Öğretmenler</i>	<i>Diğer</i>
1290 ¹⁷⁴ (1.3.1873- 17.2.1874)	Mustafa Efendi	Ayşe Hatun (Türkçe), Amelya (Dikiş, Piyano, Fransızca), Nikola Ef. (Bulgarca)	-
1291 ¹⁷⁵ (18.2.1874- 6.2.1875)	Yusuf Efendi	Ayşe Hatun (Türkçe), Amelya (Dikiş, Piyano, Fransızca), Nikola Ef. (Bulgarca)	Zabtiye, Aşçı, Birkaç Hademe
1292 ¹⁷⁶ (7.2.1875- 26.1.1876)	Yusuf Efendi	Ayşe Hatun (Türkçe), Amelya (Dikiş, Piyano, Fransızca), Ali Ef. (Arapça), Nikola Ef. (Bulgarca)	Zabtiye, Aşçı, Birkaç Hademe

¹⁷¹ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 7, s. 79.

¹⁷² *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 8, s. 93.

¹⁷³ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 9, s. 98.

¹⁷⁴ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 6, s. 48.

¹⁷⁵ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 7, s. 55.

¹⁷⁶ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 8, s. 57.

1293 ¹⁷⁷ (27.1.1876- 15.1.1877)	Yusuf Efen- di	Amelya (Dikiş, Piyano, Fransızca), Hafız Raşid Ef. (Arapça), Nikola Ef. (Bulgarca)	Zabtiye, Aşçı, Birkaç Hademe ve Kethüda Fatma Kadın
1294 ¹⁷⁸ (16.1.1877- 4.1.1878)	-	Amelya (Dikiş, Piyano, Fransızca), Osman Ef. (Arapça), Nikola Ef. (Bulgarca)	Zabtiye, Aşçı, Birkaç Hademe

¹⁷⁷ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 9, s. 46.

¹⁷⁸ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 10, s. 47.

Ek II

Vilayet Salnamelerine Göre Rusçuk ve Sofya İslahhanelerinin Öğrenci Mevcudu¹⁷⁹

<i>Salname- nin Ait Olduğu Yıl</i>	<i>Rusçuk Erkek İslahhanesi</i>			<i>Rusçuk Kız İslahhanesi</i>			<i>Sofya İslah- hanesi</i>
	<i>Müslüman</i>	<i>Hris- tiyan¹⁸⁰</i>	<i>Yahudi</i>	<i>Müslüman</i>	<i>Hristiyan</i>	<i>Yahudi</i>	
1288 ¹⁸¹ (23.3.1871- 10.3.1872)	-	-	-	Bu dönemde henüz faaliyette değil.			102
1289 ¹⁸² (11.3.1872- 27.2.1873)	-	-	-	-	-	-	102
1290 ¹⁸³ (1.3.1873- 17.2.1874)	121	32	2	9	8 (Biri Avusturyalı 1)	2	90
1291 ¹⁸⁴ (18.2.1874- 6.2.1875)	86	34	3	33 (Beşi paralı)	25 (Biri Avus- turyalı ve paralı)	5	128

¹⁷⁹ Salnamelerde Niş İslahhanesi öğrenci mevcudu ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

¹⁸⁰ Hristiyan öğrenciler arasında Ermeniler'in olduğu da bilinmektedir. Ermeni aileler özellikle çocuklarını İslahhaneye göndermeyi tercih etmiştir (T. Bakardjieva-S. Yordanov, *a.g.e.*, p. 172). Salnameler Hristiyan öğrenci sayısını toplu olarak verdikleri için sayıları net olarak tespit edilememiştir.

¹⁸¹ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 4, s. 68.

¹⁸² *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 5, s. 69.

¹⁸³ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 6, s. 48, 69.

¹⁸⁴ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 7, s. 55, 79.

1292 ¹⁸⁵ (7.2.1875- 26.1.1876)	89	46	2	32 (Beşi paralı)	27	-	128
1293 ¹⁸⁶ (27.1.1876- 15.1.1877)	85	51	1	32 (Beşi paralı)	21	-	128
1294 ¹⁸⁷ (16.1.1877- 4.1.1878)	85	51	1	30 (Üçü paralı)	21	-	-

¹⁸⁵ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 8, s. 57, 93.

¹⁸⁶ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 9, s. 46, 98.

¹⁸⁷ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna*, Def'a 10, s. 47.

Ek III

Rusçuk İslahhanesi'nin Gayrimenkulleri

<i>Gayri-menkulün Türü</i>	<i>Bulunduğu Yer</i>	<i>Özellikleri ve İlgili Bilgiler</i>	<i>Yıllık Kira Geliri (Kuruş Olarak)</i>
Han ¹⁸⁸	Hezargrad Kazası Nisbiye Köyü'nde	13 Eylül 1865 tarihinden itibaren üç yıllığına bir gayrimüslime kiraya verilmiş ancak hancı sözleşme süresi dolmadan hanı terk edip gitmiştir. Han caddeden uzak olduğu için rağbet görmemiş ve kiracısız kalmıştır. Şumnu'dan gönderilen zabtiye karakol neferatı burada yaşamaya başlamıştır.	1.800
Hamam ¹⁸⁹	Niğbolu'da	Hakkında vakıf veya mülk olduğuna dair hiçbir kayıt bulunmayan ve harabe durumda olan hamamı Niğbolulu Hacı Derviş Ağa 50.000 kuruş harca-yarak tamir ettirmiş ve işletilmek üzere kiraya vermiştir. Daha sonra ortaya çıkacak onarım masraflarını islahhanenin karşılaması koşuluyla kira gelirini dolayısıyla hamamı islahhaneye devretmiştir.	6.000 ¹⁹⁰

¹⁸⁸ BOA, T, nr.000082, s. 5.

¹⁸⁹ Tuna, nr.480, 15 Rebi'ülevvel 1287/15 Haziran 1870.

¹⁹⁰ Derviş Ağa tarafından yapılan kira sözleşmesi bir yıl sonra dolmuş, islahhane idaresi hamamın yeniden kiraya verileceğini ilgilenenlere gazete aracılığıyla duyurmuştur (Tuna, nr.602, 14 Cemâziyelâhır 1288/30 Ağustos 1871; nr.604, 21 Cemâziyelâhır 1288/6 Eylül 1871; nr.605, 25 Cemâziyelâhır 1288/10 Eylül 1871). İlanlara kimin ya da kimlerin talip olduğu ve işletme hakkını aldığı tespit edilememiştir. Ancak iki yıl sonrasında 25 Ağustos 1873 tarihinde sözleşmesi dolan hamamı işletmek üzere Rusçuk'taki Çifte Hamam'ın kiracısı Selim Ağa'nın bir seneliğine 3.500 kuruş kira bedeli ile teklifte bulunduğu sap-tanmıştır. Daha fazla teklif vererek hamamı işletmek isteyenlere bu durum islahhane idaresi tarafından vi-layet gazetesi aracılığıyla duyurulmuştur. Bunun üzerine Selim Ağa hamamın işletmesini başkasının alma-sına fırsat vermemek için teklifi biraz daha artırmış, bir yıl için 4.000 kuruş hesabıyla beş yıllığına kiralayarak 20.000 kuruş vermeyi önermiştir. Başka talibi çıkmadığı takdirde 13 Eylül 1873 tarihi itibarıyla Selim Ağa'ya belirtilen bedel üzerinden ihalesinin gerçekleştirileceği İslahhaneler Müfettişliği tarafından ilan edilmiştir (Tuna, nr.802, 8 Receb 1290/31 Ağustos 1873; nr.805, 18 Receb 1290/10 Eylül 1873).

Bina ¹⁹¹	Silistre'de Tuna Nehri kenarında	13 Mayıs 1866 tarihinden itibaren bir yıllığına Tuna Vilayeti Rüşumat Nezareti'ne kiraya verilmiştir. Bir aylık kirası 320 kuruş olan dairenin bir yıl sonra 450 kuruştan kiraya verilmesine karar verilmiştir.	3.840
Bina ¹⁹²	Silistre'de Tuna Nehri kenarında	1 Mart 1866 tarihinden itibaren beş seneliğine Avusturya Tuna Kumpanyası Vapurları'nın Rusçuk Acentası olan Mösyö Vahe'ye bir yıllık bedeli peşin alınarak kiralanmıştır. Daha sonraki yıllara ait kira bedellerinin de her yıl başında peşin ödenmesi şarta bağlanmıştır.	100 Macar Altını karşılığı 5.300 krş (İlk dört yıl bu meblağ ödenmiş, beşinci yıl 100 altın değeri olarak 5.400 krş. verilmiştir.) ¹⁹³
Bina ¹⁹⁴ ve arsa ¹⁹⁵	Rusçuk'ta Tuna'ya nazır Bulgar Mektebi civarında	İslahhaneye ait arsa üzerinde inşa ettirilen bina 1865 yılı Ekim ayı başından itibaren beş yıllığına yani 1870 yılı Ekim ayı başına kadar Avusturya Konsolosu'na kiralanmıştır. Konsolosluk binası olarak kullanılacak bu gayrimenkulün beş yıllık kira bedeli olan 30.000 kuruş 1865 yılı Mayıs ayında peşin alınmış ve henüz o sırada devam eden inşaat için kullanılmıştır.	6.000 ¹⁹⁶
Buzhane ¹⁹⁷	Varna'da	1865-1866 yılında boş kalmış, bir sonraki yıl gerekli bakımı yapıp kullanıma açılmak istenmiş fakat başarılı olunamamıştır.	-

¹⁹¹ BOA, T, nr.000082, s. 7.

¹⁹² BOA, T, nr.000082, s. 9; BOA, Cevdet Belediye (C. BLD.), 109/5403.

¹⁹³ 1876-1877 yıllarında bir altın 56 kuruştan işlem gördüğü için kira bedeli 200 kuruş artarak 5.600 kuruşa ulaşmıştır (BOA, C. BLD., 109/5403).

¹⁹⁴ BOA, T, nr.000082, s. 11.

¹⁹⁵ Binanın bitişiğindeki boş arsa 1869 yılı sonlarında ıslahhane tarafından satışa çıkarılmıştır (*Tuna*, nr.430, 4 Ramazan 1286/8 Aralık 1869).

¹⁹⁶ Beş yılın sonunda ıslahhane idaresi tarafından kira bedeli artırılmış, bir yıl için 7.560 kuruş kira alınmıştır (BOA, T, nr.000082, s. 11).

¹⁹⁷ BOA, T, nr.000082, s. 13.

Otel ve Gazino ¹⁹⁸	Ruşçuk'ta Tuna'ya nazır	Otel ve Gazino olarak kullanılacak bina 6 Ocak 1866 tarihinde faaliyete geçmiş, 6 Eylül 1866 tarihine kadar emaneten idare edilmiştir. Bu süre zarfında 4.139 kuruş 8 para gelir sağlayan otel 13 Eylül 1866 tarihinden itibaren beş yıllığına bir gayrimüslime 172.500 kuruş bedel ile kiralanmıştır. Ancak dokuz ay sonra sözleşmeyi fesh eden şahsın yerine bir İtalyan 25 Temmuz 1867 tarihinde oteli kiralamış ve işletmeye başlamıştır.	Birinci yıl 25.000 İkinci yıl 30.000 Üçüncü yıl 35.000 Dördüncü yıl 40.000 Beşinci yıl 42.500 ¹⁹⁹
7.000-8.000 zirâ' arsa ve 4 odalı ev ²⁰⁰	Ruşçuk'ta İslahhane Oteli civarında	Ruşçuk'un en güzel yerinde bulunan arsalar ile ev 1866 yılı Ağustos ayında satışa çıkartılmıştır. İstenildiğinde arsaların ayrılarak mevki ve yerinin şerefine göre uygun bir fiyat takdir edilerek satılabileceği ıslahhane idaresi tarafından ilgililere duyurulmuştur. ²⁰¹	-
Ekmekçi firmı ²⁰²	Ruşçuk'ta Tuzcu İskelesi'nde	İstanbul'da yaşayan yarısı Şerife Hatice Hanım'a yarısı da Ruşçuklu Mavridi Çorbacı'ya ait olan firmanın Şerife Hanım'ın hissesine düşen kira geliri ıslahhane için kendisi tarafından vakfedilmiştir. Fırın Kalkandelenli bir gayrimüslime 16	1.500

¹⁹⁸ BOA, *T*, nr.000082, s. 15-16.

¹⁹⁹ İkinci kiracıya (İtalyan'a) bu ödeme planı uygulanmamış, otel yıllık 36.000 kuruşa kiralanmıştır (BOA, *T*, nr.000082, s. 16).

²⁰⁰ *Tuna*, nr.99, 15 Rebi'ülâhır 1283/26 Ağustos 1866; nr.100, 18 Rebi'ülâhır 1283/29 Ağustos 1866; nr.106, 9 Cemâziyelevvel 1283/19 Eylül 1866; nr.107, 13 Cemâziyelevvel 1283/23 Eylül 1866; nr.109, 20 Cemâziyelevvel 1283/30 Eylül 1866.

²⁰¹ Söz konusu arsaların tamamı kısa sürede satılamamış olmalı ki 1871 yılı Ağustos ayında vilayet gazetesine yine ilan verilmiş ve 3.000 zirâ' (yaklaşık 2.273 m.) kadar olan arazinin satılık olduğu bildirilmiştir (*Tuna*, nr.601, 11 Cemâziyelâhır 1288/27 Ağustos 1871; nr.602, 14 Cemâziyelâhır 1288/30 Ağustos 1871; nr.604, 21 Cemâziyelâhır 1288/6 Eylül 1871; nr.605, 25 Cemâziyelâhır 1288/10 Eylül 1871).

²⁰² BOA, *T*, nr.000082, s. 17, 18, 41, 47, 48.

		Mayıs 1866 tarihinden itibaren bir yıllığına gelirin yarısı ıslahhaneye ait olmak üzere aylık 250 kuruşa kiraya verilmiştir. ²⁰³	
Simitçi firmı ²⁰⁴	Ruşçuk'ta Tuzcu İskelesi'nde	İstanbul'da yaşayan Şerife Hatice Hanım'a ait olan fırın ıslahhane için kendisi tarafından vakfedilmiştir. 16 Mayıs 1866 tarihinden itibaren bir seneliğine Kalkandelenli bir Hristiyan'a 100 kuruş aylıkla kiralanmıştır. ²⁰⁵	1.200
Bakkal dükkanı ²⁰⁶	Ruşçuk'ta Tuzcu İskelesi'nde	İstanbul'da yaşayan Şerife Hatice Hanım'a ait olan dükkan kendisi tarafından ıslahhane için vakfedilmiştir. Aylık 40 kuruşa kiraya verilmiştir. ²⁰⁷	480
Kıraathane ve 4 adet ev ²⁰⁸	Ruşçuk'ta hükümet dairesi civarında, evler Tuna kenarında	Kıraathane ile evler 1873 yılında inşa ettirilmiştir. <i>Tuna Gazetesi</i> 'nde kiraya verileceğini bildiren ilanlar yayınlanmış, kira bedeline dair bilgiye rastlanamamıştır.	-

²⁰³ Fırın ertesi yıl beş Hristiyan ile bir Müslüman'a 5 Mayıs 1867 tarihinden itibaren bir seneliğine yine gelirin yarısı ıslahhaneye ait olmak üzere aylık 320 kuruşa kiraya verilmiştir. Bir sonraki yıl ise 24 Nisan 1868 tarihinden itibaren yine bir yıl süreyle eski kiracılarından iki gayrimüslime aylık 425 kuruşa kiralanmış, bu meblağın yarısı olan 212,5 kuruş öncekiler gibi ıslahhane için ayrılmıştır (BOA, *T*, nr.000082, s. 18). 13 Nisan 1869 tarihinde aynı kiracılarla yine gelirin yarısı ıslahhaneye tahsis edilerek kira sözleşmesi yenilenmiş, kira bedelinde de herhangi bir değişiklik yapılmamıştır (BOA, *T*, nr.000082, s. 41).

²⁰⁴ BOA, *T*, nr.000082, s. 19, 20, 41, 47, 48.

²⁰⁵ Simitçi firmının bir sonraki yıl kirası artırılmış, 5 Mayıs 1867 tarihinden itibaren üç gayrimüslime 140 kuruş aylıkla kiralanmıştır. 24 Nisan 1868 tarihinde kiracılarından ikisiyle yine aynı kira bedeli karşılığında sözleşme yenilenmiş (BOA, *T*, nr.000082, s. 20), 13 Nisan 1869 tarihinde ise eski kiracılarından biri olan Kalkandelenli İsmilo'ya yine bir yıllığına aylık 160 kuruş karşılığında kiraya verilmiştir (BOA, *T*, nr.000082, s. 41).

²⁰⁶ BOA, *T*, nr.000082, s. 21, 22, 47, 48. Şerife Hatice Hanım'a ait olan söz konusu gayrimenkuller kendisine dayısı Rusçuklu Tahir Bey'den intikal etmiştir (BOA, *T*, nr.000082, s. 48).

²⁰⁷ Dükkan içinde bulunan kiracısından alınıp 29 Ekim 1867 tarihinden itibaren aylık 45 kuruş karşılığında bozacılara verilmiştir (BOA, *T*, nr.000082, s. 21). 24 Nisan 1868 tarihinde ise aynı kira bedeli karşılığında simitçi firmının da kiracısı olan Kalkandelenli İsmilo'ya kiralanmıştır (BOA, *T*, nr.000082, s. 22).

²⁰⁸ *Tuna*, nr.796, 16 Cemâziyelâhır 1290/10 Ağustos 1873; nr.816, 27 Şa'ban 1290/19 Ekim 1873; nr.817, 30 Şa'ban 1290/22 Ekim 1873; nr.818, 4 Ramazan 1290/26 Ekim 1873.

Vapur değirmeni ²⁰⁹	Ruşuk'ta Tuna Nehri sahilinde	1869 yılı Temmuz ayında kiraya verilmek üzere ilan verilmiştir.	-
Islahhane binası ²¹⁰	Tulça Sancağı Köstence Kasabası'nda	Dokuz oda, bir hamam, bir camakan ve iki ahırdan oluşan bina 7 Şubat 1866 tarihinden itibaren tüccar olan Yanko adındaki gayrimüslime bir yıllığına kiralanmıştır.	8.500 ²¹¹
17 parçadan oluşan 52,5 dönüm arazi ²¹²	Şumnu Kazası Kaspiçan ve Kayalıdere köylerinde	Arazinin 36 dönümü Kaspiçan'da olup toprak sahiplerinden satın alınmıştır. Kayalıdere'de bulunan kalan arazinin 16 dönümü sahipsiz olduğundan bedel ödenmemiştir. 52,5 dönümlük arazi için toplamda 3.035 kuruş ödenmiştir. Söz konusu arazi 13 Ağustos 1872 ile 13 Ağustos 1875 tarihleri arasında kapsayacak şekilde üç yıllığına kiraya verilmiş, 12 Eylül 1872 tarihinde üç yıllık kira bedeli olan 800 kuruş peşin olarak alınmıştır.	266,66

²⁰⁹ *Tuna*, nr.388, 26 Rebi'ülevvel 1286/7 Temmuz 1869.

²¹⁰ *BOA, T*, nr.000082, s. 23, 24.

²¹¹ Ertesi yıl 27 Şubat 1867 tarihinden itibaren bir İngiliz tarafından kiralanılan bina bir yıl için 10.010 kuruşa verilmiş, 13 Mart 1868 tarihi itibarıyla de başka bir gayrimüslime bu defa üç yıllığına 30.300 kuruş karşılığında kiralanmıştır (*BOA, T*, nr.000082, s. 23, 24).

²¹² *BOA, T*, nr.000082, s. 27-30.

Bina ²¹³	Hezargrad Kazası İnebekçi İstasyonu karşısında	Binanın sol tarafında bulunan üç oda Kalkandelenli Osman'a aylık 100 kuruş kira bedeli karşılığında 7 Kasım 1866-5 Mayıs 1867 tarihleri arasında altı aylığına kiraya verilmiştir. Aynı şahısla 1 Haziran 1867 tarihinde kira sözleşmesi bu defa on bir aylığına 1.800 kuruş karşılığında yenilenmiş, kiralanan binanın yakınında Osman'ın inşa ettireceği binayı da sözleşme süresi dolduğunda Rusçuk İslahhanesi'ne bırakması mukaveleye şart olarak eklenmiştir. Nitekim Osman Ağa binaya ilave olarak yaptırdığı bir fırın, bir kahve ve bir oda ile barakayı tamamen ücretsiz olarak ıslahhaneye bağışlayacağını 28 Nisan 1868 tarihli bir senet ile taahhüt etmiştir. Hatta 5 Mayıs 1868 tarihine kadar kendi yaptırdığı barakaya mukavele gereği 312 kuruş kira ödemiştir. Bina- nın sağ tarafı 11 Eylül 1867 tarihinden itibaren 5.000 kuruş kira bedelinin peşin alınması ve sadece zahire konularak gelecek harman mevsimine kadar kullanılması kaydıyla Şumnu tüccarlarından olan Süleyman Ağa'ya kiraya verilmiştir.	Kiralanan yerler bir yıllığına verilmediği için yıllık kira bedeli belli değildir. 1867-1868 döneminde binanın tamamının kira geliri 7.712 kuruş civarındadır.
---------------------	--	--	--

²¹³ BOA, T, nr.000082, s. 31.

13 göz ambar ²¹⁴	Hezargrad Kazası İnebekçi İstasyonu'nda	13 Ağustos 1867 tarihinden itibaren 12 göz ambar 40.000 kuruş olan yıllık kira bedeli iki taksit halinde alınmak kaydıyla bir gayrimüslime bir yıllığına kiralanmıştır. Sonradan buğday çalkalanması için kullanılan salona ıslahhane idaresi tarafından bir göz ambar daha yaptırılmış, bu sözleşmeye dahil olmadığından alınacak kiranın yarısının ıslahhaneye diğer yarısının da içindeki kiracıya ait olması kararlaştırılmıştır. Nitekim yeni inşa edilen ambarın kiracısından 12 Aralık 1867 tarihinde alınan 8.500 kuruş taraflar arasında paylaşılmıştır.	40.000+4.250 ²¹⁵
Küçük ambar ²¹⁶	Hezargrad Kazası İnebekçi İstasyonu'nda	Ruşuklu Ahmed Ağa tarafından 7.757 kuruş 10 para harcanarak ıslahhane için yaptırılan ambarın içinde iki oda mevcuttur.	8.000 (Defterde yıllık gelir olup olmadığı kaydedilmemiştir. 2 Aralık 1867 tarihinde belirtilen meblağ, kiracısı tarafından ödenmiştir.)
Bina ²¹⁷	Kaspiçan'da	13 Ağustos 1867 tarihinden itibaren kiraya verilmiş ve bir senelik kira bedeli peşin alınmıştır.	2.500 ²¹⁸

²¹⁴ BOA, T, nr.000082, s. 32.

²¹⁵ 13 Ağustos 1868 tarihinde 14 göz ambarın tamamı zahire tüccarı olan iki gayrimüslime ambarlara yapıları konulmaması, tamir gerektiğinde ihtiyaç duyulan tahtaların kendileri tarafından karşılanması şartıyla bir yıllığına 50.000 kuruşa kiraya verilmiştir. Sözleşmede ambarların tamiri söz konusu olduğunda tahta dışındaki diğer masrafların ıslahhane idaresi tarafından karşılanacağı da belirtilmiştir (BOA, T, nr.000082, s. 38).

²¹⁶ BOA, T, nr.000082, s. 32, 35.

²¹⁷ BOA, T, nr.000082, s. 33.

²¹⁸ 13 Ağustos 1868 tarihinden itibaren yine bir yıllığına Yenipazarlı Mecnunoglu'na kiralanan bina 4.000 kuruş karşılığında verilmiştir (BOA, T, nr.000082, s. 39).

Bahçe ²¹⁹	Kaspiçan'da	Silistreli İbrahim Bey'e ait olan bahçe kendisi tarafından ıslahhaneye bağışlanmıştır. 1867 yılı Kasım ayından itibaren bahçe ıslahhanenin mülkü olmuştur.	600
Baraka ²²⁰	Işıklar/Âşıklar İstasyonu'nda	Selim Ağa tarafından yaptırılan baraka 13 Mart 1868 tarihinden itibaren aylık 120 kuruş bedel ile Kalkandelenli Osman Ağa'ya bir seneliğine kiralanmış ve bu süre zarfında Osman Ağa tarafından kiralanana mekana her ne yaptırılsa süre dolduğunda ıslahhaneye bırakması şart koşulmuştur.	1.440
11 göz ambar ²²¹	Işıklar/Âşıklar İstasyonu'nda	10 aylığına kiraya verilen ambarlardan dört tanesi 5.000, yine 10 aylığına kiralananalardan dört tanesi de 4.500 kuruşa verilmiştir. Bir tanesi 10 ay için 4.000 kuruşa verilirken geriye kalan iki tanesi ise 5 aylığına 1.030 kuruşa kiralanmıştır.	46.120 ²²²
3 oda ile bir dükkan ²²³	Işıklar/Âşıklar İstasyonu'nda	13 Temmuz 1869 tarihinden itibaren kirası üç aylık dönemlerde ödenecek şekilde aylık 70 kuruş karşılığında Manastırlı bir gayrimüslime verilmiştir.	840

²¹⁹ BOA, *T*, nr.000082, s. 33.

²²⁰ BOA, *T*, nr.000082, s. 33.

²²¹ BOA, *T*, nr.000082, s. 34. 1867 yılının Ekim ayı itibariyle inşaatı tamamlanan ambarların kiraya verileceği *Tuna* Gazetesi aracılığıyla duyurulmuş, ilanda gelecek harman zamanına kadar ilgilenen tüccarlara toptan ya da ayrı ayrı kiralanabileceği belirtilmiştir (*Tuna*, nr.217, 25 Cemâziyelâhır 1284/23 Ekim 1867). 1871, 1873 ve 1875 yıllarına ait benzer ilanlar için bkz. *Tuna*, nr.602, 14 Cemâziyelâhır 1288/30 Ağustos 1871; nr.604, 21 Cemâziyelâhır 1288/6 Eylül 1871; nr.605, 25 Cemâziyelâhır 1288/10 Eylül 1871; nr.794, 9 Cemâziyelâhır 1290/3 Ağustos 1873; nr.998, 27 Receb 1292/29 Ağustos 1875.

²²² 13 Ağustos 1868 tarihinden itibaren kira sözleşmeleri yenilenen ambarların toplamından elde edilen gelir 55.000. kuruş olmuştur (BOA, *T*, nr.000082, s. 39).

²²³ BOA, *T*, nr.000082, s. 43.

3 adet Mağaza ²²⁴	Ruşçuk'ta Kız Islah- hanesi altında	Kız Islahhanesi'ne gelir sağlamak amacıyla inşa edilen üç mağaza, islahhane henüz faaliyete geçmediği halde 1869 yılı Eylül ayından itibaren kiraya verilmek istenmiş ve ilgilenenlere <i>Tuna</i> Gazetesi aracılığıyla duyurulmuştur. ²²⁵	2.500 (Sadece birinin yıllık kira bedeli)
---------------------------------	--	--	---

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâbüâlî Evrak Odası Ayniyat Defteri (Tuna)* (BEO.Ayn.d (Tuna)), nr.920, s.76, 257; nr.921, s.180; nr.923, s.20, 65, 163; nr.925, s.54; nr.927, s.87.

BOA, *Ruşçuk ve Niş Islahhanelerinin Emlak Defteri (T)*, nr.000082, s.4, 5, 7, 9, 11, 13, 15-25, 27-35, 38, 39, 41, 43-45, 47-49, 51-53.

BOA, Cevdet Maarif (C.MF), 131/6542.

BOA, İrâde Dâhiliye (İ.DH), 37383; 50047.

BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 502/22735; 584/26270.

BOA, Maarif Nezâreti Mektûbî Kalemi (MF.MKT), 15/124; 40/43; 44/42; 44/56.

BOA, Meclis-i Vâlâ (MVL), 1074/27; 1074/62; 1074/66.

²²⁴ *Tuna*, nr.406, 5 Cemâziyelâhır 1286/12 Eylül 1869.

²²⁵ 1869 yılı Ekim ayında mağazalardan biri Prusyalı bir terziye yıllık 2.500 kuruş kira karşılığında verilmiştir (BOA, *T*, nr.000082, s. 44). Daha sonraki dönemde mağazaların uygun fiyat ile kiraya verileceğine dair ilanlara vilayet gazetesinde yine rastlanmıştır. Bkz. *Tuna*, nr.601, 11 Cemâziyelâhır 1288/27 Ağustos 1871; nr.602, 14 Cemâziyelâhır 1288/30 Ağustos 1871; nr.604, 21 Cemâziyelâhır 1288/6 Eylül 1871; nr.605, 25 Cemâziyelâhır 1288/10 Eylül 1871. Saptanan bilgilerden mağazaların kiracısız kalmadığı anlaşılmaktadır. Örneğin; 11 Haziran 1872 tarihinden itibaren aylık 104 kuruş kira ile Terzi Salamon mağazalardan birini kiralamıştır. Diğerinde o dönemde Saatçi Arif Efendi'nin kiracı olduğu bilinmektedir (BOA, *T*, nr.000082, s. 4). 1873-1875 yılları arasında da bir buçuk yıl Mehmet Arif Efendi'nin bu mağazalardan birinde arzuhalcilik yaptığı anlaşılmaktadır (*Tuna*, nr.958, 27 Safer 1292/4 Nisan 1875). Bu konudaki son örnek Belgradlı Atanas Iliç hakkında olup kiralandığı mağazada kartasiye ürünleri sattığı tespit edilmiştir (*Tuna*, nr.962, 12 Rebi'ülevvel 1292/18 Nisan 1875).

BOA, Sadâret Mektûbî Mühimme Kalemi (A.MKT.MHM), 302/67; 334/65; 336/32; 401/14.

Bulgaristan Milli Kütüphanesi, Oryantal Bölümü (NBKM), F, 112/325; 112/327.

Düstur, I. Tertib, II, İstanbul 1289, s. 277-295.

Sâlnâme-i Tuna, Def'a 1, Sene 1285, s. 31, 68, 76.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Def'a 2, Sene 1286, s. 31, 49.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Def'a 3, Sene 1287, s. 36, 65.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Def'a 4, Sene 1288, s. 40, 68.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Def'a 5, Sene 1289, s. 44, 69.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Def'a 6, Sene 1290, s. 48, 69.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Def'a 7, Sene 1291, s. 41, 55, 79.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Def'a 8, Sene 1292, s. 44, 57, 83, 93.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Def'a 9, Sene 1293, s. 45, 46, 89, 98.

Sâlnâme-i Vilâyet-i Tuna, Def'a 10, Sene 1294, s. 46, 47.

Tuna Gazetesi, nr.4, 8, 9, 12-14, 17, 19-21, 23, 25, 26, 56, 58, 59, 63, 68-70, 80, 97-100, 105-107, 109, 110, 135, 136, 139, 140, 148-150, 167, 188, 195, 202, 215-217, 223, 227-229, 232, 236, 238, 242, 269, 270, 275, 276, 278, 282-284, 291, 297, 313, 315, 318, 319, 334, 342, 353, 356, 358, 367, 371, 372, 388, 400, 402, 406, 407, 410-412, 424, 430, 440, 442, 459, 480, 501, 505, 511, 541, 601, 602, 604, 605, 608, 610, 612, 620, 623, 650, 697, 699, 701, 706, 712, 713, 719, 734, 744, 749-751, 772, 794, 796-798, 802, 805-807, 810-812, 814, 816-818, 823, 830, 843, 954, 958, 962, 967, 975, 995, 998, 1001, 1002, 1025, 1033, 1035, 1161, 1165.

Acar, M. Şinasi, *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri*, İstanbul 2011.

Acaroğlu, M. Türker, *Bulgaristan'da 120 Yıllık Türk Gazeteciliği (1865-1985)*, İstanbul 1989.

Acaroğlu, M. Türker, *Bulgaristan'da Türkçe Yer Adları Kılavuzu*, Ankara 2006.

- Arıkan, Zeki-Abdullah Martal, “İzmir’de İlk Buharlı Un Fabrikası”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 12 (Prof. Dr. Cengiz Orhonlu Hatıra Sayısı), İstanbul 1998, s. 1-22.
- Bakardjieva, Teodora-Stoyan Yordanov, *Ruse. Prostranstvo i İstoriya [Ruse. Region and History]*, Ruse, 2001.
- Baykal, Bekir Sıtkı, *Mihhat Paşa Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, (Basım yeri yok), 1964.
- Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876*, (Türkçesi Osman Akınhay), 1, İstanbul 1997.
- Draganova, Slavka, *Tuna Vilayeti’nin Köy Nüfusu*, Ankara 2006.
- Eren, İsmail, “Tuna Vilâyeti Matbaası ve Neşriyatı (1864-1877)”, *Türk Kültürü*, III, S.29 (Mart 1965), s. 311-318.
- Ergin, Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, 1-2, İstanbul 1977.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Midhat Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul 1971, s. 270-282.
- Göyünç, Nejat, “Midhat Paşa’nın Niş Valiliği Hakkında Notlar ve Belgeler”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Tayyib Gökbilgin Hatıra Sayısı*, S.12 (1981-1982), s. 279-316.
- Hayta, Necdet, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)*, Ankara 2002.
- Jeleva, Dobrina-Martins Viana, “Gradoustroystvena Evolütsiya Na Grad Ruse/Ot Viznikvaneto Mu Do Sredata Na XX V./”, *Almanah* [“Urban Evolution of the City of Ruse /From Its Emergence to Mid-Tewenth Century”, *Almanac*], II, Ruse 1997, p. 326-354.
- Kocabaşoğlu, Uygur, “Tuna Vilayet Gazetesi”, *OTAM*, S.2, Ankara 1991, s. 141-149.
- Koç, Bekir, “Midhat Paşa’nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, *Kebikeç*, S.18 (2004), s. 407-415.
- Kodaman, Bayram, “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar Sanayi Mektepleri”, *Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Ankara 1980, s. 287-296.

- Kornrumpf, Hans Jürgen, “Islahhaneler”, *Economie et Societes Dans L’empire Ottoman (Fin du XVIIIe-Debut du XXe siecle)*, Paris 1983, s. 149-156.
- Kur’an Kelimelerinin Anahtarı Mu’cem’ül-Müfrehes Tercümesi*, (Mütercim Mahmud Çanga), İstanbul 1986.
- Kur’an-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli*, (Haz. Ali Özek-Hayreddin Karaman-Ali Turgut ve diğerleri), Medine 2002.
- Midhat Paşa, *Hayât-ı Siyâsiyyesi, Hidemâti, Menfâ Hayâtı, (Tabsıra-i İbret)*, (Nâşiri Ali Haydar Midhat), Birinci Kitab, İstanbul 1325.
- Midhat Paşa’nın Hatıraları:1, Hayatım İbret Olsun [Tabsıra-i İbret]*, (Haz. Osman Selim Kocahanoğlu), İstanbul 1997.
- Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, (Basım yeri yok), 1930.
- Okday, İ. H. Tevfik, *Bulgaristan’da Türk Basım*, Ankara (tarihsiz).
- Ortaylı, İlber, “Midhat Paşa’nın Vilayet Yönetimindeki Kadroları ve Politikası”, *Uluslararası Midhat Paşa Semineri Bildiriler ve Tartışmalar (Edirne, 8-10 Mayıs 1984)*, Ankara 1986, s. 227-233.
- Öztürk, Cemil, “Türkiye’de Meslekî ve Teknik Eğitimin Doğuşu I: Islahhâneler”, *Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, s. 427-442.
- Parmakov, Simeon P., *Ruse Vçera İ Dnes Kulturno-İstoriçeski Oçerk Za Grada Ot Osnovavaneto Mu Do Naşi Dni [Ruse Yesterday and Today Cultural and Historical Narration about the City from Its Foundation until Nowadays]*, Ruse 1936.
- Podbrani İzvori Za İstoriyata Na Grad Ruse İ Rusenskiya Kray (II-XIX V.) [Selected Sources About the History of Ruse and Its Region (Second Through Nineteenth Centuries)]*, (Sıstaviteli [Ed.], Stoyan Yordanov-Teodora Bakırdjieva), Ruse 1999.
- Popov, Nikola Georgiev, *Opisanie Na Rusçuk Za Vreme Ot 1860 Do 1879 Godina [Description of Ruschuk During the Period of 1860-1879]*, Rusçuk 1928.

- Selimoğlu, İsmail, “Balkanlar’daki Türk İdare Sistemi (19. yy)”, *Balkanlar’daki Türk Kültürü’nün Dünyü-Bugünü-Yarını Uluslararası Sempozyum (26-28 Ekim 2001) Bildiri Kitabı*, Bursa 2002, s. 117-141.
- Shaw, Ezel Kural, “Midhat Paşa”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1985, s. 1299-1303.
- Simeonov, S., *Ruse V Minaloto İ Dnes İstorıçeski, Geografski İ Statistiçeski Belejki S Plan Na Grada [Ruse in the Past and Today Historical, Geographical and Statistical Notes with a City Map]*, Ruse 1929.
- Şentürk, M. Hüdai, *Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi (1850-1875)*, Ankara 1992.
- Todorova, Tsveta, “Ot Stariya Rusçuk Kım Noviya Ruse”, *Almanah* [“From the Old Ruschuk to the New Ruse”, *Almanac*], II, Ruse 1997, p. 369-380.
- Unat, Faik Reşit, “Niş İslahhanesi’nin Kuruluş Tarihini Aydınlatan Bir Belge”, *Mesleki ve Teknik Öğretim*, S.114 (Ağustos 1962), s. 5-6.